

Marko Savić

Marina Živić

Zoran Gavrilović

STUDENTI I PRAKSA

*Aktiviranje društvenih potencijala u borbi za
modernizaciju i unapređenje kvaliteta visokog
obrazovanja u Srbiji*

Centar za Monitoring i Evaluaciju
Beograd
2006.

Izdavač
Centar za Monitoring i Evaluaciju
Petra Škundrića 26/3, Beograd
<http://www.cme.org.yu>
office@cme.org.yu

Za izdavača
Marko Savić

Biblioteka
Monografije

Urednik monografije
Marko Savić

Recenzent
Stjepan Gredelj

Priprema i prelom teksta
Marko Savić

Grafičko rešenje korice
Predrag Mijatović

Štampa
GPC - Grafički poslovni centar Beograd

Tiraž 500

SADRŽAJ

REČ UNAPRED	9
Trenutna situacija	10
Početne pretpostavke i svrha projekta.....	11
Tim za realizaciju i ciljne grupe projekta	14
Zahvalnost.....	15
PRAKTIČNO O PRAKSI.....	17
Organizacija praksi preko fakulteta.....	22
Prakse u organizaciji centara za razvoj karijere.....	26
Prakse u organizaciji instituta	29
Prakse organizovane u laboratorijama	31
Prakse organizovane kroz virtualna preduzeća, poslovne inkubatore i tehnološke centre.....	31
Sticanje praktičnih znanja kroz simulacije i studije slučaja	35
Praksa inicirana od strane kompanija i drugih organizacija	37
Prakse organizovane kroz studentske organizacije.....	41
Prakse obezbeđene preko profesionalnih agencija	47
Prakse inicirane od strane specijalizovanih neprofitnih organizacija	47
Pozitivna iskustva iz regiona	49
Situacija u Srbiji	51
Zaključak	53
PRAKSA U TRANZICIJI	55
Problemi univerzitetskog obrazovanja.....	56
Percepcija posledica.....	72
Rešenja	81
Zaključak	88

UNIVERZITET IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE.....	97
Položaj univerzitetskog obrazovanja u Srbiji	98
Organizaciona struktura državnih univerziteta i kvalitet nastavnog kadra	102
Usvajanje praktičnih znanja i veština na univerzitetima u Srbiji	112
Saradnja univerziteta i privrede.....	116
Umesto zaključka	118
PREPORUKE	124
SUMMARY	131
INDEX	133
ODABRANI IZVORI I BIBLIOGRAFIJA	134
PRILOZI.....	140
Bolonjska deklaracija	141
Ecole Centrale Paris na Beogradskom univerzitetu	145
Saveti za uspešnu praksu	154
Praksa u nemačkoj preduzetničkoj firmi Spreadshirt	156
Praksa u Japanu – Sophia Cradle	157
Creating a virtual company and keeping it <i>in the black</i> ..	159
E-mail kampanja – reakcije	172

Biblioteka *Monografije*

STUDENTI I PRAKSA

Usavršavanje studenata

...Period, kako se tada govorilo, velikog školskog (letnjeg) odmora nije bio i zaista predah za sve studente Beogradskog univerziteta. Da ne bude tako, postarao se savet Tehničkog fakulteta koji je u cilju sticanja praktičnih znanja odlučio da tokom leta 1906. godine pošalje izvestan broj redovnih studenata na «tehničke praktične radove». Tako je zapravo počela moderna praksa koja je doprinela da se bolje poveže teorijska sa praktičnom nastavom. Izbor zavoda u kojima su boravili «tehničari», kako su u ondašnjem žargonu zvali studente Tehničkog fakulteta, bio je dogovoren sa Ministarstvom građevina i Ministarstvom vojnim. Za studente je to bilo novo i u svakom slučaju dragoceno iskustvo...

(Đurović Arsen (2004), Modernizacija obrazovanja u kraljevini Srbiji 1905-1914, str. 734, Beograd, Istorijski institut)

REČ UNAPRED

Donošenje zakona o visokom obrazovanju 1998. godine, kojim je konačno ostvarena višegodišnja želja tadašnjeg režima da stavi akademsku javnost u Srbiji pod svoju kontrolu ukinuvši u potpunosti autonomiju visokoškolskih ustanova, konačno je ujedinilo intelektualnu i političku opozicionu elitu u nastojanjima da se bori za sprovođenje temeljne reforme univerziteta. Evropsko obrazovanje u Evropskoj Srbiji bila je i još uvek predstavlja mantru za koju se svi zalažu i cilj kome svi teže: od studenata i njihovih roditelja do profesora i ostalog nastavnog osoblja.

Podsećanja radi, visokoškolski sistem uspostavljan u periodu posle Drugog svetskog rata već sedamdesetih godina biva podložen oštroj kritici, kada je sedam profesora disidenata bilo dekretom udaljeno sa Filozofskog fakulteta u Beogradu. Međutim, njihove ideje i težnje nastavile su da traju i reforme su tokom osamdesetih bile shvaćene i prihvaćene kao neminovnost čak i u krugovima tadašnje vladajuće oligarhije. Plan je napravljen i počelo se sa njegovom realizacijom, ali u okviru tadašnjeg rigidnog jednopartijskog sistema, koji je već bio u odlasku¹.

Devedesete donose raspad SFRJ i građanski rat, kada je jedini cilj režima u Srbiji bio da se Univerzitet, kao potencijalno i najprikladnije mesto za širenje novih i drugačijih ideja i mišljenja, pacifikuje, primiri i da se njegov uticaj u javnosti smanji. Zakon iz 1992. teško se može nazvati reformskim. On je legalizovao trenutno (jako loše) stanje i uneo zrno podele između studenata i nastavnog osoblja. Ova konfliktna podela se produbljuje donošenjem već pomenutog *novog zakona* iz 1998. godine², kojim je

¹ Tzv. Šuvarveve reforme, nazvane po istaknutom članu tadašnje Komunističke partije i rukovodstva SFRJ, inače autoru i osobi zaduženoj za implementaciju reforme obrazovanja.

² Tzv. Šešeljev zakon o univerzitetu

ukinuta autonomija univerziteta i koji je u akademskoj javnosti okarakterisan i kao osvetnički, obzirom da je donesen posle studentskih protesta 1996/97. godine, najdužih u evropskoj istoriji, koji su nedvosmisleno označili početak kraja diktature Miloševićeve oligarhijske klike. Posle petooktobarskih promena (još jedne plišane revolucije - prim. autora), nove demokratske vlasti su delom stavile van snage većinu članova tog zakona, sve do donošenja novog iz 2002. koji je okarakterisan kao *privremeni*, do donošenja novog, reformskog koji je ugledao svetlost dana tek 2005. godine, doduše u izmenjenoj formi od predloga koji je razvijen još 2003. godine.

Trenutna situacija

Danas, kada se prave reforme na Univerzitetu konačno sprovode i kada, u državi koja je osiromašena tokom devedesetih, a sama univerzitetska javnost i dalje podeljena na reformatorske struje, opet nejedinstvene i sa različitim pogledima na to kako i kojom brzinom reforme treba sprovesti i rigidni ostatke Miloševićevog, pa čak i komunističkog jednopartijskog režima, potrebno je *nedvosmisleno podržati i osnažiti sve reformske inicijative proevropske orijentacije*, a posebno one koje će ubrzati ispunjenje principa propisanih Bolonjskom deklaracijom – čiji je Republika Srbija potpisnik od 2003. Naravno, da bi se sve ovo postiglo do 2010. godine, kada ističe rok za implementaciju bolonjskih principa, potrebna je puna saradnja vlade, univerziteta i nevladinog sektora, ali i privrednih subjekata koji bi mogli značajno da doprinesu uspešnom sprovođenju ovog procesa.

U gotovo svim diskusijama tokom protekle decenije istaknut je *hroničan nedostatak prakse i sticanja praktičnih znanja i veština studenata na svim univerzitetima u Srbiji*. I sami studenti često izjavljuju da, u poređenju sa svojim kolegama

u Evropi, mnogo zaostaju u praktičnoj primeni znanja i veština koje steknu tokom školovanja. I sa druge strane, privredni subjekti koji zapošljavaju mlade diplomce bez radnog iskustva ističu da im je potrebno čak i po nekoliko godina da ih osposobe za radna mesta na koja su primljeni.

Početne pretpostavke i svrha projekta

Zbog svega prethodno navedenog, Centar za Monitoring i Evaluaciju je inicirao i realizovao istraživačko akcioni projekat pod nazivom *Studenti i praksa*, sa osnovnom idejom da precizno identifikuje potrebe i mogućnosti za profesionalnom praksom na univerzitetima u Srbiji, da ispita i identifikuje akcioni potencijal privrednog sektora za aktivno uključenje i podršku reformama visokog školstva i inicira povezivanje državnih institucija, a pre svega Vlade Republike Srbije i privrede Srbije u cilju što bržeg podizanja kvaliteta nastave na fakultetima u Srbiji, kao i da predloži dalju strategiju razvoja ove trojne saradnje.

Problemi sa kojim smo susreli, suočavajući se sa projektnim zadatkom, bili su mnogostruki. Naime, i po starim statutima fakulteta, praksa kao nastavni metod za ovladavanje praktičnim znanjima i veštinama bila je obavezna, određeno je njeno trajanje i plan i program sprovođenja. Međutim, na samo pominjanje reči praksa, još u pripremnoj fazi, dočekivali su nas u većini slučajeva zbunjeni pogledi i univerzitetskih nastavnika i ogorčenih studenata. Značajnije od toga bila je svakako i činjenica da nismo nikakve zvanične informacije dobiti ninajednoj strani, kao ni relevantna istraživanja koja su barem obuhvatila delimično ovu temu. Fakulteti u procesu reformi okrenuti su sami sebi, najveće studentske organizacije se bave uglavnom drugim aspektima studentskog organizovanja i borbe za studentska prava. Međutim, neophodno je napomenuti, nekoliko, pre svega profesionalno orijentisanih studentskih organizacija koje

organizuju praksu, ali pre svega u inostranstvu. Na pitanje zašto praksu ne organizuju u Srbiji, dobijali smo uglavnom prost odgovor: *A sa kim?!*

Dakle, u Srbiji koja je ekonomski urušena devedesetih godina dvadesetog veka, većina preduzeća, državnih, društvenih, privatnih, našla se na ivici stečaja. U takvoj situaciji, sistem kvalitetne studentske prakse koji je postojao i funkcionisao u jednopartijskom sistemu, kao i razvijena svest o njenom značaju, polako je urušen, izbledeo i u većini slučajeva potpuno nestao.

Sve navedeno je dovelo do formulisanja ključne pretpostavke na kojoj se zasnavao ceo projekat: naime, činilo nam se da *problem nedostatka kvalitetne studentske prakse više nije samo vezan za lošu socioekonomsku situaciju u Srbiji* (sankcije, siromaštvo, urušavanje privrede i neadekvatno funkcionisanje preduzeća i institucija), *već i za nedostatak inicijative odozgo*, pri čemu pre svega imamo u vidu same univerzitete, fakultete, tačnije nastavni kadar, pa tek onda same studentske organizacije i nadležne državne institucije. Takođe, iskristalisala se još jedna bitna pretpostavka: veze između privrednog sektora i obrazovnih institucija koje su nekada bile veoma jake, danas skoro i da ne postoje, kao ni inicijativa za njihovo sistematsko obnavljanje. Dok su osamdesetih godina uspešna preduzeća često isticala prestižnu činjenicu da saraduju sa određenim fakultetom, da primaju studente na praksu ili staž i da imaju status nastavnog centra i time ukazivala na svoje kvalitete, u pripremi ovog projekta uspeali smo da identifikujemo samo pojedinačne slučajeve saradnje nekih profesora sa privrednim subjektima, i to retke i nesistematizovane.

Na osnovu ove dve pretpostavke, dakle nedostatka inicijative odozgo i prekinute veze privrednih i nastavnih institucija, činilo nam se da bi veliki deo problema nedostatka studentske prakse na državnim univerzitetima u Srbiji mogao biti rešen boljom organizacijom, naravno uz malo veću

motivaciju zaposlenih na univerzitetima. Obzirom na dugogodišnje odsustvo svesti o ovom problemu, naša ideja je bila da identifikujemo stanje, istražimo akcioni potencijal za poboljšanje istog i da, u skladu sa našim, realno skromnim, mogućnostima, pokrenemo neke konkretne inicijative sa subjektima kod kojih uočimo postojanje svesti o značaju problema i motivaciju da se uključe u njegovo savladavanje.

Tim za realizaciju i ciljne grupe projekta

Projektni tim činili su:

- *Marina Živić* (asistent menadžera projekta, realizacija sekundarne analize i javne prezentacije),
- *Đurđija Radić* (transkripti okruglih stolova, fokus grupnih i dubinskih intervjua),
- *Zoran Gavrilović* (izrada istraživačkog instrumenta, moderacija i analiza fokus grupnih intervjua),
- *Aleksandar Janković* (organizacija okruglih stolova, realizacija e-mail kampanje),
- *Marko Vesković* (savetnik na projektu)
- *Marko Savić* (autor i koordinator projekta, realizacija i analiza dubinskih intervjua i koordinacija e-mail kampanje)

Na početku, pionirski se hvatajući u koštac sa svim problemima koje smo uočili, želeli smo da identifikujemo stepen dosadašnjih aktivnosti univerziteta, privrednog sektora i državnih organa, kao i saradnje po pitanju studentske prakse. Po jedna fokus grupna diskusija realizovana je u Kragujevcu, Nišu, Novom Sadu i Beogradu³

³ Izabrani gradovi su sedišta univerziteta čiji je osnivač i vlasnik država. Iz opravdanih razloga, izuzet Prištinski univerzitet, danas sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici, posebno imajući u vidu činjenicu da je jako teško upoređivati navedena 4 univerzitetska centra sa ovim, jer ima izmešteno sedište, fakultete na privremenim lokacijama i neregularne uslove za rad.

sa predstavnicima studenata, lokalne samouprave, državnih organa, lokalnih privrednika i profesora univerziteta. Potom je doneta odluka da se istraživanje proširi i na privatne univerzitete, kao i na organizacije alternativnog obrazovanja, kako bi dobili kvalitetniju i obuhvatniju sliku o kvalitetu obrazovanja u Srbiji i u projekat uključili sve interesne grupe. Metod koji smo za tu priliku izabrali jeste dubinski intervju, a instrument je morao biti usklađen sa instrumentom korišćenim za fokus grupe. Usledila je e-mail kampanja koja je obuhvatila preko 2500 e-mail adresa predstavnika svih ciljnih grupa, kao i ličnim kontaktima, o rezultatima su obavešteni i pozvani na saradnju svi predstavnici Vlade Republike Srbije. Naišli smo na iskrenu podršku nastavnog kadra mnogih univerziteta⁴ (podjednako i državnih i privatnih), studentskih organizacija i institucija alternativnog obrazovanja. Rezultati su predstavljeni na okruglim stolovima u sva četiri grada, kao i na konferenciji za medije koja je usledila po završetku analize sakupljenih materijala.

Na kraju bi trebalo reći i da ova monografija nije samo zbir autorskih tekstova, iako su autorstva svakog poglavlja naznačena, već sinteza rezultata sinergičkog rada celog projektnog tima.

⁴ Obzirom da e-mail kampanje kao sredstvo promocije i diseminacije do sada nije korišćena, reakcije na naše mailove bile su više nego sto je bilo ko od nas mogao da pretpostavi. Izvode odabranih mailova podrške možete naći u prilogima na kraju knjige.

Zahvalnost

Veliku zahvalnost dugujemo svima koji su nam pomogli u realizaciji ovog projekta, kao i onima koji su ga podržali. Na prvom mestu veliku zahvalnost dugujemo Fondu za otvoreno društvo⁵ koji je finansijski podržao projekat, kao i gospođi Radmili Maslovarić na korisnim savetima i razumevanju.

Ovo mesto koristimo i da se zahvalimo na pomoći u realizaciji i učešću tokom fokus grupnih diskusija, dubinskih intervjuova i okruglih stolova u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu, kao i predstavnicima medija.

Posebno se zahvaljujemo sledećim pojedincima i institucijama: šefu kabineta Ministra prosvete i sporta gospodinu Urošu Balovu, rektoru Beogradskog univerziteta gospodinu Dejanu Popoviću, rektoru Megatrend univerziteta gospodinu Miči Jovanoviću, prorektoru Beogradske bankarske akademije gospodinu Dejanu Eriću, gospodinu Milanu Koševskom, dekanu Mašinskog fakulteta u Skoplju, kao i gospodinu Radmilu Polenakoviku, docentu Mašinskog fakulteta u Skoplju, predsednici Alternativne akademske omladinske mreže, gospođi Srbijanki Turajlić, direktorki Beogradske otvorene škole gospođi Vesni Đukić i programskom direktoru gospodinu Vladimiru Pavićeviću, predsednici Novosadske novinarske škole gospođi Dubravki Valić Nedeljković, predsednici Dobrovoljnog društva Panonija iz Novog Sada gospođi Danici Stefanović, profesorki Mašinskog fakulteta u Nišu gospođi Dragici Milenković, profesoru Ekonomskog fakulteta u Beogradu gospodinu Branku Medojeviću, profesoru Mašinskog fakulteta u Beogradu gospodinu Momčilu Milinkoviću, profesoru Filološkog fakulteta u Beogradu gospodinu Ljubiši Rajiću, profesorki Tehnološkog fakulteta u Beogradu gospođi Radmili Jančić Heinemann, asistentu Ekonomskog fakulteta

⁵ Stavovi i zaključci izrečeni u ovoj monografiji ne izražavaju nužno i stavove Fonda za otvoreno društvo.

u Beogradu gospodinu Draganu Lončaru, direktorki izdavaštva Adižes Institute SEE gospođi Zorici Stablović Bulajić, gospodinu Branislavu Miletiću iz Career centra Ekonomskog fakulteta u Beogradu, a specijalnu zahvalnost dugujemo predsedniku Unije poslodavaca Srbije i Crne Gore gospodinu Dragoslavu Zagorcu i menadžerki Unije poslodavaca Srbije i Crne Gore gospođi Ljiljani Bočić Bešević, kao i gospodinu Urošu Grbiću, specijalnom konsultantu na ovom projektu.

Takođe, zahvalnost dugujemo i gospodinu Dejvidu Stonu (David Stone), profesoru Tehničkog Univerziteta u Mičigenu, koji nam je ljubazno ustupio svoj tekst, integralno objavljen u originalu u prilogima ove monografije.

Marko Savić

PRAKTIČNO O PRAKSI

Analitička studija o različitim vidovima organizacije studentskih praksi u svetu i regionu

U svetu se studentskoj praksi za vreme studija pridaje posebna pažnja. Na osnovnim i postdiplomskim studija, na različite načine, studenti stiču neophodno iskustvo za bavljenje odabranom profesijom u budućnosti. Bilo zbog želje za praktičnim iskustvom, bogatijom biografijom ili egzistencijalnih potreba (zbog dopunskih izvora prihoda), studenti u razvijenom delu sveta u trenutku sticanja diplome uglavnom imaju radno iskustvo.

Cilj sekundarne analize je bio predstaviti osnovne modele sticanja praktičnog iskustva studenata u inostranstvu. Akcenat je stavljen na vidove i modele obezbeđivanja praksi koje je moguće primeniti i u našoj sredini i koji uglavnom ne zahtevaju angažovanje značajnih materijalnih sredstava, koliko znanja, preduzimljivosti i kreativnosti.⁶

Na početku će biti predstavljeni faktori koji utiču na formiranje sistema studentskih praksi u jednoj zemlji, a do kojih se došlo kroz sekundarnu analizu brojnih primera. To su:

1. Zakonska regulativa
2. Statuti i odluke visokoobrazovnih ustanova
3. Kadrovska politika kompanija i drugih organizacija
4. Politika razvoja inicijative i kreativnosti mladih
5. Kultura i nivo ekonomskog razvoja

⁶ Treba napomenuti da je ova sekundarna analiza rađena većim delom na osnovu online resursa. Dati primeri u tekstu su zgodne ilustracije kako je neki oblik studenskih praksi realizovan, a razlog često (ali ne jedino) spominjanih američkih kompanija i obrazovnih ustanova jeste što imaju često najinformativnije online prezentacije i publikacije, sa trendovima koji se ne razlikuju značajno od relevantnih trendova u ostalim, za istraživanje relevantnim zemljama.

Bitno je istaći da se *zakonskom regulativom* bazično omogućava i podstiče realizacija studentskih praksi. Zakonom se predviđa ovakav društveni odnos i često samo postavlja okvir za organizaciju i realizaciju različitih vidova praktičnog angažovanja studenata. Zainteresovani subjekti (studenti, fakulteti, preduzeća, razne druge organizacije) većinu pitanja svojom voljom uređuju. Restriktivnim i obavezujućim normama nekada se posebno regulišu uslovi realizacije prakse u delatnostima visokog rizika od zloupotrebe (na primer, kod zastupanja na sudu).

Interesantan je primer podstičuće zakonske regulative većine evropskih država koje kroz ozbiljne poreske olakšice motivišu kompanije da uzimaju na praksu studente iz zemalja članica Evropske Unije kao i zemalja sa statusom kandidata za EU. Bitno je istaći da se i liberalnom regulativom osnivanja novih privrednih subjekata, takođe razvojem uslužnih, modernih i inovativnih oblasti poslovanja podstiče honorarno i drugo angažovanje studenata, kao i samozapošljavanje.

*Etička i profesionalna pravila ponašanja praktikanata na sudu*⁷

Pravila pod kojima američki studenti prava mogu da zastupaju klijente na sudu pre završenog fakulteta jesu propisana i primenjuju se u više američkih država.

Pravni fakultet na Vašingtonskom univerzitetu u St. Luisu (Washington University in St. Louis) jeste na svom sajtu istakao pravila *Missouri Student Practice Rule* pod kojima studenti mogu da zastupaju stranke na sudu. Dokument nazvan *Pravilo 13* sadrži članove koji propisuju uslove koje student treba da ispuni da bi učestvovao u sudskom postupku, situacije u kojima može da asistira pravnim zastupnicima, uslove pod kojima sam praktikant može da

⁷ <http://law.wustl.edu/Clinics/Crimjust/printrules.html>

zastupa stranku (sa pismenom dozvolom pravnog zastupnika). Pre svega, student treba da pohađa završnu godinu pravnog fakulteta koji je sertifikovan od strane Američke asocijacije pravnika. Takođe, treba da bude registrovan i odobren od strane dekana, da ne traži niti prima nadoknadu za svoj rad i da je detaljno upoznat sa profesionalnim kodeksom struke. Na sudu se, u svojstvu zastupnika, može pojaviti sa pismenim punomoćjem klijenta i odgovornog advokata. Student se samo u posebnim slučajevima može pojaviti na sudu bez nadzora svog advokata supervizora.

Možda bi se u prvom trenutku moglo zaključiti da je u zemljama tzv. precedentnog (anglosaksonskog) prava, koje se odlikuje većom fleksibilnošću od kontinentalnog prava, lako obezbediti, pravno i praktično, prostor za studentske prakse. Ipak, oko 70% nemačkih pravnih fakulteta obezbeđuje praksu studentima kroz redovan proces studiranja (asistiranje pravnim zastupnicima, asistiranja u sudu i slično)⁸.

*Odluke univerziteta i fakulteta*⁹, statuti instituta i visokoobrazovnih ustanova, specijalizovani centri za servis studentima predstavljaju institucionalni okvir kojim se može omogućiti kvalitetno stucanje praktičnog iskustva za vreme studiranja. Relevantna pitanja se okvirno regulišu kroz statute, a dalje razrađuju kroz osnivanje centara za razvoj karijere, aktiviranje postojećih i osnivanje novih specijalizovanih instituta, odluke o partnerstvu sa privredom i nagrađivanju studenata, osnivanje laboratorija i virtuelnih

⁸ <http://www.aals.org/worlddirectory>

⁹ *Bolonjska deklaracija* upravo propagira sistem kontinuiranog učenja, kao i integrisanje praktičnih vidova nastave u redovni proces obrazovanja, što poboljšava kvalitet diplomiranih stručnjaka i olakšava kasnije zapošljavanje

preduzeća, opremanje odgovarajućih računarskih sala i slično.

Kadrovska politika kompanija i drugih organizacija – preduzeća u svetu često kroz svoja strateška dokumenta planiraju dugoročnu kadrovsku politiku. Zbog sve veće neizvesnosti tržišta radne snage, preduzeća su primorana da razvijaju i za sebe vezuju kadrove još "iz školske klupe". Uzimajući praktikante za više ili manje odgovorne zadatke, preduzeće obučava potencijalne zaposlene i upoznaje ih sa funkcionisanjem i kulturom organizacije. Takođe, kadrovskom politikom se može predvideti redovno angažovanje praktikanata na honorarnim i sezonskim poslovima, čime se prevazilazi diskontinuitet poslovanja i smanjuju troškovi projekata.

Razvoj inicijative i kreativnosti mladih ljudi jeste bitan faktor uspešnog profesionalnog osposobljavanja studenata pre dobijanja diplome. Nemačka i Singapur se često daju kao primer "društava zasnovanih na znanju"¹⁰. Ove zemlje, između ostalog, na nacionalnom nivou uvode sistem razvoja ličnih veština i kreativnosti još od najranijeg školovanja¹¹. Fokus je na razvoju problemskog razmišljanja, proaktivnosti i dolaženju do inovativnih rešenja. Takođe, inicijativa pojedinca da daje ideje i predlaže rešenja se podstiče i nagrađuje. Na ovaj način se stvaraju mladi ljudi koji umeju da vide šanse u okruženju i iskoriste ih, sami tragaju za novim znanjima i iskustvima koja će ih profesionalno i lično unaprediti.

¹⁰ "Ekonomija zasnovana na znanju je ekonomija u kojoj su proizvodnja, distribucija i upotreba znanja glavni nosioci razvoja, blagostanja, kreativnosti i izvor zapošljavanja"(prim.prev.), APEC Economic Committee (2000) Towards Knowledge Based Economies in APEC, APEC Secreteriat

¹¹ The Construction of Knowledge Based Economies versus Knowledge Societies: The Case of Germany and Singapore (2005), Anna-Katharina Hornidge, TU Berlin

Kultura i nivo ekonomskog razvoja su bitni i neretko presudni faktori za uspeh određene društvene promene. Kultura, kao jedinstvo materijalnih i nematerijalnih komponenti po kojima se određena društvena zajednica odlikuje i razlikuje od ostalih predstavlja osnovu razvoja novih društvenih odnosa i pojava. Ne ulazeći dublje u teoriju i aspekte kulture, bitno je reći da po ovom pitanju najbolje stoje zemlje koje se odlikuju razvijenim privredama, preduzimljivošću i spremnošću da ulažu u znanje i iskustvo mladih zarad budućih društvenih i ekonomskih ciljeva.¹² Treba naglasiti da se svaka podela zemalja ovde daje uslovno. Stvaranje sistema studentskih praksi postaje efikasno i daje rezultate samo onda kada se shvate jasni benefiti svih zainteresovanih strana na nivou društvene zajednice.

*Studirati i raditi – normalna situacija?*¹³

Mladi iz Kanade, Danske, ili Južne Koreje često će vam reći: "da, mladi u našoj zemlji imaju novca... pod uslovom da rade." Roditelji u ovim zemljama često prepuštaju svojoj deci da se samostalno izdržavaju od osamnaeste ili dvadesete godine života. Stipendije i part-time poslovi, rad vikendom, prakse dobijene preko specijalizovanih organizacija, postaju redovan izvor prihoda ovih mladih ljudi. Njihova profesionalna biografija je teško uporediva sa biografijama studenata koji su samo studirali. Naravno, očekivati

¹² Autori Ronen i Šenkar su istraživali sličnosti između kultura pojedinih zemalja, sa naglaskom na istraživanje radnih navika zaposlenih i metode rukovođenja. Prema toj klasifikaciji, mogli bismo uslovno reći da su zemlje koje imaju povoljne uslove za razvoj efikasnog sistema studentskih praksi, sa ovog aspekta zemlje anglo kulture, germanske kulture, nordijske kulture, latinevropske kulture, dalekoistočne kulture, uključujući i Japan.

¹³ Primer inspirisan razgovorom sa mladima iz različitih zemalja sveta i uvidom u njihove profesionalne biografije

navedenu samostalnost studenata u opštem smislu je moguće u ekonomski razvijenim i socijalno stabilnim društvima, gde između ostalog, i visokoobrazovne ustanove pružaju fleksibilnost ljudima koji rade i studiraju.

Na osnovu sekundarne analize, došlo se do zaključka da studentske prakse u svetu generalno organizuju sledeće organizacije i institucije:

- 1) Fakulteti (univerziteti)
- 2) Kompanije i velike neprofitne organizacije
- 3) Studentske organizacije
- 4) Profesionalne agencije
- 5) Specijalizovane neprofitne organizacije

Organizacija praksi preko fakulteta

Fakulteti i univerziteti bi trebalo da predstavljaju osnovan izvor inicijative za realizaciju studentskih praksi. Upravo se ove institucije u svetu i cene po tome što mladi stručnjaci koje oni obrazuju po sticaju diplome poseduju kvalitetna praktična iskustva i spremni su da se uhvate u koštac sa svojom izabranom profesijom. Ipak, obezbeđivanje praktičnog iskustva studentima nije prestiž, već postaje neophodan element jednog procesa obrazovanja. Svet se sve brže menja, uslovi na tržištu se množe, nauka i tehnologija svakodnevno unapređuju, a problemi socijalne i političke prirode usložnjavaju. U takvom okruženju, fakulteti moraju prihvatiti ozbiljnu ulogu stvaranja stručnjaka koji će se lako, bez mnogo vremena i ulaganja, uklopiti u svoje profesionalno okruženje i što brže početi da daju svoj doprinos društvenom napretku, odnosno realizaciji misije organizacije u kojoj rade.

Fakulteti su baza obrazovanja, ali i sazrevanja ljudi u profesionalnom smislu. Kroz klasičnu nastavu, studenti dobijaju odgovore na pitanje "kako treba da bude". To je

važno. Ali, kroz rad u firmama i institutima, angažovanje u virtuelnim preduzećima i kroz analizu primera iz prakse, dobijaju odgovor na drugačije pitanje "kako jeste u praksi". Tako se stiču realno primenljiva znanja o svakodnevnim problemima organizacije, ljudskim odnosima, potrebnom ponašanju na radnom mestu i ozbiljnosti koja se od zaposlenih očekuje.

U svetu koji ima sve manje vremena za ispravljanje grešaka, fakulteti i univerziteti moraju preuzeti dobar deo odgovornosti za profesionalne rezultate svojih studenata u budućnosti. Zbog svega navedenog, fakulteti se trude da stvore dobar sistem studentskih praksi i kroz druge vidove profesionalnog usavršavanja tokom studija obezbede neophodan kvalitet usluge obrazovanja koju pružaju.

Najzad, treba napomenuti da se često odgovornost za obezbeđivanje studentskih praksi prebacuje na univerzitet (posebno ako su fakulteti zavisni i bez pravnog subjektiviteta). Tako može da se iskoristi sinergija poslovnih kontakata sa okruženjem, jedinstvo institucija koje se bave profesionalnim usavršavanjem mladih, obezbeđuju niži troškovi organizovanja sajмова studentskih praksi i drugih projekata.

Prema obaveznosti, studentske prakse mogu biti:

1. Obavezne prakse – fakultet propisuje koliko vremena student mora provesti radeći u struci da bi mogao da diplomira. Ovakav sistem se često javlja u kontinentalnim zemljama Evrope, kao što je Nemačka, gde fakultet propisuje vreme (u opštem slučaju oko 12 nedelja) koje student mora provesti u nekoj firmi ili instituciji i doneti potvrdu o realizovanoj praksi. Mora se napomenuti da je pronalaženje prakse u ovim slučajevima relativno lako i uobičajeno, jer student ima obavezu i ambiciju da realizuje praksu, firme i druge organizacije poreske olakšice za primljene studente, a država kroz zakone

obezbeđuje fleksibilnost u izboru načina realizacije ovog društvenog odnosa. Čest problem kod ovakvih praksi je nedostatak kvalitetne evaluacije. Obavezne prakse se češće javljaju u oblasti tehničkih nauka, prava, medicine i stomatologije, nego, na primer, u oblasti društvenih nauka.

2. Neobavezne prakse – fakultet predlaže, podstiče i nagrađuje sticanje praktičnog iskustva za vreme studiranja. Univerzitet (fakultet) kroz svoje organe i centre obezbeđuje realizaciju studentskih praksi i/ili daje savete sa tim u vezi. Studenti se nagrađuju tako što mogu dobijati bodove u okviru redovnog studiranja¹⁴ (koji im nekada mogu zameniti polaganje čitavih predmeta), dobijaju preporuke firmi i fakulteta, poslovne kontakte i obezbeđuju sebi lakše pronalaženje posla po završetku studija.

Australijski studenti inženjeri na terenu

Fakultet inženjerstva u Melburnu (*Faculty of Engeneering*)¹⁵ je do 2001. godine primenjivao sistem obaveznih praksi. Da bi neko stekao diplomu inženjera, trebalo je da realizuje dvanaest nedelja stručne prakse u relevantnoj kompaniji. Trenutno se primenjuje sistem neobaveznih praksi. Za svako realizovano radno iskustvo tokom studija dekan fakulteta potpisuje sertifikat¹⁶ koji se čuva u posebnoj bazi dosijea i konačno predaje studentu po sticanju diplome. Na nivou fakulteta nagradni bodovi za realizovanu praksu nisu propisani, što ne ograničava pravo profesora da daju olakšice studentima u okviru svojih predmeta.

¹⁴ prema Bolonjskoj deklaraciji, uvodi se bodovanje predmeta, a različiti vidovi praktične nastave mogu da nose određeni broj bodova, shodno vrsti prakse i odluci konkretne visokoobrazovne ustanove

¹⁵ <http://www.eng.unimelb.edu.au/courses/ugrad/index.html>

¹⁶ Po Bolonjskoj deklaraciji, *diploma supplement*

Student sam nalazi praksu i potpisuje ugovor sa preduzećem u kojem će privremeno raditi, u Australiji ili inostranstvu. Fakultet predlaže nivo nadoknade za vreme prakse i uređuje pitanje bezbednosti studenata na radu. U slučaju pravog spora, fakultet studentima obezbeđuje finansijsku i pravnu pomoć.

Fakulteti(univerziteti) koriste sledeće modele za organizaciju studentskih praksi:

1. Prakse organizovane preko Centara za razvoj karijere
2. Prakse na institutima
3. Prakse u laboratorijama
4. Prakse organizovane putem virtuelnih preduzeća, tehnoloških centara i poslovnih inkubatora
5. Simulacije i studije slučajeva iz prakse

Sticanje praktičnog iskustva u radu sa zatvorenicima

Binghamton Univerzitet iz Nju Jorka (*Binghamton University*)¹⁷ je 1999. godine potpisao partnerstvo sa lokalnim zatvorima. Studenti (i postdiplomci) kliničke psihologije, redovno rade sa zatvorenicima, posebno mentalno invalidnim kojih je, po zvaničnim statistikama, u američkim zatvorima sve više. Adaptacija zatvorenika, izolovanost od porodice, dugogodišnji boravak i starenje u zatvoru, pomoć mentalno bolesnima jesu samo neki od problema sa kojima se studenti svakodnevno susreću i koje uče da rešavaju. Na ovaj način se kvalitetno i efikasno pripremaju za profesionalni rad po sticanju diplome, a ujedno ostvaruju značajan društveni doprinos u svojoj sredini.

¹⁷ <http://inside.binghamton.edu/news/>

*Multidisciplinarnost – studenti književnosti u bankama*¹⁸

Columbia College Chicago, odeljenje za pisanje fantastike (*Fiction Writing Department*), svojim studentima obezbeđuje praksu u novinarskim agencijama, ekonomskim magazinima, bankama, softverskim kompanijama, agencijama za ljudske resurse, advokatskim firmama, na televiziji, radiju i drugim firmama. Praksa nije obavezna, ali donosi bodove (kredite) u okviru redovnih studija. Smatra se da će studenti na ovaj način unaprediti veštine potrebne za buduću poslovnu orijentaciju, steći osećaj za tržište i poslovne kontakte. Osim toga, očekuje se da će studenti fantastike dati primećen doprinos poslovanju firmi u kojima su na praksi.

Prakse u organizaciji centara za razvoj karijere

Centri za razvoj karijere (*Career Centers*) predstavljaju organizacije, koje kroz svoje aktivnosti i projekte obezbeđuju studentima različite vidove profesionalnog usavršavanja. Kroz pomoć pri profesionalnoj orijentaciji i planiranju karijere, kroz organizaciju seminara, obezbeđivanje stručnih praksi i pomoć pri zapošljavanju, centri za razvoj karijere predstavljaju neophodan informacioni i savetodavni resurs za studente svih profila. Bitno je istaći da se centri za razvoj karijere mogu osnivati i van visokoobrazovnih ustanova, u profitnom i neprofitnom obliku.

Osnovne aktivnosti centara za razvoj karijere su:

1. Profesionalna orijentacija i konsultovanje
2. Monitoring akademskih i profesionalnih rezultata studenata i njihovo beleženje u jedinstvenu bazu podataka sa pojedinačnim studentskim dosijeima
3. Saradnja sa privredom
 - a. Stvaranje baze poslova

¹⁸ <http://fiction.colum.edu/services/experience.html>

- b. Stvaranje baze praksi (klasične prakse, letnji poslovi, volonterski rad)
 - c. Organizovanje sajмова praksi i sajмова poslova (*Internship Fairs and Job Fairs*)
 - d. Nagradni konkursi i programi stipendiranja
4. Saradnja sa institutima
 5. Organizacija profesionalnih seminara, simulacija i debata

Osnovni vidovi praktičnog iskustva koje Centri za razvoj karijere obezbeđuju su:

1. Prakse u klasičnom smislu (*Internships*) – studenti nekoliko nedelja do nekoliko meseci provode u preduzeću ili sličnoj organizaciji radeći na konkretnim poslovima
2. Kratke prakse (*Externships*) – prakse od po par dana osmišljene za prvu i drugu godinu studija gde studenti posmatraju poslovni proces u određenoj organizaciji i retko učestvuju
3. Kooperativno učenje (*Cooperative Learning, Co-ops*) – predstavlja vid učenja gde se direktno kombinuju studiranje i sticanje radnog iskustva. Studenti mogu da provedu semestar radeći u nekoj organizaciji (koji im se nekada priznaje kao završen semestar na fakultetu) i onda redovno nastaviti studije, ili mogu deo radnog dana da provedu na fakultetu, a deo dana na radnom mestu.
4. Realizacija prakse na konkretnim projektima (na fakultetu, u institutima ili preduzećima)

Poslednjih nekoliko godina je osnivanja ovih centara opšti trend u svetu, jer se smatra da je to najefikasniji način da se usluga obrazovanja upotpuni i da se prevaziđe jaz između akademskog diplomca i mladog stručnjaka spremnog na izazove današnjice. Centri za razvoj karijere, osim za studente praktičnog profila, mogu obezbeđivati i prakse za studente akademskog profila, ali ređe.

Najrazvijeniji evropski centri za razvoj karijere (osnovani pri univerzitetima i fakultetima) se nalaze u Velikoj Britaniji i Francuskoj.

Posebno je interesantan primer američkih centara za razvoj karijere (*Career Centers*) koji teže da što više usluga studentima pruže *online*. Testiranja, traženje prakse i posla, pohađanje seminara mogu se završiti od kuće, korišćenjem moderne računarske tehnologije. Na sajtu američkog univerziteta Pardju¹⁹ (Purdue) mogu se naći linkovi na sajtove centara za razvoj karijere svih državnih američkih univerziteta.²⁰ Svakako treba posetiti sajtove Centara za razvoj karijere na američkim univerzitetima Teksas A&M (Texas A&M University)²¹ Jejl (Yale)²², Berkli²³ (Berkeley) i drugim prestižnim univerzitetima u Americi koji svojim studentima, na ovaj način, obezbeđuju povezivanje sa najboljim svetskim kompanijama i stručnjacima.

Centar za razvoj karijere – Texas A&M University²⁴

Teksaški univerzitet je američki državni univerzitet osnovan u 19. veku. U potpunosti se finansira iz sopstvenih sredstava. Centar za razvoj karijere na ovom univerzitetu pokazuje kako se na kvalitetan, efikasan i dostupan način studentima može ponuditi mnogo opcija za lični razvoj. Centar, između ostalog, studentima omogućava sticanje praktičnog iskustva kroz kooperativno učenje, prakse u klasičnom smislu, volonterski rad i letnje prakse. Realizacija praktičnog iskustva, od trenutka odluke studenta da se prijavi do trenutka odlaska u organizaciju gde će realizovati praksu, u potpunosti se odvija

¹⁹ <http://www.purdue.edu/Purdue/about/index.htm>

²⁰ <https://www.cco.purdue.edu/asp/JobWeb>

²¹ <http://careercenter.tamu.edu>

²² <http://www.yale.edu/career/students/intern/general.html>

²³ <http://career.berkeley.edu/Internships/Internships.stm>

²⁴ <http://careercenter.tamu.edu>

online. Spisak praksi, sa opisom karakteristika radnog mesta i uslovima apliciranja, takođe se mogu naći na sajtu ovog Centra.

Centar za razvoj karijere sa Teksaškog univerziteta ima i savetodavnu ulogu, pa studentima predlaže i objašnjava brojne načine kako mogu, mimo ponuđenog, sebi obezbediti praktično iskustvo u organizacijama koje sami odaberu.

Prakse u organizaciji instituta

Instituti u svetu obezbeđuju stručne prakse u oblasti prirodnih, tehničkih i društvenih nauka, zaštiti životne sredine i slično. Studenti medicine, mikrobiologije, inženjerstva, informacionih tehnologija, arhitekture, političkih nauka, ekonomije i mnogih drugih oblasti imaju priliku da apliciraju na konkurse za praksu na institutima. Ove organizacije često okupljaju najbolje eksperte, raspoložu značajnim fondovima i predstavljaju osnovu istraživačko razvojne aktivnosti određenog fakulteta i šire društvene zajednice. Instituti mogu biti osnivani pri fakultetima (univerzitetima) i nezavisno od istih, u privatnom ili državnom vlasništvu.

Studenti, kroz učešće na realizaciji projekata, izradu samostalnih istraživačkih radova i korišćenje bogate infrastrukture instituta, mogu steći značajno znanje i iskustvo. Čak i u okviru akademskih disciplina, instituti obezbeđuju neophodno usavršavanje – kroz obezbeđene budžete za istraživačke projekte, obuku za pisanje naučnih radova i povezivanje sa drugim naučnim institucijama u zemlji i inostranstvu. Najveći benefit koji studenti dobijaju realizujući praksu na institutima je veliki izvor znanja i resursa koji ove prestižne institucije, po pravilu, predstavljaju.

Letnja praksa preko instituta

Institut pomorskih nauka sa Srednjoistočnog tehničkog univerziteta u Turskoj²⁵ (*Institute of Marine Sciences, Middle East Technical University Turkey*), organizuje svakoga leta studentske prakse. Pod mentorstvom svojih profesora i eksperata sa instituta, praktikanti provode mesec dana na odgovarajućem terenu, realizujući samostalne projekte iz relevantne oblasti stručnog zanimanja. Studenti svih univerziteta u Turskoj mogu da apliciraju za ovaj program.

Saradnja instituta i univerziteta – Fraunhofer Institut za integrisana kola

Nemački institut za integrisana kola Fraunhofer²⁶ (Fraunhofer Institut Integrierte Schaltungen), u saradnji sa Univerzitetom u Nirnbergu obezbeđuje, uglavnom studentima tehničkih nauka, mogućnost da realizuju samostalne istraživačke projekte u relevantnoj oblasti. Studenti navedenog univerziteta mogu izrađivati svoje diplomske radove koristeći infrastrukturu, ekspertizu i fondove Instituta. Projekti mogu biti iz oblasti programiranja, zatim testiranja i implementiranja elektrotehničkih modela i ideja, istraživanja (Internet) i iz oblasti opšte administracije. Takođe, studentima se nudi prilika da kroz stručnu praksu sarađuju na projektima instituta. Broj praktikanata se određuje u zavisnosti od projektnih potreba. Institut je opremljen najsavremenijom informacionom tehnologijom.

²⁵ <http://www.ims.metu.edu.tr/index.asp?doc=news/summer.htm>

²⁶ <http://www.iis.fraunhofer.de>

Prakse organizovane u laboratorijama

U određenim strukama, praktično iskustvo studenti stiču u laboratorijama i različito opremljenim salama. Medicina, stomatologija, hemija, zatim studije informacionih tehnologija zahtevaju posebne prostorije gde će se simultano učiti i uvežbavati stečeno teorijsko znanje.

Laboratorije moraju biti dovoljno velike i relevantno opremljene u odnosu na vrstu i veličinu fakulteta. Pored mesta za sticanje prakse, predstavljaju infrastrukturu za naučno-istraživački rad.

Danas, u svetu, pored specijalizovanih laboratorija i drugih prostorija za uvežbanje praktičnih znanja, gotovo svi fakulteti imaju svoje računarske sale (odgovarajuće veličine) koji se koriste u savladavanju pojedinih kurseva.

Viša medicinska škola – laboratorija za praktičnu nastavu

Univerzitet John Hopkins²⁷ (*John Hopkins University*), Viša medicinska škola, poseduje moderno uređenu laboratoriju za svakodnevno savladavanje praktičnih znanja i veština. Pored realnih pacijenata, radi se i na kompjuterski kontrolisanim pacijentima-simulatorima.

Ova škola saraduje intenzivno sa privredom, omogućavajući svojim studentima kvalitetne i savremene uslove rada.

Prakse organizovane kroz virtuelna preduzeća, poslovne inkubatore i tehnološke centre

Navedeni vidovi realizacije studentskih praksi predstavljaju najmodernije i verovatno najizazovnije načine sticanja praktičnog iskustva²⁸.

²⁷ <http://www.son.jhmi.edu/aboutus/building/tour/practice.asp>

²⁸ Rast značaja preduzetništva, ubrzani razvoj nauke i tehnologije, sve veće potrebe tržišta za informaciono bogatim i sofisticiranim proizvodima

Univerziteti su često inicijatori projekata kroz koje se poslovni inkubatori, virtuelna preduzeća i tehnološki centri razvijaju, a studenti dobijaju priliku da se u navedene projekte uključe, kao praktikanti ili punopravni učesnici.

Poslovni inkubatori (Business Incubators) obezbeđuju infrastrukturu (prostorije, kancelarijsku opremu i materijal, telekomunikacije), znanja i finansijska sredstva za osnivanje novih preduzeća. Ideja je da se na jedno mesto smesti što više mladih firmi koje će pod nadzorom stručnjaka i uz obezbeđenu infrastrukturu moći relativno bezbedno da se razvijaju i najzad osamostale. Poslovni inkubatori se često u svetu osnivaju pri univerzitetima. Studenti različitih oblasti (prava, biznisa, elektrotehnike, programiranja, mašinstva, psihologije i slično) tako imaju priliku da kroz stručnu praksu pomažu razvoju mladih preduzeća i stiču dragoceno praktično iskustvo. Mladi stiču kvalitetno radno iskustvo i u određenom smislu doprinose razvoju društvene zajednice. Ove prakse su uglavnom plaćene²⁹.

U određenim slučajevima, studenti za vreme ili po završetku studija mogu sa svojom idejom ući u poslovni inkubator kao vlasnici malih i perspektivnih preduzeća.

Praksa na projektu međunarodnog poslovnog inkubatora³⁰

Međunarodni poslovni inkubator u Silikonskoj dolini (The International Business Incubator of Silicon Valley – IBI)³¹ nudi usluge preduzetnicima iz različitih zemalja sveta.

i uslugama dovode do centralizacije istraživačko-razvojnih aktivnosti. Na jednom mestu (realnom ili virtuelnom, povezivanjem putem informacionih tehnologija), stvara se sinergija materijalnih i nematerijalnih resursa, pre svega realne i informacione infrastrukture, finansijskih sredstava, znanja stručnjaka različitih profila i *preduzetnika*²⁸, a kroz taj proces povezivanja i saradnje se razvijaju nove profitabilne organizacije.

²⁹ <http://www.be.wvu.edu/ec/internforms/IncubatorPolicy.pdf>

³⁰ <http://www.goto-silicon-valley.com/articles/diana-yoshikawa>

³¹ <http://www.ibi-sv.org>

Inkubator je projekat San Hoze razvojne agencije (San José Redevelopment Agency) i državnog američkog univerziteta u San Hozeu. Ovaj poslovni inkubator, osim firmi koje su stacionirane na istom mestu, obuhvata i 30 preduzetničkih firmi koje su uključene u projekat uz pomoć savremene informacione tehnologije (Internet) ,a stacionirane su uglavnom u Aziji. Značajan broj studenata sa San Hoze univerziteta ima priliku da realizuje praksu pomažući razvoju ovog prestižnog poslovnog inkubatora (međunarodni poslovni inkubatori su jedan od novijih izuma savremenog poslovanja).

Virtuelne kompanije (The Virtual Companies – TVC) predstavljaju projekte univerziteta kroz koje studenti doživljavaju realno poslovno iskustvo. Virtuelne kompanije nemaju pravni subjektivitet, ali studenti osmišljavaju proizvode i usluge (po pravilu, u oblasti nauke i visokih tehnologija), vode celokupno "poslovanje" virtuelnog preduzeća i nude rezultate svog rada na tržištu. Univerzitet im obezbeđuje infrastrukturu, simbolična finansijska sredstva, tehničku podršku i multidisciplinarni konsalting. Proizvodi i usluge se prodaju realnim preduzećima na tržištu ili drugim virtuelnim preduzećima (na primer, studenti sa američkog univerziteta iz Virdžinije³² pružaju usluge kompanijama sa Fortune 500 liste³³, a studenti sa univerziteta Rok Veli - *Rock Valley*³⁴ su u mreži i posluju sa preko 2500 virtuelnih preduzeća na univerzitetima širom sveta). Studenti različitih struka se mogu uključiti u ove projekte. Često se za rad u virtuelnim kompanijama dobijaju

³² <http://www.eggfactory.com>

³³ lista 500 najboljih svetskih kompanija

³⁴ <http://www.rockvalleycollege.edu/>

honorari, fiksni ili prema ostvarenim rezultatima³⁵. Trenutno, Univerzitet Leeds iz Velike Britanije³⁶ ima 24 aktivna virtuelna preduzeća, a Mičigenski tehnički univerzitet³⁷ 23 (ne računajući virtuelna preduzeća koja su se izdvojila kao realna i počela samostalno da funkcionišu na tržištu i zarađuju)³⁸.

Autori se uglavnom u jednom slažu – rad u virtuelnom preduzeću je autentično radno iskustvo koje se retko čime može zameniti. Studenti uče direktno u svojoj struci, zatim o zaštiti intelektualne svojine, međunarodnom poslovanju, radu sa ljudima, istraživanju tržišta, formiranju strategije poslovanja i slično.

Tehnološki centri predstavljaju tipično centralizovanje istraživačko-razvojnog rada. U projekat mogu biti uključeni jedan ili više univerziteta ili univerziteta i preduzeća, a istraživačko-razvojna osnova služi za generisanje i razvoj novih ideja koje se potencijalno mogu uspešno realizovati na tržištu. Nekada se tehnološkim centrom može nazvati i projekat unutar univerziteta kojim se razvijaju kvalitetnije (interne) usluge za studente i zaposlene (to može biti razvoj sistema bazične komunikacije, izrada složene online platforme za učenje i slično). U svakom slučaju, studenti se rado uključuju u ovakve projekte i kroz asistiranje, a nekada i vođenje pojedinih projekata, stiču kvalitetno praktično iskustvo. Treba napomenuti da i ovde praksu mogu sticati studenti različitih struka.

³⁵ Određeni univerziteti stvaraju virtuelne kompanije sa ciljem da se one jednoga dana osamostale i počnu da donose profit, a studenti tada mogu dobiti realni udeo u vlasništvu kompanije.

³⁶ <http://www.leeds.ac.uk>

³⁷ <http://www.ece.mtu.edu>

³⁸ Primer detaljnog funkcionisanja virtuelnih preduzeća na Mičigenskom tehničkom univerzitetu dat je u dodatku knjige.

Sticanje praktičnih znanja kroz simulacije i studije slučajeva

Kompjuterske i praktične simulacije, učenje kroz analizu slučajeva iz prakse postaju neizostavni deo procesa obrazovanja. Teško će se naići na fakultet koji navedene oblike učenja u okviru svojih nastavnih programa i predmeta, u određenoj meri, ne primenjuje. Informaciona tehnologija je neizbežna u prevazilaženju jaza između teorije i prakse. Tako se kroz računarske simulacije isprobavaju novi naučni modeli, testira izvodljivost projekata, realizuju eksperimenti bez laboratorija, proveravaju nove ideje i alternativna poslovna rešenja. Analize slučajeva iz prakse pomažu da se razmišlja o novim društvenim i drugim relacijama i dolazi do rešenja kao da se hipotetički postavljena situacija stvarno dešava.

Ovakvi vidovi praktične nastave definitivno imaju svoje mesto i značaj u procesu obrazovanja. Ipak, u egzaktnim disciplinama, kao što su političke nauke, ekonomija i biznis, zaštita životne sredine i slično, studije slučajeva i određene simulacije ustvari predstavljaju samo "simulaciju prakse", što može dovesti do toga da se realno znanje, stečeno na ovaj način, preceni³⁹.

³⁹ Postoje situacije, u okviru studije slučajeva, gde se sasvim drugačije reaguje i rezonuje u hipotetičkoj nego u stvarnoj situaciji. Do toga može doći usled apstrahovanja nekih faktora koji utiču na situaciju, efekta "grupnog mišljenja", davanja društveno prihvatljivih odgovora tako dolaženja do drugačijih zaključaka, nego što bi to bilo da se situacija stvarno desila. Takođe, prilikom simulacija, može doći do toga da se mnoga znanja podrazumevaju, a da se tek u realnoj situaciji vidi koliko je problem složen.

*How business schools lost their way*⁴⁰

U majskom broju (2005) prestižnog poslovnog časopisa *Harvard Business Review* (online izdanje), autori James O'Toole i Warren G. Bennis ukazuju na sve veće pridavanje pažnje studijama slučajeva i simulacijama na najboljim poslovnim školama u svetu. Navedene obrazovne ustanove se praktično takmiče koje će primeniti čistiji i napredniji naučni pristup rešavanju poslovnih problema i bolju i složeniju simulaciju. Na taj način se studenti ovako egzaktnih disciplina udaljavaju od realnog profesionalnog sveta, razumevanja prirode ljudskih odnosa i svakodnevnih poslovnih izazova. Predstavljeni trend, prema autorima, treba zaustaviti tako što će se poslovne škole ugledati, na primer, na fakultete prava i stomatologije, gde je praksa, prirodno, neodvojivi deo procesa obrazovanja. Primena tehnologije jeste neophodna u savremenom obrazovanju, ali se mora proceniti njen realan značaj u edukaciji mladog stručnjaka. Najzad, krajnji cilj studiranja treba da bude konkretna priprema za bavljenje budućom profesijom, a ne "nauka radi nauke".

⁴⁰ <http://harvardbusinessonline.hbsp.harvard.edu>

Praksa inicirana od strane kompanija i drugih organizacija

Navedeni subjekti predstavljaju značajan izvor inicijative za realizaciju studentskih praksi. Razlozi uzimanja praktikanata su različiti – obezbeđivanja kvalitetne baze za izbor budućih kadrova, razvijanje novih usluga, međunarodna ekspanzija, poreske olakšice, iskazivanje društvene odgovornosti, smanjenje troškova pri realizaciji projekata. Najzad, mladi ljudi mogu biti značajan izvor svežih ideja i novog načina razmišljanja. Prvenstveno je ovde reč o velikim profitnim i neprofitnim organizacijama, koje delove svojih godišnjih budžeta odvajaju za ovu namenu.

Navedene organizacije studentsku praksu realizuju na dva načina:

1. Kroz redovnu saradnju sa određenim fakultetima,
2. Nezavisno od fakulteta, shodno svojim internim kadrovskim politikama.

1. Neke organizacije imaju dugogodišnju saradnju sa konkretnim fakultetima. Kompanije mogu uspostaviti saradnju sa fakultetskim institutima, centrima za razvoj karijere i drugim fakultetskim organizacijama i u dužem vremenskom periodu koristiti studente određene obrazovne ustanove. Kompanije umeju da se vezuju i za pojedine profesore sa fakulteta čije preporuke traže da bi studente primili na praksu.

Japan – kakav fakultet, takva praksa

U Japanu je veoma dugo aktuelno akademsko pravilo – cela karijera zavisi od renomea upisanog fakulteta. Mladi Japanci se još od osnovne škole pripremaju za upis na nabolje državne fakultete. Hijerarhija visoko obrazovnih ustanova je rigorozna. Sa druge strane, firme na osnovu svog renomea

biraju fakultete sa kojih će uzeti studente na praksu. Na primer, studenti upisani na lošije rangirane fakultete ne mogu da očekuju stručnu praksu u Tojoti ili Soniju. Razlog leži u tome što velike, uspešne kompanije tradicionalno komuniciraju i sarađuju sa mladima samo sa najboljih visokoobrazovnih ustanova u Japanu.

Ubrzanim razvojem tehnologije i preduzetništva, intenzivnom međunarodnom razmenom znanja i studenata, daje se mogućnost širem krugu mladih ljudi da dobiju izazovnu (i "prestižnu") praksu, gde će dosta naučiti i istaći se.

2. Češći je slučaj da kompanije daju priliku širem krugu mladih ljudi da apliciraju za programe razvoja karijere. Pritom im sistem⁴¹ dozvoljava da realizuju slobodno izabrani model studentskih praksi. Kooperativno učenje⁴², prakse tokom godine, letnji poslovi su samo neki od oblika saradnje kompanija, studenata i fakulteta. Ovim praksama studenti uglavnom pristupaju dobijanjem informacija na internetu i popunjavanjem online aplikacija. Neki konkursi za prakse su otvoreni samo jednom godišnje, a promocija se radi po fakultetima (na primer, kompanija Proctor&Gamble koja početkom proleća otvara konkurse za studentske programe i prakse na Balkanu⁴³).

Bitna je činjenica da mnoge kompanije u svetu jasno prepoznaju konkretnu korist od uzimanja studenata na praksu i same daju inicijativu za ovakvu saradnju.

Pored velikih organizacija, i mala i srednja preduzeća se uključuju u programe studentskih praksi. Razlozi su slični:

⁴¹ Već je bilo reči o tome, misli se na zakonsku regulativu, statute fakulteta i slično

⁴² Spomenuto u ranijem tekstu, kooperativno učenje predstavlja integrisano učenje u obrazovnoj ustanovi i na radnom mestu. Studenti mogu ceo semestar provesti u firmi, a sledeći na fakultetu ili deo radnog dana provesti na fakultetu, a deo na radnom mestu.

⁴³ http://www.pg balkans.com/career/student_opportunities.asp

poreske olakšice, niži troškovi realizacije projekata, međunarodno povezivanje, razvoj novih proizvoda i usluga. Inicijativa za realizaciju ovakvog vida saradnje često kreće od strane studentskih organizacija i fakulteta. Navedene organizacije vrše svojevrstu edukaciju malih i srednjih preduzeća i ukazuju im na prednosti i uštede koje mogu postići uzimajući praktikante. Brojni su primeri gde su mala preduzeća upravo angažovanjem studenata postigla ubrzan rast i razvoj. Firma *Spreadshirt*⁴⁴ (nemačka kompanija koja se bavi štampom dezena i tekstova na majice, šolje i slične predmete) je u saradnji sa studentskom organizacijom *AIESEC*⁴⁵ uzimala praktikante iz inostranstva koji su pomagali u ekspanziji preduzeća na strana tržišta. Osnovana 2002. godine, ova firma je izrasla u preduzeće srednje veličine, sa 120 zaposlenih, online prodajom i prisustvom na američkom i zapadnoevropskom tržištu. Upravo je otvorena kancelarija u Americi, i sada se, takođe pomoću stranih praktikanata, realizuje ekspanzija na istočnoevropsko, indijsko i japansko tržište.

*CIA – prakse za ambiciozne*⁴⁶

Jedan od najrazuđenijih sistema studentskih praksi ima CIA, američka centralna obaveštajna agencija.

CIA nudi pet tipova praksi, studentima iz cele države:

1. Studenti u projektu razvoja kapaciteta organizacije
(*Student Trainee in Facilities Support Project Management*)

U okviru ovog programa, studenti rade direktno sa klijentima CIA na razvoju novih i prilagođavanju postojećih usluga organizacije.

⁴⁴ <http://www.spreadshirt.net>

⁴⁵ <http://www.aiesec.net>

⁴⁶ <http://www.cia.gov/employment/student.html#opp>

2. Program stipendija za studente na osnovnim studijama
(*Undergraduate Scholarship Program*)

Studenti koji zadovolje uslove konkursa, postaju stipendisti sa godišnjom nadoknadom od 18.000 dolara. Obavezni si da leto provode radeći u CIA u Vašingtonu.

3. Dodiplomski program kooperativnog učenja
(*Undergraduate Co-Op Program*)

Ovim programom se omogućava studentima da provedu semestar u CIA, a iskorišćeni semestar će im u biti priznat kao realizovan semestar na studijama.

4. Dodiplomski program praksi
(*Undergraduate Internship Program*)

Usmeren pre svega na nacionalne manjine i osobe sa invaliditetom, ali i ostali studenti mogu aplicirati. Omogućava sticanje iskustva u oblasti razvoja spoljne politike SAD.

5. Program za postdiplomce
(*Graduate Studies Programs*)

Postdiplomci praktikanti su mladi stručnjaci iz oblasti društvenih i tehničkih nauka koji rade u različitim oblastima razvoja i analitičkom sektoru organizacije.

Posebno se ističe to da će primljeni studenti imati odgovornost koja se ni u čemu se neće razlikovati od odgovornosti zaposlenih. Plate su tržišno konkurentne i svi benefiti jednaki onima koje imaju redovno zaposleni u CIA.

Studenti pozvani da apliciraju treba da budu američki državljani sa prosekom ocena iznad 3 (GPA). Napredne interpersonalne veštine, sposobnost jasnog i konciznog izražavanja, interesovanje za međunarodne odnose, međunarodno iskustvo, poznavanje stranih jezika jesu takođe uslovi koji se ozbiljno uzimaju u razmatranje. Najzad, student mora proći uspešno lekarske preglede, test poligrafa i kontrolu ličnog dosijea.

Profesionalna šansa u velikoj kompaniji – BOSH⁴⁷

Multinacionalna kompanija koja se bavi proizvodnjom i prodajom bele tehnike, *BOSH*, u okviru svog programa Tvoj početak sa *BOSH* kompanijom (*Your start with Bosch*) realizuje dva tipa praksi:

Program kooperativnog učenja (*Student Co-op*) – student može da bira da li će deo radnog dana studirati na matičnom fakultetu i deo dana raditi u *BOSH*, ili će naizmenično provoditi vreme na fakultetu i u kompaniji na bazi punog radnog vremena.

Program studentskih praksi (*Student Intern*) – praktikant radi određeno vreme u kompaniji, u oblasti koju studira. U *BOSH* može doći na osnovu fakultetske preporuke za realizaciju obavezne prakse ili na ličnu inicijativu, radi želje za samousavršavanjem i sticanjem praktičnog iskustva.

Prakse organizovane preko studentskih organizacija

Studentske organizacije u svetu se bave različitim studentskim pitanjima i problemima. Bilo da su to studentska prava, međunarodno povezivanje, putovanja, zabava ili sticanje praktičnog iskustva, ove organizacije doprinose kvalitetu profesionalnog i ličnog života studenata. Čak i ona udruženja koja se ne bave klasičnim obezbeđivanjem praksi, smatraju da studentima pružaju dragoceno praktično iskustvo kroz svakodnevni rad u organizaciji i realizaciju projekata, povezivanje i međunarodne kontakte, što će u kasnijem profesionalnom radu, mladima biti od velike koristi. Najpoznatija udruženja studenata koja pružaju praktično iskustvo su međunarodne razmenske organizacije iz oblasti

⁴⁷ <http://www.bosch.us/content/language1/html/2968.htm>

ekonomije, prava, elektrotehnike, medicine, građevinarstva i slično. Praktično iskustvo na ovaj način se stiče tako što studenti praktikanti određeni vremenski period provode radeći u inostranstvu u nekom preduzeću ili instituciji, a u okviru svoje struke. U pronalaženju praksi značajno pomažu savremene informacione tehnologije, tako da se proces spajanja firmi i studenata najčešće odvija online. Ove razmenske organizacije funkcionišu na jako sličnim principima i imaju sličnu organizacionu kulturu. Propagiraju multikulturalizam, a svojim članovima obezbeđuju dodatne vidove praktičnog iskustva (organizacija stručnih seminara, saradnja sa privredom, državnim i međunarodnim institucijama, interni treninzi za usavršavanje profesionalnih veština i slično).

Međunarodne studentske organizacije koje nude praktično iskustvo

*Međunarodna federacija udruženja studenata medicine (IFMSA)*⁴⁸ ima 92 članice iz 88 zemalja širom sveta. Predstavlja više od milion studenata. Misija ove organizacije je da povezuje i usavršava studente medicine, kao bavljenje pitanjima unapređenja zdravlja na globalnom nivou. Godišnje realizuje oko 6600 praksi. *YUMSIC*⁴⁹ je članica *IFMSA* i aktivno je uključena u program studentskih razmena.

*Evropsko udruženje studenata elektrotehnike (EESTEC)*⁵⁰ funkcioniše na 30 univerziteta širom Evrope. Studentima pruža dodatna znanja i iskustvo kroz studijska putovanja, stručne seminare, organizaciju konferencija, tematske radionice i međunarodnu saradnju. Još uvek se nesistematično organizuju prakse u domaćim i stranim

⁴⁸ <http://www.ifmsa.org>

⁴⁹ <http://www.yumsic.org.yu>

⁵⁰ <http://www.eestec.org/home/>

firmama. Lokalne kancelarije u Srbiji postoje i 2005. su počele sa realizacijom stručnih praksi u firmama.

*Međunarodna asocijacija studenata građevine (IACES)*⁵¹ je međunarodna organizacija studenata koja funkcioniše na građevinskim fakultetima širom Evrope. Misija organizacije jeste da povezuje studente građevine u Evropi i omogućava im međusobnu komunikaciju i kontakt. IASEC organizuje jednonedeljne razmene studenata koje se svode na razmenu znanja i iskustava studenata iz različitih zemalja. U ovom trenutku se stručne prakse u užem smislu ne organizuju. Lokalne kancelarije ove organizacije su osnovane i u Srbiji i u okviru misije, uspešno funkcionišu.

*Međunarodna organizacija studenata ekonomije i menadžmenta (AIESEC)*⁵² svoje aktivnosti obavlja u 89 zemalja sveta, sa preko 30.000 članova. Prvenstveno se bavi razmenom studenata na međunarodnom nivou. Mladi ljudi imaju priliku da putem online baze stručnih praksi u inostranstvu proputuju i steknu međunarodno iskustvo, usavrše profesionalne veštine i obogate svoju ličnost. Prakse koje se na ovaj način obezbeđuju su iz oblasti menadžmenta, marketinga, finansija, tehničkih nauka, edukacije, lingvistike, društveno korisnog rada i slično. U okviru svojih redovnih aktivnosti, realizaciju različitih projekata i konferencija, ova organizacija omogućava članovima sticanje praktičnih iskustava, međunarodno iskustvo i kontakte sa privredom. Godišnje se na međunarodnom nivou realizuje oko 4000 praksi. AIESEC više od 50 godina funkcioniše i kod nas, a godišnje razmeni oko 80 studenata.

⁵¹ <http://www.ices.org>

⁵² <http://www.aiesec.net>

*ELSA*⁵³ je najveće međunarodno udruženje studenata prava. Svoje aktivnosti obavlja na više od 200 univerziteta, u 35 zemalja Evrope. Kroz program *STEP*, *ELSA* organizuje stručne studentske prakse. Studenti prava su u mogućnosti da posete zemlje u kojima *ELSA* ima kancelarije i radi u struci u pravom subjektu sa kojim lokalna kancelarija u određenoj zemlji saraduje. *ELSA* godišnje organizuje oko 450 praksi. Lokalnih kancelarija ima i u Srbiji.

*Međunarodna asocijacija za razmenu studenata tehničkih nauka (IAESTE)*⁵⁴ svoju misiju realizuje u preko 80 zemalja sveta. Primarni cilj nove organizacije je da obezbedi neophodno radno iskustvo studentima tehničkih nauka. Godišnje se razmeni oko 5000 studenata. Značajno je reći da *IAESTE* sastavlja veoma ozbiljne i iscrpne godišnje izveštaje o svom radu i kroz statističke pokazatelje prikazuje rezultate na osnovu kojih se u narednom periodu unapređuje razmenski proces i kvalitet praksi. Ova organizacija veoma uspešno radi i u našoj zemlji.

*Međunarodna asocijacija studenata poljoprivrede (IAAS)*⁵⁵ je međunarodna studentska organizacija koja se bavi obrazovnom i stručnom razmenom studenata na međunarodnom nivou. Stručne prakse obezbeđuje kroz dva programa – *Ceres* (prakse na poljoprivrednim gazdinstvima) i *Archimedes* (saradnja studenata sa udruženjima poljoprivrednika, institutima, i relevantnim nevladinim organizacijama). Studentima se preko lokalnih koordinatora obezbeđuju prakse u inostranstvu. Kancelarije *IAASa* su osnovane u Beogradu i Novom Sadu.

⁵³ <http://www.elsa.org>

⁵⁴ <http://www.iaeste.org/about/index.html>

⁵⁵ <http://iaasworld.studentenweb.org/site/index.php>

*Evropska Geografska Asocijacija za studente i mlade geografe (EGEA)*⁵⁶ je međunarodna studentska organizacija koja se sastoji od 80 entiteta na 80 različitih univerziteta u 30 zemalja Evrope. Misija organizacije je da se pruži studentima geografije šansa da prošire svoja znanja i vidike na praktičan način i da se ukaže na značaj sticanja praktičnih iskustva za vreme studija. EGEA praktično iskustvo mladih realizuje kroz razmene studenata (traju od 8-10 dana), organizaciju relevantnih kongresa, studijska putovanja i istraživačke ekspedicije, seminare, simpozijume i skupove gde studenti mogu da predstave svoje naučne radove. EGEA u Srbiji radi nekoliko godina. Fokus stavlja na međunarodnu i regionalnu saradnju, godišnje realizuje 20-30 desetodnevni stručni razmena, dok se stručne prakse još uvek ne realizuju.

Lokalne studentske organizacije uglavnom obezbeđuju prakse kroz projekte finansirane od strane fondacija i direktnu saradnju sa domaćim firmama.

Postoje i udruženja studenata koja kroz svoju redovnu delatnost pružaju konkretno praktično iskustvo svojim članovima. Dati su primeri studentskih organizacija sa Harvardske škole prava⁵⁷ i organizacija koje predstavljaju svojevrsnu socijalnu inovaciju – firme razvoja društvene zajednice.

Studentske organizacije na Harvardskoj školi prava

Studentska organizacija pri Harvardskoj školi prava, Harvardski branioci⁵⁸ (*Harvard Defenders*), još od 1949. godine pomaže socijalno ugroženim grupama u slučajevima vezanim za krivično gonjenje. Njihov posao se sastoji iz

⁵⁶ <http://www.egea-association.org>

⁵⁷ Harvard Law School - pravni fakultet na američkom univerzitetu Harvard, <http://www.law.harvard.edu>

⁵⁸ <http://www.law.harvard.edu/academics/clinical/defenders/>

davanja pravnih saveta, pripreme materijala za odbranu i asistiranja braniocima. Na ovaj način se obezbeđuje kvalitetnije obrazovanje studentima, ali i na jasan način iskazivanje društvene odgovornosti i u tom smislu realizacija konkretnih akcija. Zainteresovani studenti svih godina su uključeni u rad ove organizacije.

Harvardski program za zastupanje⁵⁹ (*Harvard Mediation Program*) jeste studentska organizacija koja se bavi pravnim zastupanjem u oblasti više pravnih grana (porodičnom, građanskom pravu i slično). Takođe, obezbeđuje treninge za pravne zastupnike, ali i širu društvenu zajednicu. Veoma se brzo razvija, kako po pitanju raznovrsnih aktivnosti, tako i po pitanju broja članova.

*The Harvard Tenant Advocacy Project*⁶⁰ jeste studentska organizacija koja je specijalizovana za zastupanje klijenata sa niskim prihodima u oblasti stanarskog prava. Uz nadzor renomiranih pravnika u toj oblasti ova organizacija nudi specijalizovanu uslugu konkretnom segmentu klijenata.

*Firme razvoja društvene zajednice*⁶¹

Community Development Associates Inc. je kompanija koja se bavi konsaltingom u oblasti društvenog razvoja. Pored svojih redovnih aktivnosti uspostavlja kontakt sa relevantnim fakultetima (odnosno univerzitetskim centrima) i asistira pri realizaciji projekata i osnivanja takozvanih Firmi razvoja društvene zajednice (*Community Development Firms*). Ove firme, u uglavnom u neprofitnoj formi, pokreću studenti društvenih nauka i kroz pronalaženje šansi za unapređenje svoje društvene zajednice rade i stiču praktična iskustva.

⁵⁹ <http://www.law.harvard.edu/students/orgs/hmp/index.php>

⁶⁰ <http://www.law.harvard.edu/academics/clinical/tap/>

⁶¹ <http://chronicle.uchicago.edu/archive/2003.shtml>

Teži se da se širom Amerike osnuje što više ovakvih *firmi*. Ovi subjekti bi trebalo da obezbede određenu dinamiku društvenih promena, a pri tome obuče studente za rad u sektoru društvenog razvoja. Na ovim aktivnostima se, osim studenata, angažuju i profesori univerzitetskih centara gde se ove firme osnivaju, kao i eksperti CDA. Ove novoosnovane organizacije realizuju aktivnosti kroz projekte, a novčani prilivi se dobijaju kroz donacije i prihode.

Prakse obezbeđene preko profesionalnih agencija

Mnoge profitne organizacije su našle svoj interes u profesionalnom usavršavanju studenata. Usluge koje se nude jesu pronalaženje praksi, posla, pohađanje raznih stručnih seminara, savetovanje vezano za planiranje karijere i slično. Na internetu se, putem pretrage može naći mnogo organizacija ovog tipa. Organizovane su često kao klasični centri za razvoj karijere i nude slične pakete usluga ili se specijalizuju za pojedine usluge (pretraživanje baze praksi, organizacija sajмова praksi i slično).

Profesionalne agencije koje obezbeđuju prakse studentima se osnivaju na većim tržištima, obično međunarodnom nivou, gde je spomenuta usluga, i pored velike konkurencije, isplativa.

Prakse inicirane od strane specijalizovanih neprofitnih organizacija

Ove organizacije obezbeđuju studentske prakse kroz svoje redovne aktivnosti. Funkcionišu na nacionalnom ili međunarodnom nivou i pružaju mogućnost za sticanje praktičnog iskustva u različitim oblastima – prirodnim, društvenim, tehničkim i drugim oblastima i disciplinama. Finansiraju se putem donacija ili naplatom usluge

pronalaženja i servisiranja prakse. Ovde će biti navedene samo neke od mnogobrojnih:

1. *CDS International*⁶² je međunarodna neprofitna organizacija koja je posvećena usavršavanju studenata, mladih profesionalaca, predavača, vladinih predstavnika i slično. Obezbeđuje prakse širom sveta u obliku klasičnih stručnih praksi, programa *work and study*⁶³ i studijskih putovanja.

2. Nemački akademski razmenski servis (*DAAD*)⁶⁴ kroz različite programe obezbeđuje studentske razmene i stručne prakse u različitim akademskim oblastima, studentima širom sveta.

3. *Campus Career Center*⁶⁵ obezbeđuje mogućnost online pristup bazama poslova i stručnih praksi širom sveta. Studenti popunjavaju opširne upitnike na osnovu kojih preduzeća i druge organizacije mogu raditi pretragu studenata shodno svojim potrebama.

4. *HTIR International Internship Program* u okviru Online informacionog resursa za međunarodnu razmenu studenata i studiranje u inostranstvu⁶⁶ omogućava mladima iz čitavog sveta da rade i studiraju u Americi.

5. Francuski kulturni servis (*French Cultural Service*)⁶⁷ – francuska Vlada, preko svojih ambasada u više zemalja sveta, obezbeđuje studentske stručne prakse u Francuskoj. Ovde je konkretno dat sajt koji koriste američki studenti

6. Savet za međunarodnu obrazovnu razmenu – rad u inostranstvu (*CIEE Work Abroad*)⁶⁸ obezbeđuje studentima radne vize za Australiju, Kanadu, Irsku i Novi Zeland. Takođe

⁶² <http://www.cdsintl.org/>

⁶³ Program u okviru kojeg osoba u isto vreme radi i studira, najčešće u inostranstvu

⁶⁴ <http://www.daad.de>

⁶⁵ www.capmuscareercenter.com

⁶⁶ www.internationalstudents.com

⁶⁷ <http://www.frenchculture.org/education/index.html>

⁶⁸ <http://ciee.org/work>

obezbeđuje informacije kako naći posao, smeštaj i ostale informacije. Ova usluga se naplaćuje.

7. Američko skandinavski fondacija (ASF)⁶⁹ obezbeđuje prakse američkim studentima u Danskoj, Finskoj, Islandu i Švedskoj.

Pozitivna iskustva iz regiona

U narednom delu teksta je prikazano nekoliko pozitivnih primera koji pokazuju kako se sve studenti mogu uključiti u proces sticanja praktičnog iskustva "još iz školske klupe".

*Mašinski fakultet u Skoplju*⁷⁰

Mašinski fakultet na univerzitetu sv. Kiril i Metodij u Skoplju predstavlja dobar primer uspešnih reformi visokog obrazovanja. U veoma kratkom periodu fakultet je značajno unapredio obrazovni program, uveo nove predmete, a zastarele izbacio. Tehničko crtanje se uveliko radi isključivo uz pomoć računarske tehnologije, a samo u poslednjih godinu dana broj studenata se koji apliciraju na ovaj fakultet povećao tri puta. Bitno je istaći da je fakultet u fokus stavio saradnju sa domaćim i stranim privrednim subjektima, velikim i malim preduzećima iz regiona i šire. Studenti su se već istakli u izradi idejnih rešenja za segmente poslovanja firmi. Modernizujući tehnologiju, nastavni program i način realizacije nastave, povezujući firme i studente, uključujući se aktivno u virtuelne globalne mreže znanja, stavljajući studente na prvo mesto, ovaj fakultet postaje atraktivno mesto za profesionalni razvoj budućih inženjera mašinstva. Razvija se preduzetnički duh i ovaj fakultet postaje prepoznatljiv agens razvoja društvene zajednice. Studentske prakse na četvorogodišnjim studijama nose osam kredita, a

⁶⁹ <http://www.amscan.org>

⁷⁰ <http://www.mf.ukim.edu.mk>

na trogodišnjim dvanaest, u skladu sa Bolonjskim procesom. Svaki student provede jedan do dva dana nedeljno radeći u relevantnom preduzeću. U toku je osnivanje centra za razvoj karijere koji će dodatno osnažiti saradnju na relaciji studenti-fakultet-privreda.

Poslovni inkubator – Univerzitet u Mariboru

Univerzitet u Mariboru je 2001. godine osnovao veoma inovativan poslovni inkubator. Respektujući nove trendove i primenjujući moderna znanja, univerzitet obezbeđuje potrebnu infrastrukturu za razvoj više preduzeća koja posluju u oblasti visoke tehnologije. Studenti ovog univerziteta imaju priliku da pomažu u razvoju poslovnog inkubatora i realizuju svoje projekte. Najbolji studentski projekti se nagrađuju na godišnjem nivou.

Poslovni inkubator po meri studenata – Univerzitet u Tuzli

Novoosnovani poslovni inkubator na Univerzitetu u Tuzli ima kao primarni cilj – multidisciplinarnu i preduzetničku edukaciju studenata. Studenti su ti koji predlažu ideje i osnivaju sopstvene preduzetničke firme. Godišnje, oko 200 studenata završnih godina prolazi multidisciplinarnu edukaciju, u proseku oko 100 njih predlaže sopstvene poslovne ideje, vrši se dalja selekcija i edukacija do izbora desetak biznisa koji dožive osnivanje i uključivanje u univerzitetski poslovni inkubator. Određeni broj studenata radi na samom projektu razvoja poslovnog inkubatora.

Hrvatska – država rešava uslove prakse studenata žurnalistike

Studenti žurnalistike iz Zagreba tradicionalno realizuju stručnu praksu po lokalnim i nacionalnim medijskim kućama i

novinskim agencijama. Navedene prakse su do skoro bile neplaćene. Prisustvo studenata na praksi se nije preterano cenilo i oni su obavljali krajnje rutinske poslove iz kojih nisu mogli mnogo da nauče. U ovom slučaju, država je prepoznala problem i zakonom propisala da stručne prakse moraju biti plaćene. Od trenutka kada su medijske kuće i novinske agencije morale da plate rad studenata na praksi, mladi su počeli da dobijaju odgovornije i izazovnije radne zadatke i bolje se pripremaju za buduću karijeru novinara.

Situacija u Srbiji

Stanje u Srbiji po ovom pitanju bilo je predmet ostalih oblika istraživanja u okviru projekta *Studenti i praksa*, a rezultati istih su obuhvaćeni ovom knjigom. Ovde će biti okvirno definisani osnovni problemi i predstavljeni institucionalni potencijali za formiranje ozbiljnog sistema studentskih praksi. Na univerzitetima u Srbiji, obezbeđivanje i realizacija studentskih praksi još uvek nema sistemski karakter. Osnovni problemi sa tim u vezi su:

1. Zakonska regulativa - Zakon ne predviđa postojanje studentskih praksi. To znači da, ukoliko studenti na neki način obezbede praksu (putem fakulteta, na ličnu inicijativu ili slično), organizacija gde se obavlja praksa je u realnom riziku da bude kažnjena od strane inspekcije jer drži "neprijavljene radnike". Čak i ukoliko postoji pismeni dogovor da firma ili druga organizacija uzima studenta na stručnu volontersku praksu, na finansijskoj inspekciji odluka je da li će rad studenta tumačiti kao privredni prekršaj ili ne.
2. Nezavisnost fakulteta i nedostatak volje da se pojedina važna pitanja, kao što je obezbeđivanje studentskih praksi, reše na nivou univerziteta
3. Nedostatak organizacije na pojedinim fakultetima i integrisane eksterne saradnje

4. Nedostatak studentske inicijative za pohađanje stručne prakse

5. Stav većine preduzeća i institucija da su studenti na praksi "samo trošak"

6. Izolovanost od sveta, nedostatak preduzimljivosti i kreativnosti na nivou društva kao i izostanak nacionalne strategije o razvoju potencijala mladih

Generalno, subjekti koji u ovom trenutku obezbeđuju studentske prakse u zemlji su:

1. Pojedini fakulteti, kroz nastavu ili preko specijalizovanih kancelarija i sektora – Broj pozitivnih primera konstantno raste, ovde će biti navedeni samo neki⁷¹.

2. Centri za razvoj karijere, takođe u okviru fakulteta - trenutno su fazi razvoja na više fakulteta u Srbiji, a kroz saradnju sa privredom i institucijama počinju da realizuju prakse za odabrane studente

3. Studentske organizacije koje se bave stručnom razmenom – Trenutno predstavljaju značajan izvor inicijative za realizaciju stručnih praksi. Treba istaći *AIESEC*, *YUMSIC*, *IAESTE* i slične organizacije koje studentima obezbeđuju stručnu praksu u inostranstvu. Takođe, pojedine organizacije počinju da obezbeđuju praksu i u zemlji.

4. Prakse putem nezavisnih projekata i konkursa - finansiraju se od strane međunarodnih institucija, profitnih subjekata i lokalnih samouprava

5. Putem online servisa (*INFOSTUD*⁷² na svom sajtu <http://www.infostud.com> obezbeđuje informacije o praksama i drugim vidovima stručnog usavršavanja u zemlji i inostranstvu, a dostupne našim studentima)

⁷¹ Kroz realizaciju projekta Tehnološki park na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu studentima se omogućava sticanje aktuelnih praktičnih znanja i iskustava. Takođe, dobro je spomenuti Fakultet organizacionih nauka u Beogradu, koji iz godine u godinu, preko svojeg sektora za saradnju sa privredom, sve više studenata šalje na stručne prakse u preduzeća.

⁷² <http://www.infostud.com>

Zaključak

Iz sekundarne analize različitih načina organizovanja praksi u svetu, može se zaključiti da studentske prakse mogu doneti mnogo više koristi nego troškova, na nivou čitave društvene zajednice. Usavršavanje mladih na makro nivou⁷³ nije ekskluzivno pravo i mogućnost samo razvijenih, iako na prvi pogled tako može da deluje. Čak i u zemljama gde se sticanje praktičnog iskustva za vreme studija ne posmatra sistematski, postoje institucije koje imaju potencijal za kvalitetno profesionalno usavršavanje mladih. Univerziteti, instituti, centri za razvoj karijere, virtuelna preduzeća, poslovni inkubatori, preduzeća i studentske organizacije su različito organizovani subjekti, sa drugačijim izvorima sredstava i realizuju raznorodne aktivnosti. Ipak, sve su to organizacije pre svega zasnovane na idejama i znanju. Sve dok je ljudski faktor presudan za ostvarenje određenog društvenog cilja (što je u ovom slučaju, obezbeđivanje kvalitetnih i aktuelnih praktičnih znanja studentima), svi imaju šansu za uspeh. Povezivanjem različitih organizacija i kombinovanjem resursa, prilagođavanjem uspešnih modela i davanjem novih ideja, otvorenošću za rad sa mladima, učiniće se veliki korak u obezbeđivanju međunarodno konkurentnih stručnjaka koji će dalje pomagati razvoju novih generacija studenata. Najuspešnije zemlje u ovom polju mogu da posvedoče koliki društveni i ekonomski napredak ulaganjem u mlade može da se postigne⁷⁴.

Srbija ima ljudskih i infrastrukturnih potencijala za obezbeđivanje efektivnijeg obrazovanja mladih, ali se sve zainteresovane strane moraju aktivirati i odgovorno obaviti svoju ulogu u procesu ostvarenja navedenog cilja.

⁷³ nivou društva

⁷⁴ The Construction of Knowledge Based Economies versus Knowledge Societies: The Case of Germany and Singapore (2005), Anna-Katharina Hornidge, TU Berlin

PRAKSA U TRANZICIJI

Analiza fokus grupnih dijaloga

U okviru projekta, kao deo predviđenih aktivnosti, realizovano je kvalitativno istraživanje, koje je imalo tri cilja. Prvi, sagledanje trenutnog stanje studentske prakse na državnim univerzitetima u Srbiji. Istovremeno smo želeli da istražimo stavova učesnika - reprezenata ciljnih grupa, o problemima i uzrocima trenutnog stanja visokog obrazovanja u Srbiji. I na kraju, treći cilj istraživanja je bio posvećen analizi potencijala i načina za rešavanje postojećih problema univerzitetskog obrazovanja u kontekstu poboljšanja studentske prakse.

Primereno orijentaciono-eksplikativnoj prirodi istraživanja opredelili smo se za fokus grupni dijalog (u daljem tekstu FGD), kao metodološko sredstvo za prikupljanje potrebnih obaveštenja. Četiri planirane i održane FGD su realizovane u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu na kojima su učestvovali predstavnici ciljnih grupa obuhvaćenih projektom.

Predstavnici ciljnih grupa	Broj
Studenti viših godina studija	3-4
Dekani, profesori, asistenti	2-3
Vlasnici malih i srednjih privatnih preduzeća	2-4
Menadžeri velikih preduzeća	1-2
Poslanici skupštine grada, privrednih komora	1-2
Ukupno	10-12

Planirana i ostvarena struktura učesnika po FGD

Ostvarenost uzorka u statističkom pogledu mada nam nije bila relevantna, je ispunjena, jer je planirani broj ispitanika po jednom FGD-u bio između 10 i 12. Međutim, u procesu regrutacije ispitanika najmanju spremnost za učestvovanje u istraživanju su pokazali, bilo *u startu*, bilo „neodržavanjem

datog obećanja da će doći“ dekani, profesori, predstavnici lokalnih samouprava i preduzetnici. Ipak treba naglasiti da su reprezentivi ovih ciljnih grupa bili ispitanici, koje možemo nazvati veoma zainteresovanim i obaveštenim o temi istraživanja, tako da obaveštenje prikupljena ovim istraživanjem se mogu smatrati relevantnim. Imajući u vidu ukupan broj održanih FGD, naša prezentacija će biti usmerena ka opštim klasifikacijama i preciznom citiranju stavova naših ispitanika. Radi sistematičnosti i objektivnosti istraživanja, sa jedne strane, i želje da identitet ispitanika ostane poznat samo istraživačima sa druge strane, prilikom navođenja stavova, a za potrebe identifikacije, koristićemo status ispitanika koji je imao na FGD-u.

U uvodnom delu još želimo da podvučemo, shodno svom karakteru, ovo istraživanje treba posmatrati **isključivo** kao orijentaciono identifikovanje stanja koje bi trebalo da bude osnov nova istraživanja većeg stepena sistematičnosti i opštosti.

Problemi univerzitetskog obrazovanja

U prvom delu izlaganja rezultata bavićemo se mišljenjima ispitanika o **problemima univerzitetskog obrazovanja u Srbiji**, koje su naši ispitanici izneli tokom grupnih razgovora. Evidentirane probleme smo klasifikovali u dve grupe: one koji nastaju na nivou univerziteta kao institucije i one koji nastaju u društvenom okruženju univerziteta. Materijalno-tehnički, kadrovski, organizacioni, nastavni i studentski problemi pripadaju prvoj grupi. Drugu grupu problema sačinjavaju: odnos države prema obrazovanju – obrazovna politika (normativno – institucionalni okvir), stepen i karakter društvenog razvoja, privredna struktura i ekonomska politika i kultura sa akcentom na odnos prema radu i obrazovanju kao vrednostima.

Kada su u pitanju problemi koji su indukovani od strane univerziteta, naši ispitanici su najveći akcenat stavili na grupe problema, čiji su vinovnici profesori i/ili studenti uz pomoć i podršku države, tj. obrazovno-naučnih vlasti.

Naši sagovornici su izneli mišljenje o odgovornosti države za neadekvatnu materijalno – tehničku podršku univerzitetu, sa jedne strane, i nevršenju ili neuspostavljanju adekvatnog nadzora nad radom državnih fakulteta sa druge.

Što se tiče **krivice** profesora, ona se prema mišljenjima naših ispitanika prevashodno manifestuje u:

- **Inertnosti i konzervativizmu profesora** (zatvorenost prema novinama), **odnosno nespremnosti za kompeticiju.**
- **Slabom aktivizmu profesora na planu promene stanja na univerzitetu i promene položaja svoje profesije**
- **Apatiji i bezvoljnosti profesora**
- **Atmosferi okoštalosti univerziteta**

Stavovi učesnika

Profesorka je navela primer da neke nove ideje i inicijative očigledno u ovoj sredini ne mogu proći, znači uljuljkani u svoje fotelje kroz jedan takav rad sa studentima, bez zahteva za bilo kakvim rezultatima, nisu se prestrojili, kao što na primer vidimo da privreda ide u svom pravcu. Oni uljuljkani u tim svojim pozicijama nastavili su sa, da upotrebim mašinski izraz: štancovanjem studenata sa minimalnim znanjem. Mislim da su oni, mislim političari, i oni najveći, pod znacima navoda najviše krivi... Evo naveo sam primer da kroz dobijanje različitih projekata, profesorima recimo odgovara da zadrže pozicije koje imaju, znate da Ministarstvo povremeno i sami fakulteti, na osnovu nekog njihovog određenog uticaja drže te svoje pozicije, bez ikakve opasnosti da ih neko zapita zašto je to tako. Znači tržište to

ne može da reguliše, tu su privatni fakulteta i univerziteti koji su povoljni. To je druga priča i to je po meni pogrešno. I ako nema u samom vrhu fakulteta, odnosno univerziteta želje za promenom ja ne vidim kako će do toga doći. **(privrednik - inženjer)**

Inače mi profesori smo strašno krivi i mnogo snosimo krivicu. Prvo što se sami ne pojavljujemo više u javnosti da objašnjavamo kakva je ta situacija, da ne postoji neko uvaženo mišljenje da profesori zarađuju neke pare na projektima, pa molim vas svaki majstor danas zaradi više para nego taj profesor, koji su to projekti, nemojte da se zavaravate, fundamentalna istraživanja koja finansira Ministarstvo nauke, znači jednom redovnom profesoru donosi 11000 mesečno, mislim ako su to neke pare koje poboljšavaju drastično našu situaciju, mislim to su neke zablude, ali mi smo sami krivi što uopšte ne dozvoljavamo da se ta informacija čuje. Drugo, da se sada okrenem ka onome šta smo mi. Da kod nas ima mnogo problema, to je jedna oblast koja na Zapadu takođe podleže tržišnim nekim uslovima. Mi kao profesori smo zaštićeni još uvek, nema provere kvaliteta. Dođete znate, na fakultet od nekih asistentskih dana i to polako, bez obzira što mi imamo zakonom predviđene uslove idete do penzije, radi se u nekim virtuelnim, ali potpuno izdvojenim nerealnim uslovima u odnosu na ono što je priroda i što je život. Mali je broj nastavnika i profesora koji imaju smisla da naprave to. Studenti to obično znaju i oni to najbolje osećaju, gde i kako su profesori i koliko realni. Znači kod nas ima mnogo nelogičnosti, posebno što je taj deo intelektualaca nekako vrlo interesantan bio u ovim vremenima, toliko su oni lako prilazili nekim političkim orijentacijama i koristili ih zarad nekih privilegija i za poboljšanje te neke svoje i društvene pozicije, pa i moći, uslovno rečeno. E onda jedino to tako u struci i profesionalno su mogli. **(profesor)**

Sa druge nalaze se studenti čija se krivica, prema stavovima koje su izneli naši sagovornici, ogleda u :

- **Društvenoj nevidljivosti studenata u društvenom i političkom životu, odnosno većem bavljenju se kulturno-sportsko-zabavnim aktivnostima, a ne kvalitetom nastave i ostalim problemima koju u sferi organizacije rada fakulteta i nastave, odnosno socijalno materijalnim položajem ove društvene grupe.**
- **U strukturi motivaciji pri izboru fakulteta i tokom studiranja- mali broj studenata upisuje fakultete zarad sticanja znanja. Umesto toga upis na fakultet je motivisan socijalnim napredovanjem, sticanjem povlastica i poboljšanjem materijalnog položaja, što za posledicu ima i spremnost da se fakultet samo formalno studiranje.**
- **Apatiji i bezvoljnosti studenata**

Stavovi učesnika

Studenti su kod nas nevidljivi, vi imate 40 000 studenata u Novom Sadu, ovako ili onako, zavisi gde studiraju vanredno ili redovno, odnosno na privatnom, državnom, vi njih ne vidite nigde u ovom gradu, apsolutno ih ne vidite, meni je to veći problem, nego da li će oni naći svoj posao. Naći će posao. Ne vidiš ih u sredinama, ne vidiš ih u gradu, ne vidiš ih u medijima, e vidiš ih na EGZIT-u jedino što je pozitivno, bar neko nešto da napravi da se oni vide. Znači oni su nevidljivi i sada pitanje je da li država brine o vaspitanju? Ovo što je rekao moj kolega, prvo država baš i ne brine ni o jednoj javnoj ustanovi, ne brine o Univerzitetu, ne brine o bolnicama, ne brine o srednjim školama, ne brine o osnovnim školama, ne brine o javnom servisu kao mediju, znači šta je novost, da naša država ne može da brine ni o

čemu, brine o samoj sebi da preživi, tako da nije obrazovanje nešto specijalno da se brine, ni o vojsci, ovde se ne brine više ni o miliciji, a ne o nečem drugom. Hoću da vam kažem da je to problem. I naravno da ima štrajkove, i naravno da će biti sve gore i gore, i naravno da možete očekivati više toga, o tome se radi. (profesor)

Ja mogu da vam kažem, ja sam malo starija od svih vas, samo da ne pričam ja sve vreme. Ja sam bila student u vreme nekog samoupravljanja uslovno rečeno, mi smo imali strašno jake studentske organizacije koje se nisu bavile letovanjima i provodima i žurkama, mi smo se bavili kvalitetom nastave i naša snaga je bila takva da smo mogli da izdejstvujemo da se profesor iz nastave kazni. (profesor)

Pored problema na nivou *kadrova*, prema mišljenju učesnika ovog istraživanja, trenutnu situaciju otežavaju organizacija rad na fakultetima, odnosno sadržaj i struktura nastavnih programa, odnosno:

- **Organizacija nastave u uslovima neodgovarajućeg (povećanog) broja studenata**
- **Nesankcionisanje nerada profesora**
- **Nepostojanje sistema verifikacije rada profesora**
- **Neodgovarajući kvalitet nastave kada je u pitanju sticanje aktuelnih i praktičnih znanja i veština, tj. neadekvatna struktura ponuđenog/stečenog znanja**
- **Sistem ocenjivanja koji insistira na teorijskom znanju, a ne praktičnom znanju**

Stavovi učesnika

Od 30% studenata malo ljudi završe ove fakultete, onda će se sada povećati taj procenat, jer svaki Fakulteti, svaka katedra ima interes da upiše što više, da istrese što više para iz tih ljudi koji prolaze tamo kroz protočni bojler, da će nivo nastave i predavanja biti mnogo niži. Pa ja imam na drugoj godini Pedagogije 100 studenata i nema šanse da ja bilo šta radim sa njima. Ako uspem da ih podelim i da organizujemo da znaju kad je šta, to je veliki rezultat. Dakle, mislim da će to biti interes više i svaki od nas ima interes da privuče što više, a opravdanje je što su plate male i što hoćemo da istresemo koliko možemo, da je više parcijalnim reformama u mimohodu će se još povećati, jer sad smo mi studente stegli, jer možeš samo dva puta ili šta ja znam, i onda će to još više da digne cenu ispita, smanjiće se kriterijumi, tako da ako hoćete da popravljate neki komplikovan sistem, kao što je sistem obrazovanja, vi morate da popravljate sve elemente u tom sistemu, a ne da idete ovde, a ovo ostalo je potpuno van kontrole i u haosu. To dovodi do tih pojava o kojima sam sad govorio i ja sam ubeđen da nas sad čeka da će da skoči cena ispita. (profesor)

Znate kako, mladi ljudi, ako nemaju motivaciju, bar po meni, zašto se oni bore za prosek? Ja mislim zato što su profesori omogućili da tako bude, zato što im država daje novac na osnovu tog proseka. Znači taj prosek treba ipak da reguliše profesor ne student, znači da na neki način profesori odgovaraju za ono što rade. Znači ako je na nekom fakultetu visok prosek, tu treba da postoji neka provera toga znanja, neki mehanizam da to bude regulisano, jer na kraju krajeva, student dođe, prva godina, on ima predmet, matematiku, fiziku i on uči, teorijski deo uči, a gde je tu praksa, znači on tek na četvrtoj godini dobije neku praksu. Na kraju krajeva i oni su nemotivisani kao prvo, a kao drugo i oni su lenji. Pošto ja, mi vodimo tu neku privatnu firmu i radim na fakultetu. I

kod nas je bio student na praksi i ona je jednostavno ono što sam ja njoj rekla da radi ona je to odradila, naučila je nešto, ali tu se završava njena motivacija zato što nju čekaju ti isti profesori da ona njima kaže neko drugo znanje, a ne ono koje je naučila u toj privatnoj firmi ili bilo gde. Traže znanje iz knjige, a ne sa prakse. (zaposleni u privatnom preduzeću sa fakultetskim obrazovanjem)

Drago mi je što je koleginica upravo pomenula taj mentalni deo, da tako kažem. Posebno bih želeo istaći profesora ..., koji je i sam učestvovao u nastanku izmena i dopuna svega onoga što danas rezultira u ovom novom Zakonu o Univerzitetu, bez obzira što mi imamo te opštosti koje nisu regulisane Zakonom o Univerzitetu, i da većina fakulteta samih ima budžet u koji će se uklopiti u sve to, ovo što koleginica kaže ipak krenuli u nešto. Ima tu raznih činjenica koje stoje a to je da jeste Univerzitet pomalo okoštala sredina, on ima taj tvrd, konzervativni nervus koji, kako vi kažete, vuče ka tom Istočnom modelu državnog dugogodišnjem, mišljenja nekih intelektualaca koji su prošli nekakve knjige, koje je neko pisao i kada ih neko pita sve su živo pročitali i sve živo znaju iz tih knjiga. Takav odnos u društvu i taj neki iz tog velikog državnog aparata vadili najkvalitetnije stručnjake i te velike.. ovoga sveta... Nemačka je osnivač takve škole, što je vidljivo, Rusi su od Nemaca prilično prihvatili tekovine te škole, tu supergermansku strukturu, kao što je Univerzitet u Minhenu, posebno u tehničkim naukama i privrednim naukama, gde država da tako kažem uvlači pamet gde je sve moglo da se pročita, u kojima je od 1700. godine, gde državi treba što treba, pa o svemu ostalom i da se vidi sve što treba, i onda je stvoren taj super intelektualac koji sve zna i koga niko ništa ne pita. (profesor)

Ja sa samo hteo da kažem, naravno iz svoje perspektive, naravno. Sistem obrazovanja kod nas manje-više ne valja iz korena. Kod nas su hteli prvo da menjaju osnovno obrazovanje koje je najoptimalnije trenutno. Srednje stručne škole kod nas su trenutno gubljenje vremena. Maltene ne osposobljavaju ljude ni za šta. Ljudi iz srednje škole upisuju fakultete ne znajući šta upisuju ili šta žele da upišu, po sistemu koja je struka najtraženija, gde mogu najlakše da nađu posao ili već nešto slično. Na fakultetu, ja sam student matematike i informatike samo da kažem, matematika je oblast u kojoj bar novosti u vidu nekih velikih promena manje-više i nema, dok je informatika nešto što juri i te kako napred. Znači ljudi ne nauče u srednjoj školi koju nisu završili elektrotehničku računara. Najbolji đaci iz te škole ne mogu da rade kao sekretarice negde čim završe tu školu, a kamoli sa fakulteta. Što se tiče matematike isto, prve dve godine se rade dosta teorijske stvari i uopšte kada se završi matematika treba se spustiti na nivo posle koji ste radili u srednjoj školi. U redu je da treba da se radi više, ali i njima je dosta opširno, što se tiče samo matematike. Što se tiče računara imamo profesore iz Beograda koji dolaze kod nas. Ali sam program, tu već mora da se krene od fakulteta. Sam program na fakultetu je toliko ... katastrofalno. Da bi mogli mnogo toga bolje, da prođe mora u srednjoj školi mnogo više i usmerenje da bar što se tiče moje struke, mora da se počne od osposobljenosti kadra na fakultetu. Ono što se sada radi kasni već 30 godina. (student)

Sa unutar-univerzitetskog prelazimo na eksterni nivo. Prema stavovima naših ispitanika, dominantan izvor problema na univerzitetima u Srbiji je država, preciznije njen odnos koji se manifestuje na **strateškom nivou**, mada ništa manje nije problematičan postojeći **institucionalno-normativni okvir**. U značajno manjoj meri naši sagovornici su za sadašnju

situaciju okrivili privredni sistem, kulturni ambijent, mada ova dva faktora imaju dugotrajniji uticaj.

Što se tiče strateškog nivoa, ispitanici su izneli sledeće probleme:

- **Negativna promena odnosa države prema univerzitetu,**
- **Nepostojanje strategije obrazovanja i politike kadrova i zapošljavanja**
- **Neadekvatan sistem profesionalne orijentacije od osnovne škole**
- **Anti-individualistički karakter obrazovanja**
- **Neusklađenost obrazovanja i potreba društvenog razvoja**

Stavovi učesnika

Imali smo situaciju u bivšoj SFRJ da su doktori bili u jednom periodu, nekih 50-tih, 60-tih godina vredni zlata, mogli su da biraju gde će raditi, da li će dobiti 5 stanova upola cene, kola i sve. Dok nije došao jednom funkcioner KPZU i rekao, biće vas i na birou, jer je nastala hiperprodukcija kadrova. (student)

Sama diploma, samo akademsko znanje ne znači mnogo. Sada se tu opet vraćamo malo i na sistem školstva koji je bio i pre 20, 30 godina. Sam taj sistem školstva, bila je neka hiperprodukcija kadrova, pogotovo osamdesetih i sedamdesetih, osamdesetih baš je to tada bilo, počev od svršenih inžinjera, ali i lekara, magistara, doktora i to je sigurno dosta ubilo taj akademski nivo. (student)

Da li je uopšte profesionalna orijentacija koje počevši od osnovne škole imamo. Ni u osnovnoj školi ne postoji prava profesionalna orijentacija ni ako se deca po broju bodova upisuju gde mogu, u srednjoj školi ne mogu baš uvek dase provere da li je to baš taj posao, da li ga to zanima ili ne, jer

je u srednjoj školi pitanje kakvu je imao praksu, a onda dođe na fakultet za koji nema pojma, ionako neću moći da se zaposlim i mi zaista dobijamo prosvetnog radnika, inženjera, psihologa koji je zaista prošao a da sebe nije našao. Tu ima mnogo problema i u nekim segmentima se država mora umešati, jer gde ćete sada obezbediti praksu za vaspitače. (predstavnik lokalne samouprave)

Popis problema na institucionalno-normativnom nivou sadrži:

- **Bugarizaciju univerziteta – neracionalno i neretko nezakonito otvaranje privatnih fakulteta, što stvara sivu zonu unutar obrazovne industrije**
- **Neadekvatna upisna politika, odnosno davanje mogućnosti opšte prohodnost iz srednjih škola prema bilo kojem fakultetu**
- **Neodgovarajuća poreska politika koja se reflektuje i na obrazovanje**
- **Struktura i brojnost obrazovnih institucija je neadekvatna tj. prevelika u odnosu na stepen i karakter društvenog razvoja. Povodom ovog problema imali smo i zastupnike stava da je broj fakulteta i broj studenata u Srbiji mali, jer mi smo zemlja u kojoj je nešto više od 50 % ima građana sa osnovnom školom i manje**

Stavovi učesnika

Ima jedan termin koji sam ja čula, bugarizacija fakulteta, to je novi stručni termin i odnosi se na nekritičko otvaranje privatnih fakulteta. Ja nisam protiv privatnih fakulteta, molim vas nemojte slučajno to da zaključite, ali mislim da je jako važno napraviti pravu akreditaciju i u stvari evaluaciju nastave i na državnim i na privatnim. (profesor)

Teško je reći nešto o obrazovnom sistemu koji je takav kakav jeste. Da li je dobar ili loš svako može da sudi ponaosob, ali bih rekao par činjenica, pa sad zaključke ćemo da izvedemo svako za sebe. Ono što je trenutno aktuelno, to je da bilo koje veće mesto koje ima više od 20 000 stanovnika ima univerzitetski centar. Da li je to fakultet, da li je to viša škola ili već šta, državno ili privatno. Mislim da je sada trenutno poplava tih obrazovnih institucija visokoškolskih i da to kao za rezultat ima generalno uzevši opadanje kvaliteta obrazovanja u zemlji. Ja mislim da ćemo za par godina, sad koliko je to par, 5, 6, 3, 10 imati na papiru procentualno veliki broj ljudi sa nekom diplomom sa jedne strane, a sa druge strane imaćemo veoma mali broj obrazovanih i kvalifikovanih ljudi za neki posao. Znači činjenica je da se veoma lako ovde dobijaju dozvole za rad, da niču fakulteti i više škole svuda, bez nekakve prave evaluacije. Relativno lako se dobijaju diplome, koje u ovom našem okruženju verovatno nešto i znače, mada, kada svako ima diplomu uskoro neće značiti ništa. Ono što je izuzetno opasno to je kada neko hoće da upiše bilo koji fakultet uvek pitanje budućeg brucoša je da li se vaša diploma priznaje u inostranstvu, i uglavnom je odgovor, ako znate i ako iza te vaše diplome stoji znanje onda se vaša diploma priznaje. (profesor)

Dozvolite mi da završim misao, mislim da je ovo jako važno što je mladi gospodin i vi govorili, ove privatne škole, spominjali ste tu masu jednu viših, visokih škola i tako dalje. Ja sam privatnik predpostavljam da je to ogroman problem za mlade ljude koji pokušavaju da završe nešto, i posle šta dobiju, dobiju lažnu nadu i posle što gospođa kaže da ih otpuste sa posla i tako dalje, ali mislim da je to i državni i društveni problem te kontrole i identifikacije tih škola koje to rade. Sad otvaraju Karići i svi otvaraju, stvaraju Akademije i čuda. Ajde mladi ljudi možda ne mogu da ocene gde će on i gde će da studira, može on da se osloni na društvo, ali to je dobro upisaću tamo ili upisaću tamo, ovde imam prednosti,

političari i to, međutim mislim da bi trebalo da bude signifikacija, ozbiljnija briga društva za to, da ne pruža nadu tim mladim ljudima da će sada nešto raditi, posle je šok strašan verovatno i posle kada vidi gde je on u stvari, ne mora da bude generalno, ali mislim da je to veliki problem i vi ste to malopre jako lepo rekli u par onih rečenica. Naravno naše je da i te političke stranke koje su i na vlasti i koje su bile na vlasti, ne znam jedna pripada ovom Fakultetu jedna ovom, jedni su u Kamenici napravili oko Novog Sada, ovi su napravili ne znam gde i tu masa tih ljudi koje ja znam su pokupili diplome. Oni naravno neće u tome uspeti i to njima ne treba, koliko je za njih da puno znaju oni znaju, ali za mlade ljude je to pogubno, jer vidim te ljude, polazim kroz Vase Stajića, prolazim kroz centar tu je unutra. Šta će tu biti ne znam. To ne znači da su kriterijumi na fakultetima, po meni, koliko čitam i koliko ja vidim da su ok. Pa kako sad mogu sad studenti ja znam i koje vidim, kako mogu po meni da imaju jedan normalan pristup, da vide šta se to tamo dešava **(preduzetnik)**

Mi smo radili jednu studiju za osnovno i srednje obrazovanje za potrebe Ministarstva prosvete, bili smo u kontaktu s njim i nije bitno, i sada kad se pogleda neki procenat otprilike koji vi izdvajate za osnovno i srednje obrazovanje otprilike zemlje ove veličine su negde tu po procentu, ali ako ova naša, neka susedna zemlja ima 5 puta veći nacionalni dohodak, pa je 5% na 20 000 dolara jedan iznos, a 5% na 1 000 dolara drugi. Očigledan je problem mi nemamo poreski dobro organizovani sistem, 5%, govorim napamet cifre i ne možemo oporezovati da povećamo izdvajanja sa 5 na 10%, nema šanse ne znam koja će to politika da uradi i mi ćemo ići iz tamo nekih drugih rupa koje se javljaju, ali ono što je vapajuće, tu mora da se napravi rez. Postojeći obrazovni sistem je sada, pogotovo u visokom obrazovanju je potrebno nekoliko stvari. Sad vi znate 5 Ekonomskih, 5 Pravnih 5

ovih, 5 onih fakulteta, ali na ovom stepenu razvoja društvenog proizvoda to ova zemlja ne može da izdrži. Racionalno je rešenje da se odabere, ako nam ne treba pet, a treba nam dva, da se odabere ta dva ili jedan nije bitno i da se ta sredstva onda usmere da bi se dobio kvalitet i da bi stvarno obezbedili po mogućnostima ove zemlje da dobije ono što je najvažnije, da stekne kvalitetnije kadrove. Jedino na taj način to može da se odradi ovi ostali mogu kroz sistem finansiranja da se prepuste, da izađu na tržište pa ko opstane, a i postojeći moraju to da urade. Hoću da kažem da se ta postojeća sredstva moraju kroz neki sistem, plan racionalisati, jer ako se dele na tih pet fakulteta, onda niko ne dobije dovoljno, niti ima za laboratorije, niti za vežbe, niti za ovo, niti za ono i niko ne dobije dovoljno, a tu je potreban opšti faktor da učini. Sada je samo pitanje da li taj opšti faktor je spreman da učini taj rez. Očigledno nije moguće. .. Pa to je nasleđena struktura, takva je bila struktura bivše Jugoslavije, što je i imalo nekada smisla, sada je sasvim druga stvar, još to bi imalo nekoga smisla, da je to društveni proizvod, potrebe tehnologije to je druga stvar, mi sada imamo 50% onoga što smo imali 90-te godine, znači fakulteti su puna kapa, a vi nemate spremnost spoljašnjeg faktora da uđe u to i da napravi jedan rez, to se jedino može kroz sistem finansiranja, mi nešto pokušavamo to da uradimo, ja ne kažem, vi izdvajate 5% kao što izdvaja i onaj tamo, ali to je 5% na 1 000 ili 2 000 dolara ili 1700 koliko kažu da imamo sada , a Belgija ima 26 000 dolara, a 5% je i na 26 000 dolara i to onda podrazumeva da se stvarno mora napraviti radikalni rez da se na taj način obezbedi kvalitet i da stvarno dobijemo stručnjake koji će biti korisni i voditi ovu zemlju i privredu, inače ovako to je samo preraspodela siromaštva i ništa više. Cepate suhu drenovinu pa će ovome dati malo, onome malo. Vi vidite da je hemijski fakultet pre desetak dana štrajkovao pa je Dinkić iz neke rezerve izvukao 10 miliona dinara da ih plati, pa šta se desilo. Prirodno-

matematički se podelio na 6 fakulteta i oni dobijaju kao i svi drugi pare za troškove, koliko ima, toliko ima, pa su sad ispred hemijske pošto su ispred zgrade da on vodi računa o tome, hemijski to potrošio za druge namene i sada Finansijska komisija ne odobri taj zahtev, oni su zaključali vrata, fakultet ne radi, nacionalna bruka, a Ministar odmah istrči u javnost da bi se dokazao da on vodi računa o tome.

(profesor)

Znate šta, mnogo je problem kompleksan, prosto ne znam kako da ga lako analiziram. Prvo neko pitanje šta mislim o obrazovanju. Ja normalno kao čovek koji je u obrazovanju mislim da je obrazovanje izuzetno važno, da je pretpostavka u savremenim uslovima razvoja društva postoji i ta sintagma, da se kaže ekonomija zasnovana na znanju, da se čak smatra da konkurentnost pojedinih zemalja je zasnovana na znanju i obrazovanju i u tom smislu normalno da smatram da je izuzetno važno obrazovanje. Neko će da kaže da mi imamo mnogo studenata. Prosečna neka obrazovanost naših građana je katastrofalna, negde kažu 6 razreda osnovne škole....60 % su oni sa osnovnom školom.

(profesor)

Kada su u pitanju socio-ekonomski problemi koji otežavaju stanje na univerzitetu, koji imaju ili posredni ili neposredni uticaj, naši sagovornici su izdvojili:

- **Promena vrednosnog sistema i odnosa društva prema obrazovanju kao resursu, vrednosti, kanalu društvene pokretljivosti i promocije i podsistemu društva**
- **Problematicni preduzetnički potencijal novih vlasnika kapitala, u koji ne vide stvarne preduzetnike već renterijere i preprodavce onoga što su ili tokom 90-ih**

na sumnjiv način stekli, ili što su tokom privatizacije kupili.

- Politiku zapošljavanja, koja je posebno destimulativna po svršene studente
- Slaba privredna struktura, koje nema potrebe za novim i dobrim kadrovima

Stavovi učesnika

U vreme obrazovanja i te tržišne politike tih velikih laktaša, kako ja volim da ih nazivam, tih Matijevića i ostalih, problem je što oni nemaju obrazovanja, šta više etičkih kodeksa uopšte nemaju. Ne nam da li ste upoznati, ja sam se bavio malo zaštitom ljudske sredine, a želeo sam Medicinu da upišem, pa ću sada kroz ovu priču da vam ispričam nešto o obrazovanju i nešto o tržištu, pošto i sa jednim i sa drugim sam upoznat. Ja sam želeo da upišem Medicinu, išao sam na dva prijemna ispita i ni na jednom me ne prime. Problem je... malo drugačije jer ni osnovna ni srednja škola nemaju... testove kao što u Americi imate. Vi imate iste testove u Vašingtonu u Ohaju u Kanzasu, da bi se realno uradila kategorizacija, znači Ministarstvo prosvete ima testove, ne zna se kakvi su, niko ne zna pitanja, znači nema prevare. To je kao naš prijemni. Sada ti testovi, ja sam išao u Zmajevu Gimnaziju, tada je bila najjača Gimnazija u Novom Sadu, došli su neki srednjoškolci koji su isto želeli da upišu Medicinu nisu znali da popune formular za prijemni ispit, a primljeni su na budžet jer su imali 5.0 proseka, a ja sam imao 2 kod nekih profesora, recimo iz Latinskog, ali nije bitno... Problem sa tim Univerzitetima i Fakultetima kod nas je što, privatnik koji je došao do para i ima svoj privatni biznis, on želi da se bavi nečim drugim, ali nema vremena, ajde neki privatni Fakultet, jer zakonski ako se bavi nekom određenom delatnošću i baš zbog toga postoje ti privatni fakulteti, zašto da protraći 4 godine života kada može jednu i da dobije

diplomu. Znači to pitanje korupcije jako je na tim privatnim fakultetima. Druga stvar, dosta je kod nas izraženo nepotizam, rođaci oni proguraju iako nisu u javnim preduzećima njih država trenutno ignoriše, određene prijatelje, poznanike i tako dalje, koji nemaju određeni nivo znanja da bi pomogli. Država mora da brine o sebi, da si pomogne, i tako ljudi sa određenim nivoom znanja ostaju na birou rada ili rade kod tog istog Matijevića za neke dnevnice, a ljudi su doterani do te granice da će prihvatiti bilo šta, makar i 15 000 samo da mi je nešto da radim da ne bi primali sada za septembar prošle godine na birou rada. I kod tog Matijevića, nedozvoljene načine koristi, prošao rok, prepakivanje. Uvozi nešto što je isteklo. Čovek je snalažljiv i to koristi od kad je bio mlad, ali ima nekvalitetno obrazovanje. I druga stvar kada bi sad otvorio štampariju, šta bi se dogodilo, postoji gomila stručnjaka i naravno poznanika koji su završili inženjerstvo na Fakultetu tehničkih nauka nezaposleni su i rade neki posao koji uopšte nema veze sa njihovom strukom, ali nema veze postoji neki poznanik prijatelj koji će ga zaposliti da bi on mogao da bude vlasnik štamparije sa najnižim cenama rada. E tu treba država, svojim Zakonima, svojim Privrednim komorama, gomila tih udruženja i tako dalje da stopira to teško bezakonje i laktanje. **(student)**

Međutim postoji jedan problem da se vratim malopre, kada smo pričali o privredi, ja smatram da postoji jedan problem, da jedan magistar ne može da bude zaposlen od nekog poslodavca koji nije takav. Znae kako, ja znam čemu mi stremimo, ali ja pričam o praksi. Obično u našoj privredi svaki poslodavac se plaši nekih potencijalnih ljudi koji mogu da mu oduzmu poziciju. **(student)**

Među ispitanicima na svim FGD je provejavao stav da o Srbima kao narodu, koji ne voli da radi, odnosno da radna

kultura je na niskom nivou. Pored odnosa prema radu ispitanici su istakli nepostojanje svesti i spremnosti na kompeticiju u svim delova društva.

Percepcija posledica

Pošto smo identifikovali probleme, u narednoj fazi analize bavićemo se **percepcijom posledica**, odnosno kako su naši sagovornici videli način na koji pomenuti problemi i na kojem nivou utiču na stanje na nivou univerziteta. Sve identifikovane posledice se mogu podeliti na:

- **Posledice po fakultete**
- **Posledice po nastavnike/profesore**
- **Posledice po studente**

Prema mišljenju naših ispitanika pobrojani problemi na nivou fakulteta dovode do:

- **Konflikta privatnih i državnih fakulteta na nivou profesora i studenata**
- **Loših materijalno-tehnički uslova rada na fakultetima**
- **Dezorganizacija u nastavi**
- **Sve više prisutne improvizacija na svim nivoima obrazovanja**

Što se tiče studenata, ispitanici su mišljenja da trenutni problemi univerzitetskog obrazovanja kod studenata stvaraju:

- **Profesionalnu depresiju studenata - neverovanje da će se baviti poslom iz domena fakulteta koji studira**
- **Usmerenost studenata samo na ocene i polaganje ispita po svaku cenu, što utiče na zanemarivanje sticanja znanja i veština tokom studija**
- **Konformizam studenta**

Stavovi učesnika

Sve ovo što on priča mnogo lepo zvuči. Radimo u prodavnici 4 sata imamo 20 eura i sve ostalo. Šta ćemo sa onom činjenicom koja kaže, devojka je završila fakultet u roku, diplomirala pre isteka apsolventskog roka, ona ne može da se zaposli, nema posla. Šta ćemo sa tim, kada ona sa diplomom ne može da se zaposli što bi mene neko primio... koja je satisfakcija meni ili njima da učimo, da idemo na neku praksu, ako znam da sutra neću to da radim jer ne mogu i da veoma mali broj nas može da dobije posao u toj oblasti. Ali ako to isto imana Zapadu, baš što je pričala gospođa, ako ta firma u kojoj sam na praksi pokaže interesovanje za 80% ljudi na praksi i posle obavljene prakse i obavljenih studija 60% zaposli, ja što sam godinu dana mlađi od njega, naravno da ću da zapnem i naravno da ću da se interesujem još više i da radim. Ne kažem, znate i kod studenata postoji loših stvari i kod profesora postoji loših stvari, ali po meni sistem je u stvari taj koji sve, jer zato sam rekao... (student)

Situacija na mom fakultetu, koliko mi znamo je čini mi se gora nego na drugim fakultetima. Naša organizacija se bavi programom stručne prakse. Znači, mi šaljem naše studente u inostranstvo, dovodimo strane studente i tokom godine organizujemo veći broj projekata. Jedan od njih je ne znam da li ste čuli, to je sajam zapošljavanja, gde je on prevashodno okrenut studentima, znači završnim godinama koji su diplomirali. Ja sam pošto sam organizator tog projekta sledeće godine, radila sam evaluaciju koliko studenata, odnosno mladih ljudi se zaposlilo u kompanijama koje su učestvovala. Te kompanije su nam odgovorile u samo jednoj stvari. Od možda 2000 studenata koliko je posetilo sajam, mi nismo nikoga našli zbog toga što niko nema nikakvo iskustvo. Znači mi ne želimo da zaposlimo takve ljude, nama trebaju ljudi sa iskustvom. I to je sigurno da niko ko je završio

fakultet i samo je studirao, znači ničim se posle toga nije bavio, nema nikakvo iskustvo i ne ume ništa da radi. To mislim na strane kompanije sa kojima smo razgovarali. Ali tu su i neke domaće, čak i niške kompanije, čak i neke međunarodne multinacionalne kompanije koje jednostavno ne žele da zaposle i smatraju da naši studenti nemaju dovoljno iskustva. Što se tiče našeg fakulteta, isto pojava je naše prakse. Mogu da kažem da imamo dosta problema oko toga kako poslati naše studente na praksu, jer oni osim što su studenti fakulteta ne mogu da kažem da imaju još neku svoju veštinu, ali uvek u inostranstvu traže još neko dodatno znanje (student)

Ja mislim da je generalno slaba motivacija da čovek sebe nadograđuje, mislim i na profesore i na studente, jer kao prvo profesori se ne menjaju, oni imaju jednu priču i tu priču do kraja pričaj, znači prošlo je desetak godina, 20 godina, ne pričam o svima, ali većina je takva. Ne prihvataju neke novosti koje se dešavaju u samoj privredi i na praksi. Kod nas na primer postoje predmeti koji ne bi trebalo da postoje više. Postoje profesori koji pričaju teorijski deo, ali prakse nigde nema. Ja mislim da bi trebalo na svakom predmetu da pola bude, znači da to bude i obaveza. Znači kako, mladi ljudi, ako nemaju motivaciju, bar po meni, zašto se oni bore za prosek? Ja mislim zato što su profesori omogućili da tako bude, zato što im država daje novac na osnovu tog proseka. Znači taj prosek treba ipak da reguliše profesor ne student, znači da na neki naši profesori odgovaraju za ono što rade. Znači ako je na nekom fakultetu visok prosek tu treba da postoji neka provera toga znanja, neki mehanizam da to bude regulisano, jer na kraju krajeva, student dođe, prva godina, on ima predmet, matematiku, fiziku i on uči, teorijski deo uči, a gde je tu praksa, znači on tek na četvrtoj godini dobije neku praksu. Na kraju krajeva i oni su nemotivisani kao prvo, a kao drugo i oni su lenji. Pošto ja, mi vodimo tu

neku privatnu firmu i radim na fakultetu. I kod nas je bio student na praksi i ona je jednostavno ono što sam ja njoj rekla da radi ona je to odradila, naučila je nešto, ali tu se završava njena motivacija zato što nju čekaju ti isti profesori da ona njima kaže neko drugo znanje, a ne ono koje je naučila u toj privatnoj firmi ili bilo gde. Traže znanje iz knjige, a ne sa prakse. **(saradnik na fakultetu)**

Mi imamo predavanja na kojima je veoma bitno, to su berze. To je veoma bitno za ekonomiju gde se tri studenta pojave na predavanjima. Problem je u tome što profesor predaje od reči do reči. Bukvalno čita knjigu, priča o nekim berzama koje nemaju blage veze, dobro kod nas nije nešto ni razvijena berza. Ali ima primer u Beogradu gde su došli profesori sa njujorške berze i došli i pričali ljudima to je tako i tako. Kod nas profesor predaje ono što je prepisao iz drugih knjiga i studentima to nije interesantno, on to može kući. Zašto bi gubi recimo nekih dva sata kada će to kući da pročita i kući. Tako da su većina predavanja slična ovome. S druge strane postoje i predmeti koje mi učimo što se više ne koriste. Pošto se finansije sve više i više osavremenjuju. Mi učimo vođenje finansija ili računovodstvo i tako dalje koje je po nekim starim zakonima i oni nama kažu da postoje novi zakoni, ali mi učimo tako. Postoje neke stvari, da neki student ekonomije ne zna da postoji sistem za vođenje finansija da računarski, da može da se vodi, jer ne zna sistem elektronskog poslovanja i elektronskog bankarstva i završi studije te predmete sve prođe i on to ne zna da postoji. Dođe u neku firmu, treba da izvrši prenos novca sa jednog računa elektronskim putem, ne zna. Nije ni čuo da to postoji, u našim knjigama to i ne piše, jer knjige su i od pre desetak godina a to je uvedeno ovde prošle godine ili preprošle. Evo ovako, naša organizacija pruža mogućnost studentima da razviju svoje organizacione odnosno menadžerske sposobnosti kroz rad naše organizacije, to je prvi vid. Drugi

vid je kroz stručne prakse u inostranstvu. I dovodimo studente iz inostranstva da rade ovde. Imamo problem i sa firmama da obezbede, firme hoće da prime stranca koji je na završnim godinama, sa nekim određenim veštinama i znanjima, na praksi koja je naprimer dva meseca. Međutim, taj student dođe i nedelju dana radi, prvih nedelju dana oni imaju posao za njega, posle toga više ne. Uglavnom su studenti koji dođu iz inostranstva nezadovoljni poslom ovde. Oni nisu nezadovoljni provodom i svim ostalim, ali su nezadovoljni poslom, konkretno jer ovde nisu nešto naučili.
(student)

Plašim se da smo došli do improvizacija. Improvizuje profesor, improvizuje projektant, student i to sada nigde ne vodi, ja sam zagovornik da više radimo da postoji neka kontrola koja će nam dati ograničenje, da student koji tu 4 godine provede ima da zna to, da bez toga ne može da izađe, onaj koji više zna dobija to i to i tako dalje. I mi više tražimo 6 je nekada bila ocena sa kojom ste vi postajali odličan projektant jer ste morali da naučite, ocena ne projektuje nego čovek koji to zna. Ja nisam zagovornik niskih ocena nisam zagovornik ni visokih, zagovornik sam da deca se oslobode i da slobodno stvaraju. Ovo je, govorimo o tehničkim fakultetima, proces stvaranja, bilo da je u pitanju arhitektura, mašinstvo, elektronika, da to stalna sloboda mora da bude. To ako znate, a ako ne znate vi ćete pobeći i nećete se snaći tamo. Zato još jedan predlog imam, da nam pomognete da naše laboratorije na fakultetima, preko nekih institucija, bilo koje opet dobiju neki značaj koji su imali ranije. Mi sada nemamo neke instrumente, nemamo materijalnih sredstava.
(profesor)

Šta se desilo evo kod nas na fakultetu. Na mom smeru, računarstvo, odjednom se desi da, znači oni imaju mogućnost da biraju stručne predmete sa smera i nešto sa

drugih smerova. I onda se dešava situacija da 50 ljudi sa mog smera, završna godina kada već treba da naučite struku, a pre toga svi pljujemo, te ne valja program, te nema mnogo stručnih predmeta, učimo sve i svašta, smo u četvrtoj i petoj godini, odjedanput izaberu dva predmeta koja nemaju blage veze sa strukom. Zašto? Zato što se ta dva predmeta polažu tako što uzmeš 5 ili 6 strana i prevedeš i završio si posao. Znači idemo linijom manjeg otpora. To je problem kod studenata, jeste veliki problem, e sada je opet pitanje zašto oni to rade. I prišao sam sa njima, stvarno su ono ok. Kao zašto, ne razumem ima tu i dobrih studenata, da kažemo loši studenti pa kao da završim posao. A oni kažu, kako zašto, ja moram da završim taj fakultet studiram već 6 godina. Zašto? Zato što sam u onim početnim godinama učio sve i svašta, maltretirao se. I onda kada već dođem gore, kada čovek završava, onda entuzijazam pada i on je tako izmoren i izmučen i kaže dobio sam tu diplomu i više neću da učim. Što je upravo greška, onda tek treba da učiš i onda su svi ovi sistemi, svi u svetu uče. Svaki kurs, nedeljni kurs na koje firme šalju svoje radnike košta 2 5000 eura, za pet dana za 30 časa, ali oni znaju da to treba. Kod nas se studenti toliko zamore da više niko ništa ne uči, jer kažu ja sam završio posao. **(student)**

Ja imam drugaricu koja se zaposlila u banci radila je 4 ili 6 meseci i ona nije mogla da položi ispit iz bankarstva. Znači ona zna, radila je 6 meseci to je sasvim dovoljno, ona nije mogla da položi taj ispit, zato što je profesor tražio kako piše u knjigama. Ja sam imao problem sa jednim takvim ispitom, gde ja radim finansije u ISAC-u i radio sam nekoliko projekata od početka do kraja sve, ima sam problem da položim neke ispite što se tiče finansija. Gde ja znam da ne radim tako, ali sam morao da naučim da bi položio to. Pre nego što sam krenuo da radim ja sam učio druge kurseve, mene su ljudi zaista kada sam ušao u ISAC slali na seminare

i u Sarajevu i u Beogradu i dobio sam neka znanja da bi mogao da radim. Sasvim druga znanja, sasvim druga teorija se polaže na fakultetu, a ja sam to radio. A to je ono što i mene demotiviše. A što se tiče tih firmi, firme vrlo dobro znaju da kada neko radi neke projekte i kada radi u tako nekoj organizaciji da regrutuju ljude iz tih organizacija. A to bi moglo na svakom fakultetu, pošto smo mi vezani za organizacioni menadžment i pravimo neke projekte. Mi bi mogli da ih aktiviramo, a to u stvari profesori kod nas podržavaju. Počev od dekana manje više, ali ima profesora koji nas stvarno podržavaju i gde oni vide u nama ljude koji mogu da rade posao sa njima ili u nekim firmama. To opet može da bude jedan vid rešenja tog problema. (student)

Relativno slične posledice se javljaju i kod profesora:

- **Profesionalna, socijalna i materijalna frustracija profesora**
- **Beli štrajk – „koliko me plate toliko radim“**
- **Strategije kompenzacije materijalnog i socijalnog položaja kroz politički aktivizam i bliskost političkim strukturama**
- **Pogoršanje odnosa među profesorima**
- **Dupli rad profesora (**
- **Problem motivacije, odnosno egalitarizma, pri evaluaciji rada profesora na fakultetu**

Nemam pojma šta znači obrazovanje. Koliko me plaćaju toliko i radim. Kada je reč o fakultetima sigurno je da većina ljudi ima i pored toga, ko je iole sposobniji i aktivniji on će znati, bilo u slobodnom vremenu da zaradi i svi radimo na više mesta, barem koliko ja znam... Pa sigurno da trpi fakultet zbog tog angažovanja na različitim stranama i to stoji. (profesor)

Ja mislim da je generalno slaba motivacija da čovek sebe nadograđuje, mislim i na profesore i na studente, jer kao prvo profesori se ne menjaju, oni imaju jednu priču i tu priču do kraja pričaju . znači prošlo je desetak godina, 20 godina, ne pričam o svima, ali većina je takva. Ne prihvataju neke novosti koje se dešavaju u samoj privredi i na praksi. Kod nas na primer postoje predmeti koji ne bi trebalo da postoje više. Postoje profesori koji pričaju teorijski deo, ali prakse nigde nema. Ja mislim da bi trebalo na svakom predmetu da pola bude, znači da to bude i obaveza. Znae kako, mladi ljudi, ako nemaju motivaciju, bar po meni, zašto se oni bore za prosek? Ja mislim zato što su profesori omogućili da tako bude, zato što im država daje novac na osnovu tog proseka. Znači taj prosek treba ipak da reguliše profesor ne student, znači da na neki naši profesori odgovaraju za ono što rade. Znači ako je na nekom fakultetu visok prosek tu treba da postoji neka provera toga znanja, neki mehanizam da to bude regulisano, jer na kraju krajeva, student dođe, prva godina, on ima predmet, matematiku, fiziku i on uči, teorijski deo uči, a gde je tu praksa, znači on tek na četvrtoj godini dobije neku praksu. Na kraju krajeva i oni su nemotivisani kao prvo, a kao drugo i oni su lenji. Pošto ja, mi vodimo tu neku privatnu firmu i radim na fakultetu. I kod nas je bio student na praksi i ona je jednostavno ono što sam ja njoj rekla da radi ona je to odradila, naučila je nešto, ali tu se završava njena motivacija zato što nju čekaju ti isti profesori da ona njima kaže neko drugo znanje, a ne ono koje je naučila u toj privatnoj firmi ili bilo gde. Traže znanje iz knjige, a ne sa prakse. (student)

Vidite, čovek kada nema novca i kada je njegov posao kao intelektualca toliko degradiran, da on jednostavno ne može da prehrani svoju porodicu onda se kod njega stvaraju lični, ne znam on to lično shvata. Sad ja ne znam, to je neka dublja filozofija, ja lično mislim da je tako. Da su oni pošto su

*malo plaćeni za taj posao, onda dolazi do toga da se one najgore stvari kod čoveka javljaju .Vi imate slučajeve da profesor, kao predavač na fakultetu radi svoj predavački posao kada ode kući on ima svoju privatnu firmu i radi, a ovaj drugi profesor samo radi svoj predavački posao, nema svoju firmu, znači on vidi konkurenciju u poslu i nema motivaciju da radi, razumete? Ja to tako gledam ... Da, ali onda imate slučaj da i jedan i drugi rade. Razumete? I vi meni uzmete posao.Dobro ne mora niko uzeti posao. Posao vam daje neko verovatno iz privatnog sektora. Sigurno nekome nećete dati posao zato sto ga volite i poznajete, nego ćete mu dati posao zato sto verovatno taj čovek bolje raci od nekog drugog. Ako je u pitanju privatni posao. Ukoliko nisu državni neki projekti. Dobro sada što kaže koleginica to je sada već duboka filozofija, postoji deset hiljada razloga zašto, ali postoje slučajevi. **(saradnik na fakultetu)***

Mi poznajemo neke profesore koji se trude da studentima omoguće neku vrstu prakse ili da drugačije gledaju na nastavu, ali kada sam razgovarala sa jednim profesorom on je rekao, pa zbog čega bi profesor za isti novac morao da provodi više vremena sa studentima. Zbog čega bi morao da proučava, da prati šta je to novo, zbog čega bi to radio kada isto prima platu, ništa neće dobiti ni više ni manje, zbog čega bi gubio više vremena. Druga stvar je da mnogi profesori kod nas uopšte ne drže konsultacije, to je dva sata nedeljno, oni se ne pojavljuju ni tih dva sata, a na primer zbog čega, niko ih ne kontroliše, niko im ne kaže e to moraš i oni se ne pojave jednostavno. Ništa niti gubi, niti dobija. Ja sam jedan od studenata. Možda je i sama evaluacija od strane studenata je način da se to prevaziđe. Pošto pojedini profesori drže predavanja, vežbe, konsultacije i pomažu studentima da završe taj nastavni plan kako valja i da polažu taj predmet i da polože. Dok drugi profesori samo prodaju knjige i drže neka predavanja, ili se ne pojave na predavanja,

nego asistenti drže ta predavanja i ocenjuju te studente. (student)

Postoji par profesora na našem fakultetu koji se trude da studente edukuju baš u tom smeru, da ono što oni rade da uključe u to i studente. Međutim ja sam shvatio da oni to rade čak i krišom. Postoje profesori koji rade neke projekte privatno, oni su profesori na fakultetu i vide studente koji žele da uče, koji žele da nauče da rade i uključe ih, ali krišom da ne bi znali ostali profesori. Pa ne znam. Za mene je pozitivno, pošto mene su uključili. Ozbiljno. Ali ja znam još par profesora, gde i taj profesor sa kojim sam ja razgovarao kaže da ti i ti profesori to rade. (student)

Rešenja

Nakon evaluacije stanja na univerzitetu, kako sa aspekta problema, tako i sa aspekta posledica, sada ćemo prezentovati koja su viđenja naših sagovornika po pitanju rešenja, odnosno koja su rešenja naši ispitanici predložili.

U globalu posmatrano sva rešenja se mogu grupisati u četiri grupe, i to na:

- **Nivou države**
- **Nivou fakulteta**
- **Nivou profesorskog/studentskog organizovanja**
- **Nivou tržišta**

Kada su u pitanju rešanja na nivou države naši ispitanici su predložili:

Izradu državne strategije obrazovanja koja bi bila usklađena sa potrebama privrede

- **Veću i odlučnu regulacija države u oblasti obrazovne industrije**
- **Stvaranje pretpostavki da Srbija postane obrazovni inkubator**

- **Promenu poreske politike u pravcu povećanja za prihode u obrazovanju**
- **Podizanje svesti o značaju reformi i svim modelima obrazovanja**

Ja bih samo da se nadovežem na onu priču od malopre, od svega mi ćemo čuti da sve treba da krene nekako od države i sistema. To ću pokušati da obrazložim i zašto. Dakle Univerziteti, Fakulteti imaju neke svoje nastavne planove i programe, ali ti planovi bi trebali da budu usklađeni sa potrebama privrede, države, tržišta. Znači država prvo treba da ima strategiju razvoja i možda na osnovu te strategije da se krene i da se ustanove neke potrebe za obrazovnim profilima, znači treba obrazovnog profila to, obrazovnog profila tog. Ja to možda malo laički gledam i čak neka koordinacija između privrede, preduzetničkog sektora.
(preduzetnik)

... i na Zapadu imaju sfere u obrazovanju koje su ostavljene isključivo ingerenciji države. To je Medicina, to je Pravo, znači one su recimo u Nemačkoj ostavljene državi, da država određuje upisne politike, kvote i sve, država određuje.

Pa ja mislim da čak i ne postoje privatni i to uopšte nisu privatni kao što ovde postoje u većini zapadnih zemalja. To su sfere koje su od izuzetnog državnog značaja, ja govorim o tome, znači tu tržište ne sme da ima presudnu ulogu.
(student)

... Ja bih rekla da ne delim to mišljenje, već sam zaista vrlo protiv toga da se određuje da ovaj fakultet može da primi onoliko, a neki fakultet može da primi onoliko, zašto. Nama treba neko da nam u privredi oceni da nam treba 50 rudara, ali više ne treba, zato što misle da može da se zaposli samo toliko. A mislim da nama prvo kao zemlji strateški nedostaju obrazovani ljudi, drugo, mislim da je važno da se oni školuju i

traže posao pa možda ne i u toj struci, ne mora da znači ako ste vi završili, evo baš i sinoć je bio jedan jako lep primer na televiziji u emisiji Timofejeva imate ovog našeg stručnjaka za Genetiku, koji je čovek završio Veterinu, uopšte nije završio Medicinu i postao je danas Genetičar koji danas, znate za taj prime, o njemu se pune stranice medija i uopšte ne znači da neko ko završi jedan fakultet treba celog života to da radi. Apsolutno je van pameti da ako fakultet neki ima dobar kadar, dobar program, ako ima mogućnosti, onda država treba da reguliše to na način ovako, mi ne možemo da platimo 1000 studenata na Pravnom fakultetu, možemo da platimo u državnim jaslama stotinu, molim lepo, ako hoće još 9 stotina da se upiše, a kapaciteti fakulteta to dozvoljavaju onda neka tih 9 stotina participira za svoju nastavu, a ovi sto najboljih će plaćati država, jer ona želi da ima još sto Pravnika u toj generaciji. Isto je i za Novinarski fakultet, nama je kada se otvarala katedra za medije, odnosno za Žurnalistiku na Fakultetu u Novom Sadu, onda je prvo i osnovno pitanje bilo gde će ti silni novinari da budu, šta vas briga. Kako da vam kažem, mediji se otvaraju i zatvaraju, to da li će neko raditi ili neće zavisi od njega, od ulaganja osobe u samu sebe, koliko je ona kompetentna na tržištu rada. Može da završi Harvard ako nije sposoban neće naći nigde posao. Ako taj fakultet ima kadar, ako ima prostor on treba da obrazuje onoliko ljudi koliko želi da se obrazuje. Kada mi od fakulteta napravimo dobro tržište obrazovanja, znači da se studenti sele sa Univerziteta na Univerzitet u odnosu na njegovu kompeticiju i kompetentnost. Tada će to obrazovanje praktično imati svoju svrhu i nema veze broj studenata. Daj Bože da ih ima više. **(profesor)**

... u ovoj zemlji ne postoji jedna svest, da je najbolji proizvodni artikal ove zemlje, definitivno jesu ljudi i da je naša šansa u nekakvom znanju. Znači ja tu vidim jednu šansu, da naše visokoškolske ustanove izdignemo na još viši

nivo i da dovedemo strane studente da studiraju ovde, jer je okruženje mnogo jeftinije nego, šta ja znam, bilo gde. Recimo gomila Grka ide u Englesku da studira, nema mesta za sve, gomila Turaka, i tako dalje i tako dalje, nebitno. Znači postoje tržišta gde nemate dovoljno visokoškolskih kvalitetnih ustanova i jednostavno oni traže put do svoje diplome negde drugde. Zašto to ne bi bilo u Srbiji, sa jedne strane. Sa druge strane da bi pokrenuli neku veliku industriju nama treba mnogo, mnogo, mnogo para, to je činjenica. Da vam neko da pare, veliku količinu novca odjedanput sigurno neće, mala je šansa. Znači po meni nama je šansa da mi probamo da polako da akumuliramo novac. (profesor)

Prema stavu ispitanika, na nivou fakulteta neophodne su sledeće promene:

- **Transformacija rada na univerzitetu u pravcu smanjenja kvantiteta na uštrb kvaliteta u cilju podizanja standarda**
- **Promene kod samih profesora u pravcu jačanja mentorskog rada**
- **Stvaranje modela izbornih predmeta**
- **Izlazak fakulteta na tržište i ostvarivanje dela prihoda za svoj rad**
- **Aktivistička grupa rešenja – insistiranje na profesorskom i/ili studentskom organizovanju model samoorganizovanja u cilju stvaranja lobi grupa za pritisak u pravcu promena u oblasti obrazovanja, tačnije u poboljšanju materijalnog, socijalnog, stručnog nivoa**
- **Slobodan upis studenata na fakultete, pri čemu on sam snosi rizik i insistirati na konkurenciji fakulteta, su predlozi onih ispitanika koji su tržište videli kao presudan regulator.**

Poslednja tema našeg istraživanja je bila posvećena evaluaciji stanja studentske prakse na ispitivanim univerzitetima, odnosno kako naši ispitanici vide mogućnosti i potencijale za promene.

Opštu sliku prakse na univerzitetima u Srbiji najbolje oslikava komentar jednog od učesnika koji je konstatovao *da je teško pričati o onome čega skoro i da nema*.

Izlaganje o ovom delu istraživanja počecemo sa opštim nalazima:

- **Praksa se vezuje samo za tehničke fakultete i donekle za ekonomiju i pravo, dok se za ostale fakultete i ne postoji ideja kako bi se ona bila realizovala.**
- **Praksa je incidentna pojava koja traje od 1 do 4 nedelje godišnje u završnim godinama studija i to u periodu leta.**
- **Praksa se na fakultetima bazira na entizijizmu profesora**
- **Percepcija interesa za praksu:**
 - Poslodavac vrši selekciju,
 - Student dobija praktična znanja i adaptacija na radno okruženje,
 - Fakultet dobija na kvalitetu nastave.
- **Najveći broj studenata dolazi na praksu da bi dobio potpis i pečat, a tek izuzeci to rade zarad znanja, koje i ako žele ne mogu da steknu u ovom vremenskom okviru.**
- **Studenti idu kod roditelja u njihova preduzeća na praksu**
- **Poslodavci praksu doživljavaju kao način da dobiju radnika u letnjem periodu, a da ga ne plate.**

Stavovi učesnika

Vežano za praksu. Pošto je problem privrede za sve tehničke fakultete izraženiji nego za ekonomiste mi smo se dogovorili sa Mašinskog fakulteta da se uključe profesori i da profesori vode praksu da ne bi bilo potpisivanja, od mesec dana dobijete potpis i ja sam 5 godina unazad dobrovoljno sa studentima energetskog smera išla iz firme u firmu i to one koje rade. Biralim znači one dobre, koje rade i sa svakom grupom sam ja čula priču direktora ili nekog od rukovodioca, nekog od stručnjaka. Onda smo 7 dana ili 3 dana bili tu sa mogućnošću da naši studenti kada se uoči neki problem taj problem razreše zajedno tamo, zajedno sa nekim od inženjera ili naših studenata koji tamo rade i pokazalo se da su naši studenti izuzetno zadovoljni posle toga. Kaže profesorka ono što nismo čuli za vreme predavanja ili videli mi sada vidimo i evo ja ću za svoj predmet reći da li treba onoliko prikaza pumpe, kada je pumpa jedan objekat veoma prost i kada ja vidim kako to radi, onda ja hoću i da naučim sve ono što je vezano da bih projektovala. Ranije kada je privreda radila mi nismo imali taj izraženi problem. Mi smo pripremali studente direktno za fabriku pumpi Jastrebac ili za neku drugu fabriku, sa njima smo sarađivali i imali smo u toku nastave odlazak tamo, oni su nam pokazivali. Posebno ističem fabriku pumpi Jastrebac i žao mi je što ona ne radi. Mašinstvo komplet ste mogli da prikažete prolazeći jedno mesec dana kroz tu fabriku, mogli smo boraviti više puta u toku nastave tamo, i tako su naši ljudi svi koji su diplomirali energetiku tamo gde mi započnemo. Nesreća je sada, rekla sam vam što to nema, ali mi da bismo opet to prevazišli dogovorili smo se zajedno sa studentima da nastavnik bude uključen i da im nastavnik pomogne. Ovo je tačno što kolega kaže, ako oni ne vide, oni ne mogu ni posle da se uklope, ali kada ga vi odvedete i on bude tamo, pa posle nedelju dana on sam traži da ide dalje nogo tu da se zadrži kod njih, pa

opet vam se priključi on dosta u stvari nauči, vezuje se za tu firmu, za taj proces rada i tako mi pomažemo studentima da praksa ne bude ono što je na drugim fakultetima, a što u stvari nisu krivi studenti, nisu krivi možda ni profesori, krivo je društvo što ne ulaže na adekvatan način da mladi ljudi koji teoriju znaju dobro, da mogu i praksu da nauče. Bez obzira što smo propali verujte mi da još uvek može dase vidi i da još uvek firme rade i da mogu studenti da nauče. Inicijativa je bila, ja sam šef katedre za hidrauliku i ja sam kao šef katedre htela da pomognem studentima da se ne plaše kada odu tamo i uključi se neka mašina ili kada neko radi pored kompjutera da znaju. Da se oslobode i da jednostavno započnu posao. Problem mladog čoveka je problem da ono što mu vi date ima hrabrosti da započne, a kada jednom odradi, onda se on slobodno upušta i sva praksa u stvari služi tome. (profesor)

Zaključak

Na početku završnog dela ovog dela studije analiziraćemo problem studentske prakse na državnim univerzitetima u kontekstu društvene strukture i procesa u Srbiji, u dijahronoj (kraj dvadesetog veka) i sinhronoj ravni.

Uvereni smo da je, samo utvrđivanjem relevantnog determinističkog okvira, koji je prisutan pri nastajanju i reprodukciji nekog problema, moguće dotični problem na sistematičan i dugotrajan način rešiti. U suprotnom, postajemo nastavljači prakse rešavanja problema na način da se sagleda samo jedan aspekt problema, najčešće pravni ili/i ekonomski, i shodno tome predloži pravni akt, odnosno poveća ili smanji izdvajanje novčanih sredstva.

Od posebne važnosti za problem kojim se bavi ova studija je privredna struktura, odnos prema radu i obrazovanju i preovlađujući kulturni obrazac.

Srbijansko društvo, posmatrano u kontekstu svetskog sistema, pripada njegovoj periferiji. Funkcionalno posmatrano Srbija se nalazi u položaju „zavisne modernizacije“, odnosno „modernizacije zavisnosti“. Bilo koju definiciju stanja da primenimo ona će označavati društvo koje je, usled nedostatka sopstvenih resursa, bilo ili je trenutno u nuždi da za tim resursima traga van sopstvenih granica, sa ciljem da svoj sistem bar na neophodnom nivou održivosti uskladi sa potrebama sebe i okruženja.

Pošto predmet ove studije i teksta nije detaljna analiza problematike društvenog razvoja Srbije, ideja nam je da predočimo samo aktuelne konture našeg viđenja tog razvoja, s akcentom na period od 1990. godine.

* * *

Posmatrano sa kroz prizmu istorijsko-sociološke analize srbijanskog društva je do sada do sada imalo dva pokušaja tranzicije (prelaska iz predmodernog u moderno društvo, koje

bi postalo deo poluperiferije svetskog sistema). Prva tranzicija, liberalno- etatistička, je trajala od 1815. godine do 1945. Socijalistička revolucija nakon drugog svetskog rata je označila kraj prve i početak druge, socijalističko-etatističke tranzicije. Na putu uspešne transformacije u oba slučaja su stajali:

- Nedovršeni procesi demokratizacije i vladavine prava
- Opstajanje različitih formi političkog (liferantskog) kapitalizma
- Nepostojanje osnovnih (društvenih) pretpostavki za nastanak industrijskog društva: tehnološka nerazvijenost, adekvatan nivo strukture radne snage, radništva kao društvene činjenice, preduzetništva i liberalne tržišne ekonomije
- Opstajanje mehaničke solidarnosti kao dominirajućeg oblika društvene solidarnosti
- Opstajanje duha metafizičnosti (Ogist Kont), koji je prepreka stvaranju društva rada, racionalnosti i progressa
- Nedostatak održivog koncepta društveno-ekonomskog razvoja u obe tranzicije

Poslednja tranzicija počinje nakon raspada SFRJ kao državnog i socijalizma kao političkog okvira u kojem je Srbija bitisala pola veka. Novi Ustav, uvođenje višestranačkog sistema, održavanje prvih izbora, uvođenje privatne svojine i započinjanje procesa privatizacije su bar formalne pretpostavke koje ukazuju da mehanizmi prethodnog sistema nisu više na snazi. Međutim odsustvo političke volje u prvom redu kod vlasti je stvorilo dvostruku stvarnost, gde su se realnosti i deklaracija razlikovali. To utire put krimi-tranziciji, odnosno političkom kapitalizmu, koji je bio idealan način da vlast simulira tranziciju, a da se u suštini očuva monopol struktura prethodnog režima, koji svoju političku moć transformiše ili uvećava kroz ekonomsku. Ovo je najbolje vidljivo u procesu svojinske transformacije, koja zakonski nije

bila obavezna i vremenski oročena, ali su ta ista preduzeća (u najvećem broju slučajeva) bila obavezno „privatizovana u kratkom roku od strane direktora ili lokalnih partijskih funkcionera. „Privatizacija“ je obuhvatila i državni aparat, gde su državni funkcioneri koristili državna sredstva za sticanje sopstvenih materijalnih dobara.

Sociolog Silvano Bolčić, analizirajući stanje u sferi rada tokom devedesetih godina konstatuje da je tokom ovog perioda smanjen broj ukupno zaposlenih u društvenim preduzećima sa 2.297.000 (1991.god) na 2.100.000, a posebno se smanjenje desilo u društvenom i državnom sektoru, od 2.137.000 (1991) na 1.593.000 (2000). Istovremeno, u privatnim preduzećima se beleži rast od 160.000 početkom devedesetih, na 501.000 krajem devedesetih. Kao što je već pomenuto, proces neobavezne privatizacije je počeo 1990. godine, kada je u prvom talasu po Zakonu o pretvaranju društvene svojine u druge oblike svojine izvršena svojinska transformacije u 43% privatizovanih preduzeća. Ova privatizacije je poništena 1994. godine Zakonom o revalorizaciji društvenog kapitala. Tako podružljena/konfiskovana preduzeća doživljavaju vlasničku, upravljačku, organizacionu i kadrovsku katastrofu. U novonastalim preduzećima koriste se nove poslovne strategije, kao što su: rentiranje prostora i/ili radnika, stvaranje kooperacija sa privatnim preduzećima po nepovoljnim uslovima, samo da bi se obezbedio fond za plate, prelazak u zonu duplog knjigovodstva, čekanje u redu za državne donacije kao kompenzaciju za održavanje socijalnog mira, dok je najveći broj i to najvećih preduzeća slao svoje radnike na neplaćeni odmor.

Rezultat takvog stanja je promena kvalifikacione i starosne strukture u društvenim preduzećima u korist privatnih. Ovakvom stanju su u značajnoj meri doprineli interesno pacifikovani sindikati i nespremnost radnika da se bore za prava koja im je davao tadašnji zakonski okvir.

Što se tiče privatnog sektora kao perjanice tranzicije, on je samo formalno bio alternativa. Uvidom u strukturu preduzeća u privatnom vlasništvu po privrednim granama vidi se da je i ona bila deo sistema. Naime, najveći broj privatnih preduzeća je bio u oblasti trgovine (52%), koja je bila u funkciji razbijanja obruča (samo)izolacije tokom devedesetih. Od ovih preduzeća i preduzetnika ne treba očekivati neki veći doprinos razvoju preduzetničkog društva, jer se radi o strategiji preživljavanja ili prelivanja kapitala iz društvenog sektora u korist najvećeg broj trgovaca-preduzetnika.

Nakon promena 2000. godine započet je proces privatizacije. U izboru između brzine i kvaliteta Vlada je izabrala ovo prvo. Neizgrađen prateći institucionalno-normativni okvir, kao i nepostojanje strategije društvenog razvoja svode privatizaciju na puku promenu vlasničke strukture, bez bilo kakvih zaštitnih mehanizama, kada je u pitanju pranje novca koji je već „ispumpan“ iz tih istih preduzeća koja su predmet privatizacije. Pored ovoga, privatizacija nije doprinela napredovanju preduzetništva u Srbiji, jer se novi vlasnici u ne malom broju slučajeva odlučuju za rentiranje poslovnog prostora ili prenamenu imovine u one oblike gde je ona pogodna ili za rentiranje ili gradnju stambenog prostora. Tehnološki napredak skoro da i ne postoji. Nameće se zaključak da je tokom privatizacije opran novac i da su pokupovane nepokretnosti i zemljište. U prilog ovakvim efektima privatizacije govori i činjenica o skoro neprimetnom prisustvu stranih investitora. Prema podacima Agencije za privatizaciju učešće stanih investitora iznosi 6%.

Bilans društvenog razvoja Srbije zasigurno bi bio nepotpun kada se ne bi pozabavili migracijama, i to onog najobrazovanijeg dela stanovništva. Ako su se tokom šezdesetih najviše iseljavali građani koji su imali niže stepene obrazovanja i manje potrebna zanimanja, devedesetih se situacija preokrenula u kontra smeru. Devedesete je obeležilo iseljavanja onih koji su visoko

obrazovani i čija zanimanja su potrebna ovom društvu. Prema podacima koje je prezentovao sociolog Silvano Bolčić aproksimativno polovina onih koji su se iselili imaju 13 i godina obrazovanja. Ovoj slici treba dodati i detalj da je su među nezaposlenima prisutniji oni, koji su mlađi i višeg obrazovanja.

Za potpunije sagledavanje rada kao fenomena i njegove funkcije unutar nekog društva veoma je značajno sagledati kulturni aspekt. I pored sve intenzivnijih procesa globalizacije, lokalne kulture opstaju i pokušavaju svojom raznolikošću doprineti različitosti.

O vezi kulture i privrede kao institucionalnog okvira obavljanje rada dosta je pisano, a prvi značajan korak učinio Maks Veber u studiji *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Ova sociološka analiza je pokazala kako i na koji način jedan kulturni model posredstvom religije može uticati na stvaranje privredne etike i ukupnog poimanja rada i njegove svrsishodnosti.

Kada je u pitanju Srbija i pravoslavlje kao konfesija velike većine stanovnika, zasada ovakvih studije nema, ne samo u Srbiji već i na prostoru na kome žive istočni hrišćani. U knjizi *Religija, rat i razvoj*, Vera Vratuša Žunjić, navodi stavove nekoliko retkih autora koji su se na posredan način bavili ovom tematikom. Jedan od njih je Sergej Bulgakov, pravoslavni teoretičar, koji smatra da je Zapad praktično orijentisan, za razliku od Istoka (Evrope) koji je okrenut ka duhovnosti i onostranosti, tj, kontemplativan. On smatra da Zapad karakteriše bogosluženje vojevanjem u svetu, dok je Istok okarakterisan odlaskom iz sveta i samoodricanjem. Bulgakov podvlači razliku između zapadne radne etike i istočnog rada na sebi.

Jedan drugi autor pokušava da objasni odsustvo praktičnosti u pravoslavlju uticajem učenja Georgija Palame i isahizma. Prema isihastima, čovek je Božija posuda, a samo *delanje* ne mora da znači i *imanje*, te se na taj način veliča

siromaštvo i spiritalizuje život koji sputava racionalan odnos prema životu odnosno prema zaradi.

Pored ovog religijskog aspekta, ovde ćemo izneti mišljenje Žan Mari Čalić o radnoj etici u Srbiji 19 i 20. veka. Ona smatra da u slučaju Srbije tri faktora utiču na odnos prema radu. Prvi je cena rada, drugi je stručnost radne snage i treći je kulturno nasleđe, sa posebnim naglaskom na religiju. Ona naglašava da se usled nerazvijene industrije i opstajanja pečalbarenja, kao forme predindustrijskog rada ali i jakog tradicionalizma, nije mogla stvoriti pozitivna radna etika među radnicima-seljacima.

I na kraju ćemo samo pomenuti zapažanja Vladimira Dvornikovića o radnoj etici Jugoslovena. U *Karakterologiji Jugoslovena* on ističe ne baš izraženu radnu etiku pripadnika jugoslovenskih naroda, iz kojih izdvaja Slovence, koji su imali pozitivan stav prema radu. Kao posebno neradne apostrofirao je Bosance i Crnogorce, a kao štedljivo iracionalne južnosrbijance. Kao poseban problem naveo je ponašanje intelektualne elite koja nije imala radne navike, istrajnost, organizovanost, racionalnost već sklonost brbljanju, ali uvek sa velikim pretenzijama, što je put ka moralnom truljenju. Dvorniković, u želji da opiše kakav odnos Jugosloveni imaju prema radu i obrazovanju, navodi primere Tesle, Jagića, Cvijića i Ruđera Boškovića, koji su morali da napuste ovaj prostor da bi se bavili onim što žele.

Kao glavne osobine odnosa Jugoslovena prema radu Dvorniković navodi aljkavost, površnost, nedostatak radne etike i rudimentaran osećaj dužnosti.

U knjizi navodi iskustva sa studija u Beču, gde se studenti sa jugoslovenskog prostora ismevaju i izruguju svojim kolegama koji redovno i marljivo uče i obavljaju studentske obaveze, nazivajući Nemcima i Jevrejima. Umesto rada, ti isti „veseli studenti se bave kritikom i analizom". Dvorniković navodi i nekoliko poslovice kojima se iskazuje odnos prema radu:

Đavo ga nosio onoga ko voli da radi, Bog ubio prešu (hitnu obavezu). Evo kako Dvorniković opisuje stanje na srbijanskom univerzitetu za vreme njegove profesore *Kada sam počeo predavati filozofiju na univerzitetu zgrnuo sam se koliko novih slušalaca dolazi bez ikakve orijentacije kojoj struci da se posvete. Većina od njih je želela od svega po malo, od svake struke ono što je najinteresantnije. Bila je to prava muka da se navedu na ozbiljan rad na jednoj avliji. Sve, ali samo ne konkretnost i istrajnost. Isprekidana linija dilatatizma i površnog enciklopedizma,* saopštava autor sopstveno iskustvo. Kada je u pitanju intelektualan rad Jugoslovena, Dvorniković iznosi sledeće osobine: *neobuzdanost, primitivnu subjektivnost, uobraženu osetljivost, surevnjivost, nepoverenje, mržnju, zavist, nedisciplinu, neobjektivnost i nepravičnost.* Autor konačno zaključuje da Jugoslovenima nedostaje kultura rada.

Na osnovu prethodno rečenog, se može zaključiti da problem sticanja praktičnih znanja i veština na državnim univerzitetima nije samo i isključivo problem univerzitetskog obrazovanja u Srbiji. Kao što smo videli odnos prema radu kao i privredna etika Srbiji u znatnoj meri ne odgovaraju industrijskom društvu. Preciznije, stepen razvoja preduzetništva i sveta rada nije na nivou koji bi garantovano stabilan ekonomski razvoj, privredni i tehnološki napredak. S druge strane, neusklađenost strategije društvenog razvoja i sistema obrazovanja dovodi do dezorganizacija na nivou visokoškolskih obrazovnih institucija. Stanje dezorganizacije u ovom podsistemu uslovljava potrebu za alternativnim rešenjima, koja su u funkciji potreba, u prvom redu profesora i studenata. Što se tiče studenata, reakcije studenata na ovakvo stanje mogu se klasifikovati na:

Konformističke – prihvatanje postojećeg „stanja na papiru i postizanje cilja – sticanje diplome

Instrumentalne – korišćenje svih mogućih „olakšica i „prečica da bi se postigao cilj – sticanje diploma

Inovativne – lične inovacije i alternativna rešenja u pravcu povećanja stručnog i praktičnog znanja, odnosno aktiviranje u studentskim organizacijama sa ciljem promene postojećeg stanja na fakultetima

Slična kategorizacija ponašanja je uočena i kod profesora:

Konzervativno – aktivno zalaganje za očuvanje postojećeg stanja

Konformističko – pasivno zalaganje za prihvatanje trenutnog stanja

Instrumentalno – aktivno korišćenje svih mogućnosti koje pruža postojeće stanje

Inovativno – aktivno angažovanje na promeni postojećeg stanja ličnom akcijom ili kroz profesionalna i stručna udruženja

Na osnovu rezultata ovog istraživanja jasno je da se buduće akcije u oblasti revitalizacije studentske prakse ne mogu svesti na normativne ili ekonomske promene. Od suštinskog značaja je stvaranje (formalizovane) koalicije onih aktera na univerzitetu kao i u društvu koji imaju interes za planiranje promena. Jedino ta koalicija može biti garant sprovođenja potrebnih promena i rešenja koja predlaže ova studija. U društvu visoke dezorganizacije i institucionalnog vakuuma takva jedna koalicija je preduslov svih preduslova. Pomenuta koalicija bi trebalo da bude sačinjena od inovativnih delova univerziteta i države i privrede, koje smo i tokom realizacije ovog istraživanja identifikovali.

UNIVERZITET IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE

Analiza dubinskih intervjua

Na samom početku moramo istaći da motiv za proširenje istraživanja i na dubinske intervjuje nije bio samo da se obuhvate i predstavnici drugih ciljnih grupa (privatni univerziteti i institucije alternativnog obrazovanja), jer su neki već bili uključeni u prethodnu fazu projekta, već i da selektovane relevantne osobe, koje zavređuju epitet institucije i koje imaju puno toga da pojasne, dobiju priliku da izraze svoja zapažanja, stavove i preporuke na osnovu svog višegodišnjeg iskustva. Metodološki gledano, uključiti ih u fokus grupne dijaloge bilo bi nepravilno, pa čak i nedopustivo, jer bi predstavljalo veliki gubitak za istraživače i kvalitetno sagledavanje istraživnog problema.

Dakle, realizovano je 6 dubinskih intervjuja u trajanju od 40-60 minuta sa predstavnicima sledećih ciljnih grupa:

Predstavnici ciljnih grupa	Broj
Rektor državnog univerziteta	1
Rektor, prorektor privatnog univerziteta	2
Menadžer institucije alternativnog obrazovanja ⁷⁵	3
Ukupno	6

Planirana i ostvarena struktura učesnika

Uzimajući u obzir ukupan broj održanih dubinskih intervjuja, izložena analiza prevashodno obuhvata opšta razmatranja, precizno citiranje stavova i preporuke ispitanika. Cilj nam je bio da jasnije oslikamo trenutnu situaciju i preciznije sagledamo prostor za unapređenje postojećeg stanja.

⁷⁵ U daljem tekstu menadžer IAO

Instrument koji smo koristili za realizaciju dubinskih intervjua bio je usklađen sa instrumentom korišćenim tokom FGD, tako da su obrađene tematske celine gotovo identične.

Položaj univerzitetskog obrazovanja u Srbiji

Ispitanici su iskazali nezadovoljstvo položajem visokog obrazovanja u Srbiji i njihovi stavovi mogu se sistematizovati u dve grupe. Prva grupa ističe eksterni problem neadekvatnog odnosa političkih struktura prema obrazovnim institucijama⁷⁶ i to na svim nivoima i njihov nedostatak razumevanja značaja nauke i obrazovanja za razvoj društva, što se ogleda i kroz ulaganja državnih izvršnih organa u ovaj sektor i to već više godina. U prilog tome, govori i činjenica da je u budžetu Republike Srbije najmanje sredstava predviđeno za sektore naučnih i prosvetnih delatnosti.

Druga grupa ističe interne materijalne, tehničke, logističke i subjektivne organizacione probleme koji su, po njima, povod za neadekvatan položaj obrazovanja. Uzroci su skriveni u urušavanju osnovnih vrednosti društva tokom devedesetih, koje je u ovom konkretnom slučaju rezultiralo i ukidanjem autonomije univerziteta Zakonom iz 1998. godine. U oba

⁷⁶ *Poslednji srednjoročni plan razvoja Srbije, koji je bar u nekim naznakama sproveden, usvojen je 1987. godine, u vreme kada je na dnevnom redu bilo preuzimanje političke i ekonomske vlasti u Srbiji. Zatim je 1992. godine usvojen sledeći, ali uopšte nije sproveden, jer su na dnevnom redu bili rat i pljačka naroda. Srbija već skoro dva desetleća nema nikakvu razvojnu politiku, i nijedna vlada za to vreme nije bila u stanju, ili nije htela da iznese makar neku okvirnu pretpostavku kamo Srbija treba da putuje kao država i kao zajednica njenih građana. Drugim rečima, od nas se očekuje da kupimo karte za put i spakujemo kofere, a mi pojma nemamo ne samo kamo voz ide nego da li opšte nekamo ide.* (Ljubiša Rajić u zborniku radova *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine posle*, str. 396, Beograd 2005. (izd. AAOM)

slučaja, ispitanici smatraju da za ovakvu situaciju krivicu svakako ne snose studenti ili građani.

Korene ovog problema naši ispitanici nalaze prevashodno u nasleđenom stanju iz vremena jednopartijskog sistema. Već krajem osamdesetih godina prošlog veka, intelektualna elita shvatila je da sistem visokog obrazovanja mora da se prilagodi novim potrebama društva koje se sve više približavalo Zapadu i postepeno usvajalo nov vrednosni sistem. Dotadašnje stanje više nije moglo sačuvati konkurentnost na svetskim tržištima koja su u to vreme bila dostupna i veoma otvorena. Prvi korak je bio takozvana *Šuvarova reforma* sa kraja sedamdesetih, ali se već posle samo deset godina počelo govoriti o neophodnosti nove reforme. Međutim, događaji koji su obeležili devedesete sprečili su osmišljavanje i sprovođenje tih ciljeva i ne samo to – rigidni autoritarni režim je najveću opasnost za svoj opstanak video upravo na Univerzitetu, pa je stoga pokušavao i uspevao da ga uruši i degradira. Dekomponovanje takvog sistema bio je prvi zadatak demokratskih vlasti posle 5. oktobra 2000. godine, koji još uvek, stav je naših sagovornika, nije u potpunosti završen.

Donošenje novog Zakona o visokom obrazovanju, koje je Narodna skupština Republike Srbije usvojila krajem avgusta 2005. godine, svi ispitanici su ocenili kao pozitivan pomak. Oni kažu da nijedan zakon nije idealan, ali da novodoneseni daje puno prostora i slobode za sprovođenje reforme u skladu sa Bolonjskim procesom. Naravno, kao glavnog implementatora ovog zakona prepoznaju fakultete, mada izražavaju sumnju u njihove kapacitete, ali i spremnost da reformu kvalitetno iznesu. Smatraju da je nastavni kadar većinom (voljno ili nevoljno) prihvatio činjenicu da se reforma i Bolonjski proces mora sprovesti, ali da ostaje da se utvrdi kolika je njihova spremnost i volja da je kvalitetno realizuju. Obzirom da zakon poštuje autonomiju univerziteta, nije restriktivan i ostavlja veliku slobodu fakultetima, potrebno je

sačekati da istekne rok od dve godine koliko je određeno da se izvrši promena statuta u skladu sa zakonom.

Dakle, na pitanje kako ocenjuju položaj visokog obrazovanja u Srbiji, ispitanici su ovako odgovarali:

Potpuno nebitno. Ono je bilo nebitno kod Miloševićeve vlasti, nebitno kod tadašnje opozicije, pa je nebitno i kod današnje vlasti. Kod stranaka to se radi tako što se okrene neki prijatelj i kaže da napiše par reči o obrazovanju, dakle to je otprilike politika svih naših stranaka o obrazovanju. Odsustvo davanja bilo kakvog značaja obrazovanju je čin donošenja Zakona o visokom obrazovanju koji smo sada nedavno posmatrali, jer sve stranke procenjuju da nema razloga, čak ni šefovi poslaničkih grupa nisu se angažovali u diskusiji nego su naravno poslali drugu ligu, što ne govorim o kvalitetu ljudi nego o percepciji i ubacili su između dva po njima važna Zakona o penzionom osiguranju i ne znam šta beše drugo. To je kao bilo važno, a ovo da se malo strasti stišaju, to što bi trebalo u stvari da bude najznačajniji Zakon u ovoj zemlji, jer ova zemlja ima budućnost ako ima visoko obrazovanje... Tako da je apsolutno obrazovanje tema koja nikoga u ovoj zemlji ne zanima.

Zašto je to tako?

Zato što ne daje kratkoročne efekte, ovde se ide samo na kratku loptu. Ovde se sedam puta asfaltira ista ulica i isti put da bi mogle stranke sutra da se slikaju kako ga otvaraju. Obrazovanje je nešto gde se ne dobijaju kratkoročni politički poeni i to je razlog zašto niko neće da radi na tome.

(Menadžer IAO)

... Ono (visoko obrazovanje, prim. autora) se nalazi u jednoj fazi kada se suočava ili će tek početi da se suočava sa nekim novim izazovima. Prvo donet je novi Zakon, on je postavio pravni okvir koji mu omogućuje da se uklopi u jedan proces koji se odvija širom evropskog kontinenta, a to je Bolonjski proces. Zakon je liberalan utoliko što prepušta

Univerzitetima inicijativu kako, kojom dinamikom i na koji način tu transformaciju sprovede, isto što je i rizik da snage inercije prevladaju, a opet s druge strane svako nametanje eksterno može da podseća na zloglasni Zakon iz 1998. godine i onda je akademska zajednica ipak odlučila da prednost jednom Zakonu koji u tom pogledu zaista insistira na autonomiji Univerziteta, ali time je preuzela na sebe i odgovornost da te reforme sprovede u roku koji postoji. Drugi izazov sa kojim se akademska zajednica susreće jesu privatni fakulteti, to je novina koja sada u stvari pokazuje da u Srbiji još uvek nemamo pravu tržišnu ekonomiju, da je naše tržište radne snage i dalje nerazvijeno i da se u kontekstu zapošljavanja traži pre svega diploma zarad diplome, da bi se kasnije kroz takozvani sistem burazerskog zapošljavanja faktički problem sticanja radnog mesta rešio.
(Rektor državnog univerziteta)

Moje mišljenje je da obrazovanje uopšte ne pripada nekim prioriternim načelima funkcionisanja ove Vlade. Mislim da ova Vlada otprilike smatra da je njen posao u fazama pregovora i u Evropskoj integraciji. Drugo je što proces te integracije podrazumeva i prilagođavanje u smislu te obrazovne politike u Evropi, onda oni nužno i moraju da se usmere da reformišu i obrazovni sistem. Ali moje je mišljenje da tome nije posvećena neka posebna pažnja. Ono što je novitet jeste Zakon o visokom obrazovanju, ali to se tiče samo visokog obrazovanja i on je uneo ona načela koja traži bolonjski sistem, a taj sistem traži jednu kontinuiranu nastavu, kontinuirano praćenje rada studenata, mobilnost tih studenata, priznavanje diploma, jedna vrsta interaktivnosti koja studentu garantuje da kada dođe na fakultet neće morati da sedi u jednoj velikoj dosadi, nego će imati priliku da na adekvatan način saznaje ono zbog čega je upisao određene studije.
(Menadžer IAO)

Ja ću ti reći, na državnom fakultetu imaš mnogo UDBA-ša, DB-ovaca, ljudi koji se nikada jednostavno nisu bavili naukom i ništa nisu napravili u nauci, nego su se bavili drugim ljudima i onda kada je nestao taj sistem oni su se jednostavno našli u lutanju od jedne do druge partije. To je veliki problem, jer se nikada nije demontirao jedan loš obrazovni sistem, nego se vrše kozmetičke izmene. Bez otvaranja dosijea da vidimo ko druka, što nikada nije raščišćeno, ne može da se ide dalje, koliko je ljudi primano po rođačkim vezama... Zbog takve situacije, ja sam za to da se prime na svako mesto po dva ili tri čoveka, radi konkurencije, pa da onaj ko je najbolji ostane, tako se Univerzitet razvija. (prorektor privatnog univerziteta)

Organizaciona struktura državnih univerziteta i kvalitet nastavnog kadra

Organizaciona struktura državnih univerziteta je, po rečima naših ispitanika, *nasleđena iz vremena komunizma*. Sredstva se troše na neracionalnu mrežu nastavnih institucija, gde se često fakulteti koji obrazuju iste kadrove nalaze na jako maloj udaljenosti. Time se rashodi mnogostruko povećavaju, a nastavni kadar bespotrebno deli na više katedri, pri čemu može doći i do smanjenja kvaliteta nastave. Sem toga, identifikovan je i problem *viška katedri* na jednom univerzitetu. Najbolji primer je Beogradski univerzitet, pre svega zbog svoje veličine⁷⁷, na koji se suočio sa problemom *nagomilavanja katedri* iste vrste na više fakulteta, gde prednjače katedre stranih jezika, matematike, sociologije, filozofije i drugih *opšteobrazovnih nauka*. Sem toga, po

⁷⁷ Beogradski univerzitet po broju nastavno-istraživačkih institucija koje funkcionišu pod njegovim okriljem, spada među najveće u Evropi, pa i u svetu. Naime, u okviru ovog univerziteta nalazi se čak 31 fakultet i 8 instituta na kojima studira preko 70000 studenata i radi oko 10000 zaposlenih.

rečima naših sagovornika, način upravljanja fakultetima nije prilagođen novom milenijumu, nije menjan preko pedeset godina, suviše je glomazan i ne obezbeđuje konkurentnost i produktivnost pod tržišnim okolnostima. Zato državni fakulteti u većini slučajeva zavise od budžeta Ministarstva prosvete i sporta, a svoje naučno-istraživačke kapacitete minimalno koriste. Tako fakulteti koji obrazuju kadrove koji su traženi na tržištu, koji imaju u okviru svog kurikuluma menadžerske katedre, koji bolje razumeju koncept modernog preduzetništva, više samostalno zarađuju, a manji procenat potražuju iz budžeta. Većina fakulteta, međutim, nema katedre za menadžment, pa tako na primer većina tehničkih fakulteta školuje inženjere koji se, po prirodi svog poziva, zapošljavaju na mesta šefova različitih timova, odseka, direktore, a na fakultetu ne savladaju menadžerska znanja i veštine. Takođe, trenutni menadžment državnih fakulteta čine istaknuti redovni profesori, koji su većinom vrhunski stručnjaci u svojim oblastima, ali su njihove menadžerske sposobnosti često pod znakom pitanja. I tako, stav je naših ispitanika, umesto da ulažu svoje vreme, znanje i veštine u bavljenje nastavom i naukom, obrazovni sistem ih destimuliše stavljajući ih na radno mesto za koje u većini slučajeva, nisu dovoljno stručni. Sem toga, velika nezavisnost fakulteta u odlučivanju u kombinaciji sa lošim sistemom upravljanja i veoma liberalnim zakonom, može dovesti (i dovodi, prim. autora) do toga da reforme budu sprovedene samo kozmetički, odnosno da na nekim fakultetima preovlada nedostatak želje i volje za promenama. Drugi problem koji smo identifikovali je problem velikog broja studenata, koji se pojavio devedesetih godina, kada je autoritarni režim pokušavao da socijalni mir i alarmantan problem nezaposlenosti reši povećanjem upisnih kvota na univerzitetima. Taj problem još uvek nije rešen, iako su se upisne kvote smanjile. Po mišljenju naših ispitanika, nema *kontinuiranog učenja na stadionu sa 1500 ljudi* (aluzija na

trenutno stanje u amfiteatrima, prim. autora), a Bolonjski proces koji smo prihvatili i u skladu sa njegovim principima doneli Zakon o visokom obrazovanju i krenuli sa reformom, svakako ne može biti kvalitetno implementiran pod ovakvim uslovima.

Važno pitanje koje smo postavili sagovornicima bilo je i kako ocenjuju kvalitet nastavnog kadra na državnim univerzitetima. Obzirom da još uvek ne postoji agencija za akreditaciju fakulteta, a ni sistematizovana metodologija za evaluaciju rada nastavnika na državnim univerzitetima, ocena kvaliteta se uglavnom zasniva na pretpostavkama i stranim statistikama i pokazateljima citiranosti, učešća na konferencijama i rada na međunarodnim projektima. O ovom problemu najbolje govore reči jednog od naših ispitanika: *Među 5 500 najcitiranijih naučnika u svetu, nema ni jednog Srbina. Znači mi ne uzimamo te pokazatelje da bi merili stanje, mi tvrdimo da su naša deca najbolja kada odu negde u svet i iz toga izvlačimo zaključke, znači mi ne znamo da su najbolja, mi znamo pojedinačno 5 ili 6 ljudi koji su se lepo plasirali. Mi ne pravimo sopstveno istraživanje, mi koji smo naučnici, bar tako se predstavljamo, kad treba da ispitamo sopstveni značaj, ulogu, poziciju, vrednost ne pravimo nikakvo validno istraživanje, mi to radimo na loš način, naši argumenti su takvi da su potrebni studentu na ispitu vi bi studenta oborili zbog potpuno nesolidnog rada.*

Uzrok ovakvog stanja nalazi se u još uvek dominantnim stavovima nasleđenim iz vremena druge polovine XX veka, gde je tada vladajućem vrednosnom i normativnom sistemu uspostavljena teza da je diploma potreban i dovoljan dokaz znanja, vrednosti i sposobnosti. Pitanje koje se često postavlja u konzervativnim akademskim krugovima jeste: *Ko je autoritet da nas ocenjuje?* – i daje se odgovor: *Studenti svakako ne, kako učenici mogu ocenjivati učitelje.* Svakako je problem sveobuhvatne evaluacije ne samo nastavnog kadra, već svega što čini kvalitetan fakultet: od rada svih

zaposlenih, opremljenosti, organizacione strukture, menadžmenta, nastavnih planova itd., okarakterisan kao najveći trn u oku na državnim univerzitetima u Srbiji.

Uslov polaska u reformu je analiza stanja, to jest dalji ozbiljan rad na evaluaciji. Naši univerziteti su suštinski nesposobni za ozbiljniju konkurenciju, nalik su na Zastavu ili neki drugi glomazni i neefikasni mehanizam, skoro kao kada Paja Patak u Mikijevoj radionici kaže za mašinu koju posmatra: „Čemu ovo služi? A osim toga i ne radi.“ Međutim, nije problem u tome što je glomazan, nego u tome što neće da bude efikasan. Kontrola kvaliteta i zahtevi za ispunjavanje određenih standarda povlače za sobom potpuno jasne posledice za one koji ih ne ispunjavaju, a to znači racionalizaciju mreže državnih univerziteta, zatvaranje nedovoljno dobrih institucija i otpuštanje nedovoljno dobrih nastavnika. Tek za to nema spremnosti ni van ni unutar univerziteta. Pa kod nas se na nož dočekuje čak i zahtev da se strogo ograniči koliko radnog vremena neko može da provede van svoje osnovne institucije u bilo kojoj vrsti drugog rada. Ne može neko da istovremeno obavlja dva posla ili više njih, a koji zahtevaju pun angažman, dakle, ne može da radi na dva ili više fakulteta, ima sopstvenu firmu, pri tom je i ministar ili pomoćnik ministra i sedi u više upravnih odbora. Mnogima je potreban univerzitet radi titule, ali oni nisu potrebni univerzitetu, i dokle god nismo spremni da im kažemo ime i prezime, nema ni reforme. Kadrovi – ili ljudski resursi, kako se to sada zove – jesu ključ svega⁷⁸.

Naravno, ovakvu situaciju koristi konkurencija, pa je evaluacija nastave nešto čime se diče privatni fakulteti. Oni uglavnom shvataju proces evaluacije veoma ozbiljno, jer im one predstavljaju sredstvo za unapređenje nastavnog procesa i povećanje interesovanja budućih studenata. Ipak,

⁷⁸ Ljubiša Rajić u zborniku radova *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine posle*, str. 398-9, Beograd 2005. (izd. AAOM)

trebalo bi istaći da tokom ove faze istraživanja došli do zaključka da institucije alternativnog obrazovanja imaju definitivno najbolje razvijene metode za evaluaciju svojih nastavnih aktivnosti. *Studenti imaju mogućnost da evaluiraju sve što škola radi, a tiče se njihovog boravka ovde, prvo predavače, zatim asistente, odnosno demonstratore koji pripremaju module programa, zatim kompletan profesionalni tim škole, a naročito vođe organizacije škole. Ne postoji neka stvar koja se njima nudi, a koju oni ne mogu da ocenjuju. Nama je najvažnija evaluacija predavača, budući da može ta evaluacija koja je fino pripremljena, može da nam služi kao pokazatelj toga da li nekog predavača pozvati ponovo ili ne. Evaluacije delimo na usmene i na pismene evaluacije. Usmenu provodi jedan psihološki tim, koji razgovara sa svakim studentom individualno, da vidi šta su njegova zapažanja, sva puta na akademskoj godini, a evaluacije se dele opet na evaluacije koje se odnose na pojedinačna predavanja i one se rade nedeljno i to je obaveza studenata, da evaluira predavače koje su slušali, mimo toga postoje takozvane semestralne evaluacije i oni daju svoje sudove o tome kako je uopšte izgledala nastava u jednom semestru, nakon toga postoji godišnja evaluacija i oni na kraju daju svoj sud i kažu da li je program koordiniran kako treba i na kraju se evaluira rad demonstratora i svaka osoba koja radi u timu ima obaveze prema studentima i prema zaposlenima i oni evaluiraju svoj rad sa studentima... (menadžer IAO)*

... nisu samo studenti ti koji nas ocenjuju, nego i svi ostali u smislu profesora i tutora koji imaju posebne evaluacije, koji ocenjuju rad sa studentima, a i tutori i predavači rad celokupne škole, od same ideje realizacije i organizacije škole, preko uslova rada, preko saradnje sa zaposlenima, isplate honorara, redovnosti, visine i sve ostalo i to su nama odlični pokazatelji obzirom da smo mi organizacija koja veliku pažnju obraća na evaluaciju i koja rezultate te evaluacije zaista shvata kao nešto prema čemu treba korigovati sami

sebe. Na osnovu toga mi i pravimo programe, imamo sastanke koji ne budu baš tako slatki kada im pokažu evaluacije, mi smo stvarno rigorozni, nekako četvorka nam je neka granica do koje tolerišemo, sve ispod četvorke je nama veoma loša ocena i odmah tražimo promene i ne bude to nekada prijatno pojedinim profesorima reći da treba nešto da promeni, ali se prosto držimo toga i mislimo da je to jedan od kvaliteta škole i da je ova škola tu radi studenata i da su oni u centru, korisnici su centar, škola ne postoji radi nas, nego radi svojih korisnika, naravno mi ne uzimamo sve bukvalno, uvek ima ekstrema ali na osnovu nekog sistema kojim radimo i na osnovu evaluacije koja postoji. svaka aktivnost mora da ima svoju evaluaciju. (menadžer IAO)

Naši ispitanici su, u skladu sa predstavljenim problemima, takođe uočili i postojanje tri vrste stavova prema reformama univerziteta i samom Bolonjskom procesu; jedan je konzervativni, okoštali i propagiraju ga uglavnom stariji nastavnici koji se boje promena i gubitka privilegija koje su do sada imali, drugi stav je radikalno reformski i propagiraju ga nastavnici koji su za nametanje reformi bez mnogo objašnjenja, diskusija i rasprava i treći stav je umereno reformski i čine ga oni nastavnici koji prvo žele da se sprovede promena vrednosnog sistema na univerzitetu, pa tek onda, postepeno, da se sprovedu reforme. Ipak, zapaženo je i da su neki univerziteti u poslednjih pet godina delimično povratili ugled koji su imali ranije i taj pomak je posebno značajan kada se analizira u odnosu na stanje u regionu.

Konkretno, na pitanje kako ocenjuju organizacionu strukturu i kvalitet nastavnog kadra državnih univerziteta, sagovornici su odgovarali na sledeći način:

...Nema samoupravljanja, čovek koji vodi fakultet mora biti menadžer, ne mogu svi nastavnici istu platu imati, ja kada bi

bio menadžer (državnog univerziteta, prim. autora) kreirao bih sistem ekskluzivnosti... (prorektor privatnog univerziteta)

Mi nemamo nikakve kriterijume, a kada nemamo ni kriterijume ne mogu ni da vam kažem kakav je. Generalno, ako je suditi po citiranosti u naučnom smislu, mi smo sjajni. Ja naravno pripadam onima koji misle da je i pedagoški segment užasno važan, a ne samo naučni, ali ja da vam procenim (ne mogu jer), nemamo validnih studentskih anketa, pa da vam čovek kaže o čemu se radi, sa gledišta udžbenika tu smo prilično tužni, baš zahvaljujući onim blesavim Zakonima koje smo imali, a nije se to mnogo promenilo, da svako mora da napiše svoj udžbenik što nema nigde u svetu.

Mi smo zemlja sa najvećim brojem Univerzitetskih udžbenika po glavi stanovnika. Svuda (u svetu) se neke naučne discipline predaju iz jedno 5 priznatih svetskih udžbenika, koji se onda menjaju doštampavaju i tako dalje, mi predajemo, ako na istom fakultetu imaju dva profesora, dve grupe onda tu nešto ne ide, tu manjkamo.

Što se tiče kvaliteta ljudi, postojali su uslovi da se biraju kvalitetni ljudi i mi već dugo nemamo nekih političkih pritisaka, znači u tom smislu bilo je šanse da se izaberu kvalitetni ljudi, ali mi imamo jedan problem, (a to je) što vi ljude cenite u momentu završetka studija i procenite da je neko brilijantan, naravno neko ispadne brilijantan, ali negde ste pogrešili. Da gledamo da nisu radile nikakve veze, ili ste mislili da je bio brilijantan student ili ste mislili da može da postane brilijantan profesor onda vidite da ste pogrešili, pošto mi imamo taj nesretni sistem samoupravnog odlučivanja gde vi nemate primera kada vidite da ste pogrešili, recimo on ne ume da predaje i vi ne možete da kažete dečko ili devojčice, ovo nije posao za tebe, hajde da završimo tu saradnju, nego vi to vučete, kroz pripravniki staž... Više svako koje ikada ušao na vrata izaći će kao

redovni profesor. Mi nemamo odgovornost da filtriramo taj kadar i u tome je osnovni problem. Tako da bih ja rekla da, što dalje idemo, nama je nastavnički kadar sve slabiji i slabiji, ali nemamo nikakvih argumenata da to potkrepimo. Malo je čudno, mi stvarno nemamo otpuštanja, nemamo mere izbora, malo je čudno, opet statistički gledano da sve što je ušlo kao asistent pripravnik je brilijantno da završi kao profesor, to prosto nije logično, ne bih se usudila da dam bilo kakvu ocenu jer bih i ja bila tu... Ja prosto mislim da nemamo dovoljno filtera i da nismo dovoljno široki na početku, ja negde mislim da bi praktično svima koji imaju interes, nekakav potencijal, dokazan nekakvim uspehom na osnovnim studijama trebalo pružiti šansu da se probaju, dok traju postdiplomske i doktorske studije i onda stvarno videti da se odabere neko, ali to nama nije suđeno. (Menadžer IAO)

...unutar Beogradskog univerziteta vi imate na primer 18 katedri za matematiku, imate verovatno dvadesetak katedri za sociologiju, pitanje je da li je potrebno toliko multiplikovanje katedri i to ćemo gledati da uradimo kroz reformu koju sprovodimo, da se makar ti predmeti koji se ponavljaju na većem broju fakulteta, da kažem centralizovano na Univerzitetu organizuju, međutim tu postoji veliki problem o kome sam malo pre govorio, o velikim razlikama koje unutar tih predmeta postoje. I onda preraspodela kadrova ima svojih konkretnih materijalno finansijskih posledica...

... Prvo treba imati na umu da naše visoko obrazovanje trenutno podrazumeva visok naučni kvalitet, jer istraživanje i predavanja, to je sinteza koja mora da postoji na Univerzitetu i otuda kada govorimo o kvalitetu prvo polazimo od toga kakav je naučno-istraživački potencijal nekoga Univerziteta, pa onda dalje gledamo kakve su pedagoške sposobnosti profesora. Može zvučati prepotentno, mislim da se u Evropskim razmerama, ako se uopšte neki Univerzitet

prepoznaje, kod nas se prepoznaje samo Beogradski Univerzitet, gledajući indeks citiranosti naših profesora, to samo postoji u Beogradu, sve ostalo više je sa retkim, zaista retkim izuzecima. Mi sa tim smo naravno nismo zadovoljni, izgubili smo mesto koje smo pre imali u akademskoj evropskoj zajednici, sada su se pojavili Univerziteti u Segedinu ili ne znam gde koji su ušli među prvih stotinak. Kada je reč o indeksu citiranosti, mi smo tek sada posle 10 godina uspeli da prestignemo Hrvatsku ispred koje smo oduvek bili, ona je od 1995. do 2000-te godine bila značajno ispred nas, a 2004. smo prvi put uspeli da ih prestignemo u tom pogledu. Moramo jednostavno da definišemo gde nam je mesto, gde se nalazimo i kako sada mi to znanje možemo da prenosimo na mlađe. **(Rektor državnog univerziteta)**

... kada kažem moralna motivacija, mislim na motivaciju za naučno-istraživački rad ili za pedagoški rad. Srećom da motivisanost za pedagoški rad, ja znam puno profesora i sa državnih i sa privatnih fakulteta, moja procena je da svi imaju jedan zajednički imenitelj, a to je da su jako posvećeni svom poslu i u naučno-istraživačkom, a i barem oni koje znam i u pedagoškom. A gde nema njihove motivacije, mala je motivacija njihova recimo za odlazak na naučne skupove, da se piše neki kvalitetan udžbenik, da se napiše neki kvalitetan naučno-stručni rad. Postoji dobro objašnjenje, da bismo pisali dobre radove, moramo da se krećemo po planeti, da vidimo šta se dešava u drugim zemljama, tu se opet vraćamo na onu prvu tačku, a para nema... **(Rektor privatnog univerziteta)**

... Vi imate fakultete kojima je u izvesnom smislu inherentan menadžment, vi ćete da vidite da su oni iskoračili u nekakvom preduzetničkom smislu daleko dalje nego ostali, zato što su njima jasna pravila igre u tom svetu. Ja mislim da su menadžeri potrebni, prosto oni su specifičan soj ljudi, ne kažem da su oni pametniji, i pozicija tako nekog menadžera zapravo je uvek pod znakom pitanja. Mi smo imali davno

kada je u medicinu zapravo ulazila informatika, onda je ta ustanova vrlo ozbiljno htela da napravi svoje računске centre i a tu nešto počne da se radi. Postavili su krajnje ozbiljne ljude da vode računске centre, vrlo brzo se ispostavilo da ti ljudi ne mogu ništa, jer ti lekari nikada nisu hteli da uzmu za sebi ravne. U tom smislu tako bi bili i menadžeri na fakultetima, ti ćeš da mi kažeš šta ja da radim, a ja sam postao asistent. Mislím da je ta percepcija nas kao sveznajućih i ta naša sujeta mnogo košta. **(menadžer IAO)**

Imaš dve vrste ocenjivanja profesora. Jedno je sa aspekta toga koliko čovek objavljuje u stručnim časopisima, ali ne domaćim nego na međunarodnom nivou i to se zna koji su to časopisi, znači da si u stanju ili nisi da napraviš kvalitet. Čak se i izbor nastavnika pogrešno postavlja, uslov je tvoja knjiga, zašto, onda se prepisuju doktorati i čovek jednostavno ne zna da prenese ono što je naučio. Time vi dobijate kriterijum poslušnosti i poltronstva, a ne stručnosti i razmišljanja, a i čovek da bi bio veličina vrši negativnu selekciju bira gluplje od sebe, to je potpuno pogrešno, ako su oni pametniji ja ću biti još veći jer sam ja iškolovao super igrače. Druga ocena nastavnika je kako te studenti ocenjuju, svako mora da ima evaluaciju studenata, kod nas na Ekonomiji (Ekonomski fakultet u Beogradu, prim. autora) nisu dve godine objavljivali rezultate, zato što se nekome nije svidelo imena koja se pojavljuju, na kraju i moje ime se tamo pojavljivalo i kako god da ocene ja se nađem među prvih 10, pa onda sklone, katastrofa, zato što je neko umislio da je veličina, a nije ništa napisao i studenti ga loše ocenili je predsednik Saveta ili sedi u savetu, ili ima veze sa predsednikom Vlade i Ministrom prosvete. Državno školstvo kod nas je u stvari privatizovano i vrlo su ga često privatizovali vrlo loši ljudi. **(prorektor privatnog univerziteta)**

Usvajanje praktičnih znanja i veština na univerzitetima u Srbiji

Drugi deo naših intervjua obuhvatao je i ocenu sistema univerzitetske prakse u Srbiji. Po rečima ispitanika, ocenjeno je da je ona nedovoljna, da na nekih fakultetima gotovo da i ne postoji, dok se na nekim, gde je to moguće, sprovodi takozvana *simulacija prakse*⁷⁹ kroz rad u fakultetskim laboratorijama, putem softverskih simulacija ili simulacija realnih situacija u izolovanom prostoru. Sve se svodi na inicijativu retkih pojedinaca, pa organizovanog odnosa prema ovom bitnom delu nastavnog kurikulumu nema. Rad studenata na projektima fakulteta je minimalan i okarakterisan incidentan i zavisi isključivo od volje profesora, koji ima apsolutistička ovlašćenja pri formiranju projektnog tima. Takođe, državni instituti, koji su često idealno mesto za sticanje praktičnih znanja, ostali su izolovani iz nastavnog procesa, što je presedan u celom svetu.

Sa druge strane, ne postoji inicijativa države da se ovim pitanjem pozabavi, a postoji i zakonski vakuum, jer nijednim aktom nije propisana obaveza fakulteta da realizuju studentsku praksu. I pored toga, iz vremena komunističkog režima, kada je praksa shvatana veoma ozbiljno, ostali su tragovi u vidu odredbi u statutima i nastavnim planovima gotovo svih fakulteta, ali ne i kontrolni mehanizmi koji bi obezbedili njeno kvalitetno sprovođenje.

Višegodišnji nedostatak zakonske regulative⁸⁰, ali i realnih uslova za kvalitetno sprovođenje studentske prakse doveo je

⁷⁹ Fraza koju su zajednički formulisali članovi istraživačkog tima

⁸⁰ Trebalo bi istaći da je predstavnik privrednog sektora, predsednik Unije poslodavaca SCG gospodin Dragutin Zagorac tokom okruglog stola *Studenti i praksa* u održanog 18.12.2006. godine u Beogradu ukazao na još jedan problem nedostatka zakonske regulative. Naime, ni Zakonom o visokom obrazovanju, a ni Zakonom o radu nisu regulisana prava poslodavca da primi studenta na praksu. Obzirom da, po Zakonu o radu,

do pojave još opasnijeg fenomena, a to je nedostatak svesti o značaju usvajanja praktičnih znanja i to i na strani univerziteta, kao i privrede, stavovi su naših ispitanika.

Ipak, fakulteti koji imaju veći dodir sa privredom polako počinju organizovano da se bave rešavanjem ovog problema. Svetli primeri se javljaju na Pravnom fakultetu u Beogradu, gde je uveden čak i sistem u skladu sa Bolonjskim procesom, po kome praksa nosi tačno određen broj kredita, kao i na Mašinskom fakultetu u Nišu i još nekim.

Moramo istaći i da su privatni univerziteti, ali i institucije alternativnog obrazovanja⁸¹, posvetili neuporedivo više pažnje ovom pitanju, pa uglavnom u svojim nastavnim planovima, koji su u većini slučajeva u skladu sa Bolonjskim principima, imaju obaveznu praksu. Svojim najboljim studentima i postdiplomcima obezbeđuju strane prakse na prestižnim svetskim univerzitetima⁸². Realno je pretpostaviti da su baš u toj sferi pronašli svoju šansu za povećanje konkurentnosti na mladom tržištu visokog obrazovanja u Srbiji, obzirom da, za razliku od državnih univerziteta, oni ne poseduju tradiciju i iskustvo visokoškolske ustanove. Ipak, ovakvim odnosom prema nastavnom procesu ubrzanim koracima postaju ozbiljna konkurencija državnim univerzitetima.

...Mi još ni tu kulturu nismo usvojili u stvari, da bi ozbiljno razvili saradnju sa privredom u smislu razvoja studenta,

poslodavac u radnim pristorijama ne sme imati lice koje nije zapošljeno, ostavlja se diskreciono pravo izvršnim organima da li će ili ne kazniti poslodavca ukoliko u prostorijama preduzeća zatekne praktikanta.

⁸¹ Na ovom mestu potrebno je istaći da je većina IAO nastala tokom devedesetih godina, pre svega iz potrebe da nadoknade nedostatak nekih akademskih znanja i veština koje studenti nisu mogli da usvoje na fakultetima.

⁸² Dobar primer je Megatrend univerzitet koji već petnaest godina ima uspešnu saradnju sa prestižnim evropskim univerzitetima u Grenoblu.

mada ja moram da priznam, ne znam na svim fakultetima, ali naš fakultet ima vrlo pristojno opremljene laboratorije i jako mnogo toga oni mogu praktično tu da odrade. Njima treba praksa više u smislu kako funkcioniše jedna firma, a to jeste problem svih tih takozvanih malih i srednjih preduzeća u Evropi, a mi zapravo i imamo samo mala i srednja preduzeća. Veliki sistemi su ti koji ozbiljnije mogu da se pozabave praksom studenata, pa onda na taj način i da regrutuju kadrove. (Menadžer IAO i profesor državnog univerziteta)

Praksa zarad same sebe nema smisla, ona mora biti deo jednoga osmišljenoga programa kroz koji student u svom akademskom kurikulumu treba da prođe i zato smo, govorim sada iz vizure Pravnog fakulteta i definisali praksu kao poseban predmet, kao nešto što donosi odgovarajući broj kredita što će motivisati studente da moraju tome ozbiljno da priđu, jer i oni su to često doživljavali kao vreme koje mogu da provedu u nekoj relaksirajućoj konverzaciji sa kolegama. Mora se povećati ta zainteresovanost i motivisanost onih koji ulaze, a sa druge strane veoma je bitno da institucije u kojima se ta praksa obavlja shvate značaj toga, zato smo i odlučili da najviše rukovodiocce pravosudnog sistema u Srbiji uključimo u taj postupak. (Rektor državnog univerziteta)

...Mi smo uveli sistem, svakog semestra, počev od drugog semestra prve godine, dve nedelje prakse, zaustavljamo nastavu na dve nedelje da bi naši studenti otišli na praksu. Što znači u toku studiranja 5 semestara po dve nedelje prakse, to je dva i po meseca.

Kako? U kom smislu, očigledne nastave ili...?

Ne, prakse. Gde će oni naučiti da potpisuju ugovor? Mi smo Beogradska Bankarska Akademija, fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije. Postoji nekih 40 banaka mi imamo spisak svih, sa jedno 10 smo već obavili razgovore, nameravamo sa svima da potpišemo Ugovor o saradnji, nismo mi velika škola 100 ljudi, neka nam 20 odgovori na to,

prihvati na primer 5 studenata, imaju program naučne prakse, u prve dve nedelje moraju da obiđu određena odeljenja, da razgovara sa određenim ljudima, da vidi određenu dokumentaciju, mora da sedne da popuni zahtev, mora da vidi kako izgleda Zahtev za kredit i tako u naredne 3 godine. Kako može neko da radi u Banci a da nije video kreditni zahtev, kako može da radi plaćanje da nije video kako izgledaju nalozi za naplatu, za plaćanje, kako može da donosi odluke ako nije video finansijski izveštaj. (prorektor privatnog univerziteta)

Mi praktično ovih 15 godina od kada postojimo naše studente šaljem na praksu dve nedelje, mesec dana, tri meseca i vrlo često nam se dešava da kažu kada budete završili, diplomirali, vratite se kod nas da radite. Imamo i konkretan primer, ja mislim da 4 ili 5 studenata naših radi u Societe General banci i upravo se to tako desilo, bili su, dali im konkretne poslove i oni su se vratili na Univerzitet sa jednim novim kvantumom praktičnog znanja i neki, naravno ne svi su se posle vratili kada su diplomirali i dobili lepe poslove, menadžerske poslove i pokazalo se da ta praksa ima dvostruku korist, jedno je praktičnog iskustva, a posle toga lakšeg dolaženja do posla. (rektor privatnog univerziteta)

Saradnja univerziteta i privrede

U periodu posle drugog svetskog rata, veza univerziteta i privrednog sektora bila je veoma jaka. Ipak, zatvoreno tržište zasnovano na ideološkim principima uspevalo je da obezbedi relativno pristojne uslove za organizaciju studentske prakse. Osamdesete godine mogu se okarakterisati kao zlatni period ove saradnje, posebno ako se uzme obzir činjenica da su je to period kraja hladnog rata i raspada Varšavskog pakta i otvaranja tadašnje države prema Zapadu. Osvajanje novih tržišta otvorilo je i nove mogućnosti, a veliki broj studenata dobija priliku da, kroz program prilično izdašnih državnih stipendija, usavrši svoja znanja u inostranstvu. Ta naizgled idilična situacija brzo se promenila dolaskom devedesetih, raspadom SFRJ, građanskim ratom i sankcijama, kada se privreda urušavala, tržište nestalo, a sa njim i mogućnost za realizaciju studentskih praksi i u Srbiji i u inostranstvu.

Danas, međutim, kada se privreda polako obnavlja i srpsko tržište otvara, saradnja između obrazovnog i privrednog sektora se ne obnavlja. I ne samo to, saradnja državnih struktura i univerziteta je na najnižem mogućem nivou. Po rečima naših ispitanika, preduzetnici i velika domaća i strana preduzeća ostvaruju jedino saradnju sa pojedinačnim profesorima univerziteta i to isključivo na ekonomskom principu. Naravno, organizovane inicijative nema ni sa strane fakulteta, ni od privrede.

Što se tiče osoblja na fakultetima, po rečima naših ispitanika, svesni devalvacije vrednosti visokog obrazovanja, oni se okreću sebi i na taj način umanjuju i svoj značaj i uzvišenu ulogu *učitelja*, ali i ulogu studenta, koga svode na broj u ispitnoj prijavi, konzumenta znanja, potrošača roba u obrazovnim institucijama. Glavno opravdanje za nedostatak želje i volje za poboljšanje nastave svodi se na uskogrude materijalne, finansijske motive i gubitničku rečenicu: *Radim koliko moram (da bih dobio/la platu).*

Kao što je pre sto godina inicijativa morala da potekne sa univerziteta (primer sa početka knjige, prim. autora), pa su je onda podržali državni organi, tako danas ne možemo kriviti izvršne organe vlasti, jer inicijativa u ovom slučaju zaista nije na njima.

I tu dolazimo do još jednog problema koji su naši ispitanici istakli, problema komunikacije. Komunikacije nema u dovoljnoj meri ne samo između privrede i obrazovanja, već ni između samih fakulteta, pa čak ni unutar pojedinačnih fakulteta. Da bi se reforme uspešno sprovele i da bi se univerzitet modernizovao u skladu sa paradigrama koje je postavio novi milenijum, potrebno je otvaranje svih obrazovnih prema svim segmentima društva, jer to predstavlja jedini način da obrazovanje postane korisno društvu. Sa druge strane, društvo takođe mora da se okrene univerzitetu u iskaže svoje potrebe i želje, mišljenje je naših sagovornika. Privreda, a i vanprivreda mora da se ubrati univerzitetu u nameri da, bar načelno, okvirno, kaže koje su njihove potrebe za stručnjacima i kojih profila. Kada se to postigne, onda će i univerzitet moći mnogo kvalitetnije da koncipira svoje nastavne planove i programe i izađe u susret i studentima, ali i društvu u celini.

Ispitanici su istakli i da je neophodno takođe i da se poboljša komunikacija između učenika i učitelja, između studenata i svih struktura fakulteta, jer samo kroz primer prakse možemo zaključiti da je ona oskudna. U današnje vreme, kada su metode komunikacije široko razvijene i svima dostupne, kada je upotreba Interneta već postala civilizacijska tekovina i svakodnevna potreba, studenti imaju pun uvid u sve što se dešava u svetu na polju obrazovanja. Oni traže, ali ih malo ko čuje, pa nije teško shvatiti zašto se kod većine javlja želja da samo dobiju diplomu i posle toga više ne uđu na fakultet, odnosno da nastave svoje usavršavanje na stranim univerzitetima, a kasnije uglavnom i da započnu svoje karijeru

jačajući neka druga tržišta, neke druge ekonomije, neke druge države.

I za kraj, navešćemo neke od stavova naših sagovornika:

Ma nema volje da se to uradi (da se organizuje praksa, prim. autora), kada ima volje i želje sve se može, ali time niko neće da se bavi, jer im nije u interesu. Student je kod njih neko ko im prođe, to je protočna roba, to je proizvod koji prolazi, on je tu 3 ili 4 godine. To je centralna razlika između nas i tih fakulteta. Znači ovde su studenti centar i nama nije problem da sredimo njihovo stažiranje jer nam je stalo šta će biti sa njima, a oni su tamo samo roba koja prolazi. On je tu neke godine koliko je studiranje i on neće da se muči oko njega, to nije njegov posao, zašto bi on njemu davao mogućnost da on negde ide, šta on ima od toga. Znači sve je postavljeno na pogrešne osnove i sve se mora pretumbati. Sve od profesora do ljudi koji vode fakultete mora da se promeni.

Šta se dešava kada se pojavi neko poput OEBSA i onda su oni organizovali jedne godine da se organizuje studentska parlamentarna praksa, OEBS je sve organizovao i onda je fakultet odlučio nakon godinu dve da se povuče iz toga, Jer nije imao koristi, to je ista stvar kada nama dođe neko od partnera i hoće da radi sa nama i onda ja gledam imamo li mi koristi, ne mislim samo novčanu, nego bilo kakvu drugu.

(menadžer IAO)

U tom smislu mislim da je saradnja između privrede i Univerziteta neophodna, ali u zajedničkom interesu. U kom smislu, u tom da jednostavno i sama privreda kao što je svugde u svetu, bude uključena u koncipiranje toga. Da neki ljudi tamo kažu, nama trebaju ljudi tog i tog profila, bojim se da vrlo često, naročito na državnim Univerzitetima nema tog sluha, sad će neko iz privrede da kaže šta nama treba, ili okupićemo mi ljude da nam kažu šta ne valja u našem obrazovnom sistemu, taman posla. Sve dok se ne shvati da moraš da osluškuješ, mi smo ovde pokušali to, program ovde

je rađen po uzoru na svetske škole, prepoznatljiv je, ali u razgovorima sa bankama mi stalno testiramo sebe. Program nije jednom za svagda dat, program je promenljiva stvar, treba mnogo brže reagovati i onda neće biti problem. Osim toga ta praksa, tu mora da postoji neko ko se time bavi, jedna organizacija unutar kuće, neko ko je spreman da se time bavi, da kontaktira ljude, i spreman da se čuje, nije smo kontaktirati, nije smo forma, nego suštinski šta ja imam od toga. (prorektor privatnog univerziteta)

Privreda bi morala mnogo ozbiljnije da iskaže svoje potrebe, a mi ne znamo ni šta je razvojni plan privrede, pa da znamo da je potreba komunikacije pa da ulažemo tu, potreba automatike pa da ulažemo tu, mi ne znamo šta je razvojni plan zemlje, mislim da to ne zna niko, pa onda ne znamo ni koji kadrovi će ovoj zemlji biti potrebni. To je nešto gde bi privreda i te kako mogla da pomogne, na nivou određivanja broja, ako ne broja, svako ima pravo da studira šta hoće, ali makar svesti da će u ovoj zemlji u narednih 10 godina biti potrebno 300 lekara, 120 inženjera, 400 pravnika, pa da to bude informacija koja je svima dostupna, da vi to imate na umu kada se opredeljujete za studije. Vlada bi morala da se pozabavi da se izvrši neko vrednovanje kvaliteta i da se to vrednovanje uskladi sa načinom na koji se to radi u Evropi, tim pre što je Vlada potpisnik neke obaveze da to uradi. Mi to jesmo potpisali i usvojili ali se Vlada uopšte ne trudi da ih nametne ovde, što je vrlo interesantno. Vlada nije smatrala ni panično kada smo bili ocenjeni kao najgori u Evropi, tvrdeći da je to nečija eto tako birokratska ocena, možda i jeste, ali ostalo je zapisano.

...da bi ozbiljno razvili saradnju sa privredom u smislu razvoja studenta, mada ja moram da priznam, ne znam na svim fakultetima, ali naš fakultet ima vrlo pristojno opremljene laboratorije i jako mnogo toga oni mogu praktično tu da odrade. Njima (studentima tehničkih fakulteta, prim. autora) treba praksa više u smislu kako funkcioniše jedna firma, a to

jeste problem svih tih takozvanih malih i srednjih preduzeća u Evropi, a mi zapravo i imamo samo mala i srednja preduzeća. Veliki sistemi su ti koji ozbiljnije mogu da se pozabave praksom studenata, pa onda na taj način i da regrutuju kadrove.

... bilo bi interesantno pogledati po svetu koliko zaista može od toga da bude koristi. Ja sam uvek mislila da je to neka vrsta, uslovno rečeno usluge društvu, da sam ja neki Simens, kažem u redu, jer je prosto jasno da čovek da bi postao neki inženjer on mora nešto i da nauči, ja ću da odvojim sredstva, imaću svoje odeljenje za stažere, primiću ih, to će biti na neki način više usluga nego što je korist, a pri tome otvorite oči, možda ima neko ko je nama jako potreban pa ćemo ga mi odmah i pokupiti, na taj način mislim da bi to moglo da funkcioniše, ali prosto ne poznajem tu materiju. Ja znam da postoji tako nešto, gde vi unapred sklopite ugovor sa nekom firmom, ali je onda to neko studiranje gde ste vi pola vremena na studijama, pola vremena u firmi i naravno ostajete u toj firmi sa kojom ste imali ugovor. (menadžer IAO i profesor državnog univerziteta)

Umesto zaključka⁸³

Bolonjska deklaracija i Bolonjski proces su produkt samih evropskih univerziteta. Oni predstavljaju priznanje i sankcionisanje potrebe da se univerzitet mora promeniti i prilagoditi novoj ekonomskoj, društvenoj i etičkoj paradigmi XXI veka. Prilagođavanje u ovom kontekstu nije samo način da se odgovori novim potrebama i zahtevima društva nego i

⁸³ Umesto zaključka, navešćemo citate nedavno objavljenih radova sa konferencije *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine posle*, održanoj prošle godine, kao i zaključke koje su slikovito i jasno izneli neki od naših ispitanika. Stavovi izneseni u ovom poglavlju izražavaju i stavove našeg projektnog tima.

sredstvo da univerzitet utiče na odnos elemenata unutar te nove paradigme i na razvoje koji iz nje proizlaze⁸⁴.

...ozbiljni investitori zainteresovani da imaju kvalitetnog partnera na Univerzitetu, ali i sam Univerzitet mora to da prepozna i da traži i da bude aktivan. Uz pomoć Fondacije Princeze Katarine treba da se izgrade takozvani job centri na Univerzitetima u Srbiji, koji bi pomogli i studentima u traganju za poslom. Ova Fondacija bi verovatno omogućila da se ti naponi koncentrišu i da se uz pomoć raznih ljudi koji su za nju vezani ta komunikacija uspostavi. **(rektor državnog univerziteta)**

Pomoglo bi to kada bih ja ovde na našoj oglasnoj tabli početkom oktobra ili krajem septembra ili bilo kada, da velike firme daju jedan oglas onako lepo dizajniran, koji kaže, tražimo 5 studenata za praksu, pa druga traži dva. Šta ovde fali. Ovde fali susret između privrede i obrazovanja, ne kažem ja da ne postoji, ali to su lični kontakti i neki drugi. I dođu ovde ljudi, imam ja dosta poznanika u privredi, ali dođu da nas pitaju da li oni mogu da finansiraju jednog njihovog službenika da mu oni plate studije, znači kreće se u kontra smeru, umesto da ide od Univerziteta prema privredi ide u kontra smeru. **(rektor privatnog univerziteta)**

Ja se plašim da bi se za to moralo naći više para. Vi ne pamtite vreme kada je El Niš davao stipendije, svaki fakultet je imao svog službenika sa El Niša koji se tu starao o studentima, svi su oni išli na praksu, ali je El Niš tada bio moćan i mogao je to sebi da dozvoli u nekom društvenom programu. Da bi se nešto rešilo na temu prakse vi morate da imate moćne sisteme koji će to da rade. Treba vam gigant, ne može se to sa malom privatnom firmom koja ima 15 zaposlenih, tu nema šta, to je jako teško. **(menadžer IAO)**

⁸⁴ Jadranka Jelinčić u zborniku radova *Visoko obrazovanje u u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine posle*, str. 14, Beograd 2005.(izd. AAOM)

Jedan deo predstavljenih promena obavljen je bez ikakvih dodatnih sredstava. Unapređenje kurikuluma i osiguranje kvaliteta predstavljaju sastavni deo obrazovne uloge univerziteta i ne mogu se smatrati dodatnom obavezom profesora za koju bi trebalo obezbediti dodatna finansijska sredstva. Uz to, neki univerziteti su uspeli da pronađu dodatne izvore finansiranja van državnog budžeta u vidu saradnje sa lokalnim vlastima, malim i srednjim preduzećima (koja mogu da pomognu i reformi kurikuluma obezbeđivanjem mogućnosti za praktični rad studenata), projektima u saradnji sa univerzitetima iz inostranstva itsl. Uz to, uvođenjem školarina i naplaćivanjem raznih administrativnih taksi fakulteti ostvaruju dodatne prihode koji se u najvećem broju slučajeva troše netransparentno i pitanje je koliko se tih dodatnih sredstava ulaže u reformu i kroz poboljšane uslove studiranja se vrati studentima.

I u vezi sa ovim dolazimo do problema nezavisnih fakulteta budući da postojeći način finansiranja dovodi do toga da postoje prilično bogati fakulteti koji imaju veliki broj studenata i visoke administrativne takse i školarine, s jedne strane, i fakulteti koji nemaju dovoljno finansijskih sredstava da zadovolje osnovne materijalne troškove, s druge strane. Ukoliko bi univerzitet bio istinski integrisan, sva finansijska sredstva bi prvo „stizala“ na univerzitet i onda bi se prema potrebama i strateškim planovima ta sredstva raspoređivala. Ipak, treba naglasiti da je neophodno da se stav i samih univerziteta ali i države promeni, i to u smislu da se ulaganje u visoko obrazovanje ne smatra (javnim) rashodom već dugoročnom investicijom u razvoj društva, i u ekonomskom i u socijalnom smislu, te da se i na nivou države više sredstava ulaže i u obrazovanje i u naučna istraživanja.⁸⁵

⁸⁵ Martina Vukasović u zborniku radova *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine posle*, str. 405-6, Beograd 2005. (izd. AAOM)

Ako ne doživljavamo Univerzitet kao celinu, onda ćemo ga i dalje održavati u sadašnjem, a onda dobar deo reforme ne može da se sprovede, jer zahteva sasvim drugačiju organizaciju. Drugo, da li zakon treba da bude takav da obezbeđuje najbolju moguću nastavu i nauku, takav da dekanima bude lako da upravljaju, takav da vladi bude lako da ga kontroliše, takav da nikome ne bude lako da ga kontroliše ni u čemu, takav da omogući finansijski privilegovanim fakultetima da održe taj status (nemojmo zaboraviti taj vrlo prizeman ekonomski interes koji se često krije ispod plašta pravnog subjektiviteta i drugih sličnih floskula) ili nešto što nisam pomenuo, a ima mnogo toga?⁸⁶ Reforma visokog obrazovanja ne može se svesti samo na kratkoročnu intervenciju države već se mora shvatiti kao kontinuirani proces u kojem je uloga države da obezbedi adekvatan zakonski i finansijski okvir, ali ključnu ulogu imaju sami univerziteti i nastavni kadar, koji, uz institucionalnu autonomiju i akademske slobode, nose i najveću odgovornost za uspeh ili neuspeh reforme visokog obrazovanja u Srbiji.⁸⁷

⁸⁶ Ljubiša Rajić u zborniku radova *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine posle*, str. 399, Beograd 2005. (izd. AAOM)

⁸⁷ Martina Vukasović u zborniku radova *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine posle*, str. 406, Beograd 2005. (izd. AAOM)

PREPORUKE

Glavni zadatak koji smo želeli da ostvarimo ovim projektom bio je stvaranje nacrtu strategije za poboljšanje studentske prakse na državnim univerzitetima u Srbiji. Kako do sada nije bilo relevantnih istraživanja, članaka ili analiza na koje smo se mogli osloniti, a nismo pouzdano znali koje ćemo rezultate dobiti, shvatili smo da je naš posao veoma težak. Kada smo došli do preliminarnih rezultata koji su prethodno izloženi, situacija nije bila mnogo optimističnija. Ipak, kako bez valjanog rada nema ni uspeha, uhvatili smo se u koštac sa problemom. Početni indikatori koje smo identifikovali bili su: svi državni univerziteti su u različitim fazama razvoja i implementacije reformi, različito strukturno organizovani, materijalno-tehničko-logistički i kadrovski osposobljeni, dakle, veoma različitih kapaciteta. Sem toga, na makro nivou javio se i problem zakonske nedovoljne regulisanosti problema studentske prakse. Na primer, teorijski, ali i praktično, može se desiti da finansijska inspekcija, vršeći svoje redovne kontrole, u nekom preduzeću zatekne praktikanta i, postupajući u postojećim zakonskim okvirima, tačnije po zakonu o radu, podnese prekršajnu prijavu protiv odgovornog lica zbog nalaženja nezaposlene osobe u službenim prostorijama preduzeća. U tom slučaju gube svi: praktikant gubi mogućnost da savlada praktična znanja i veštine, poslodavac deo prihoda, fakultet nedovoljno osposobljenog diplomca, a država dobrog mladog stručnjaka. Čak i fakulteti koji su osnovali centre za razvoj karijere nisu identifikovali ovakav problem, jer se još do sada nisu susreli sa istim. Međutim, opasnost postoji, kao i pogodno tle za razvoj različitih koruptivnih mehanizama. Drugi indikator stanja bile su i različite potrebe fakulteta. Naime, shodno obrazovnim kadrovima koje školuju, različiti

fakulteti lakše ili teže mogu naći pogodnog partnera za realizaciju studentskih praksi. Neki ovaj vid angažovanja moraju organizovati u okviru velikih preduzeća, neki realtivno lako mogu i u malim i srednjim, dok su određeni vezani gotovo isključivo za javne institucije. Moramo priznati da određeni delovi privrednog sektora, a ni javnih institucija, ne poseduju kapacitete za adekvatan rad sa studentima. Međutim, baš zbog svega toga, situacija bi se morala pratiti iz dana u dan, što ovim projektom apsolutno nije identifikovano. Veze između obrazovnih institucija i ostalih segmenata društva moraju biti ponovo uspostavljene i to na veoma čvrstim osnovama. Naravno, na početku se mora mnogo raditi na podizanju svesti svih navedenih činilaca, podjednako i institucija i pojedinaca, o značaju usvajanja praktičnih znanja na fakultetima u Srbiji, kao i na institucionalnom povezivanju svih interesnih grupa oko ovog problema.

Zbog toga su naše preporuke morale biti dovoljno uopštene, ali i dovoljno konkretne i usmerene ka svim ciljnim grupama koje svojim aktivnostima mogu podići ovaj segment visokog obrazovanja u Srbiji na evropski nivo. Preporuke koje čine nacrt strategije za poboljšanje studentske prakse na univerzitetima u Srbiji date su na osnovu identifikacije zatečenog stanja, kroz dve kvalitativne baseline istraživačke faze, ali i kroz takozvano desktop istraživanje koje je obuhvatilo široku analizu svetskih iskustava na ovom polju, ali i pozitivne primere iz regiona.

U skladu sa tim, preporuke su date u šest nivoa, i to: preporuke za državne organe, zatim za univerzitete, fakultete, nastavni kadar, studente i privredni sektor:

Država – Zakonom (ili nekim podzakonskim aktom) se moraju predvideti i stimulisati studentske prakse kao vid angažovanjima u privrednim i drugim organizacijama, bilo kroz postojeće zakone o radu i visokom obrazovanju, bilo putem vladinih uredbi. Studentske prakse mogu da budu volonterske, a u slučaju da nisu, trebalo bi nadoknadu za rad studenata u vidu stručnog usavršavanja, osloboditi poreza⁸⁸. Tako bi se preduzeća, kroz niže troškove i poreske olakšice, podstakla da masovnije angažuju studente. Zakonom bi trebalo dati fleksibilnost preduzećima i fakultetima da se dogovore oko detalja vezanih za praksu (vremenski period, sistem mentorstva, način ocenjivanja, aktivnosti koje će student na praksi obavljati, visina nadoknade i slično).

Veliki problem koji bi se morao rešiti jeste i problem državnih naučnih instituta koji su, što je presedan u svetu, izolovani iz nastavnog procesa, iako bi njihovi kapaciteti mogli biti iskorišćeni za unapređenje kvaliteta nastave, čak i kroz praksu.

Sem toga, država bi takođe lako mogla da inicira saradnju nastavnih i nenastavnih (privrednih, javnih i drugih) institucija putem organizacije redovnih sastanaka (konferencija, okruglih stolova, tribina, seminara itd.) kako bi univerziteti, ali i privreda, imali uvid u stanje i potencijal za obostranu saradnju ovih vitalnih delova društva.

Takođe, potrebno je privući donacije za inicijalno formiranje Centara za razvoj karijere na što više univerziteta i finansiranje drugih organizacija koje se bave obezbeđivanjem studentskih praksi. U okviru Ministarstva prosvete i sporta bilo bi poželjno formirati poseban fond koji

⁸⁸ Naš predlog svakako je usmeren ka izvesnom, makar minimalnom, honoraru koji bi praktikant primao, jer se time obezbeđuju bitni uslovi za realizaciju kvalitetne prakse, Naime, poslodavac neće, što je bio slučaj do sada, praktikanta na različite načine opstruirati, već će se truditi da ga što bolje iskoristi kada ga već plaća, dok će student biti dodatno stimulisan i odgovorniji u izvršavanju poverenih zadataka.

bi imao dva zadatka - da prikuplja vanbudžetska sredstva za modernizaciju visokog obrazovanja (za otvaranje centara za razvoj karijere, ali i tehnoloških centara, virtualnih preduzeća, laboratorija itd) i na taj način rastereti državu dela budžetskih obaveza, i drugi zadatak da iz tih sredstava finansira kvalitetne projekte.

Univerzitet – U svetu se najbolji Centri za razvoj karijere, poslovni inkubatori virtuelna preduzeća i slično organizuju na nivou univerziteta. U Srbiji, fakulteti nisu zavisni od univerziteta, tako da svaki formira svoje centre i realizuje projekte na lokalnom nivou. Objedinjavanjem pojedinih projekata na nivou više fakulteta, postigla bi se neophodna multidisciplinarnost i time u startu unapredila znanja i naučna baza društva, što bi studentima bilo od značajne koristi, posebno ako je u pitanju neki vid stručne prakse. Univerzitet bi trebalo da, u najmanju ruku, ima ulogu koordiniranja saradnje različitih fakulteta, kao i objedinjavanja kontakata sa privredom. Tako ne samo da bi se obezbedila neophodna multidisciplinarnost, već bi studenti različitih fakulteta bili u ravnopravijem položaju za usavršavanje i napredovanje u profesionalnom smislu. I opet, univerziteti bi mogli lako postati centri okupljanja ljudi iz privrede, ali i studenata i profesora na kojima bi se razmenjivala najnovija znanja i iskustva iz zemlje i sveta u uspostavljanju novih vidova saradnje. I na kraju, da bi se stanje poboljšalo, inicijativa mora krenuti odozgo, tako da je zadatak univerziteta, i u stratejskim i u izvršnom smislu definitivno najveći i najodgovorniji.

Fakulteti – Kvalitet diplomaca je slika fakulteta koji su završili. To bi trebalo uprave svih fakulteta u Srbiji da imaju u vidu i da, kroz redovne aktivnosti i posebne projekte, konstantno rade na efektivnom usavršavanju mladih stručnjaka koje obrazuju. Najzad, fakulteti postoje radi onih koji uče na njemu. Svim studentima treba dati jednaku priliku za razvoj u

profesionalnom smislu. U okviru nastavnih planova i programa, fakulteti bi morali ne samo da predvide i adekvatno ocene, već i da organizuju praksu za svoje studente, u skladu sa svojim potrebama, ali i potrebama društva. Više sluha bi se moralo naći i za zahteve studenata sa jedne strane, ali i za zahteve privrednog sektora. Takođe, u postojeće projekte fakulteta bi se u mnogo većoj meri morali uključiti i studenti, a ne samo nastavni kadar i retki studenti koji su uglavnom izabrani na netransparentan i subjektivan način, kao što je trenutno slučaj. Kontakti sa privredom, institutima i slično, koje imaju pojedini sektori fakulteta ili profesori ne smeju biti dobro čuvana "ekskluziva", već informacijama treba jedinstveno da se koordinira i da se, kroz razne aktivnosti, koriste za razvoj cele visokoobrazovne ustanove i njenih studenata.

Profesori – Profesori i ostalo nastavno osoblje moraju mnogo ozbiljnije shvatiti svoju ulogu *učitelja*, onoga koji prenosi znanje, ali i veštine. Privilegije kojim ih je izdašno darivao prethodni zakonodavac otupele su oštricu njihove profesionalne odgovornosti tokom devedesetih, kada se njihov materijalni, ali i akademski položaj znatno urušio. U današnjoj situaciji, većina i dalje živi i radi pod starim okolnostima, želeći da očuva svoj naizgled privilegovani položaj, koji prelazi u *nedodirljivost*. Zbog ovoga, evaluacija kvaliteta nastavnog kadra na univerzitetima nailazi na jak otpor, pa čak i opstrukciju. Nastavni kadrovi na našim univerzitetima bi najpre morali adekvatno i kvalitetno evaluirati svoj rad i uvesti mehanizme za njegovu kontrolu. Drugo, inertnost u osavremenjavanju sopstvenih nastavnih aktivnosti dovela je i do pada kvaliteta diplomaca na svim univerzitetima u Srbiji, a za to veliki deo krivice snose nastavnici na našim fakultetima.

I konkretno, neosporna je činjenica da mnogi profesori honorarno sarađuju sa velikim brojem relevantnih privrednih

subjekata, ali da te kontakte vrlo retko koriste za unapređenje nastavnog procesa, tako da se njihovi veliki potencijali koriste samo u lične svrhe. Adekvatnom evaluacijom rada nastavnog kadra na univerzitetima u Srbiji, kao i reorganizacijom nastavnih planova i programa i uključivanjem studenata u svaki segment nastavnih aktivnosti, umnogome bi se popravio kvalitet diplomaca, pa samim tim i kvalitet i reputacija samih fakulteta.

Studenti – Potrebno je podsticati inicijativu i ambicije studenata kroz različite vidove edukacije i nagrađivanja, materijalne i nematerijalne prirode. Nuđenjem brojnih opcija stručnog usavršavanja, gotovo svako će naći svoju priliku za razvoj. Bitno je da studenti budu svesni koliko njihova buduća profesionalna karijera zavisi od primenljivosti znanja koje imaju. Takođe, treba da rade u uverenju da svojim sposobnostima i znanjem pouzdano kroje svoju budućnost. Podsticati razvoj studentskih organizacija i drugih vidova neformalnog usavršavanja studenata je dobar način stvaranja kvalitetnih i sposobnih mladih stručnjaka spremnih za izazove odabrane profesije.

Privreda – Privreda treba da prepozna koristi i potencijale za razvoj koje saradnja sa univerzitetima i studentima može da im obezbedi. Smanjenje troškova poslovanja, multidisciplinarni timovi, razvoj novih proizvoda i usluga, akumulacija novih ideja, međunarodna ekspanzija, poboljšanje imidža preduzeća samo su neke od koristi koje privredni subjekti mogu dobiti od uzimanja studenata na praksu. Svakodnevno uočavati nove poslovne prilike i uključivati mlade u korišćenje istih može biti pouzdan recept za uspeh. Posebnu ulogu imaju unije poslodavaca, privredne komore i slične organizacije koje kroz edukaciju privrednika u ovom smeru i koordiniranje saradnje sa fakultetima mogu značajno doprineti privrednom i uopšte, društvenom razvoju.

Potrebno je kopirati uspešne modele iz inostranstva i prilagođavati ih konkretnim društveno-ekonomskim uslovima. Ukoliko sve zainteresovane strane - država, univerziteti, fakulteti, profesori, studenti i privreda vide koristi stručnog usavršavanja mladih u dugoročnom smislu, svakako će se doći do racionalnog rešenja i pozitivne društvene promene. Mnogi od njih su izloženi u okviru ove monografije, tako da ona u celini može poslužiti za unapređenje kvaliteta nastave na bilo kom fakultetu ili univerzitetu. Povezivanjem različitih organizacija i kombinovanjem resursa uvideće se i potencijalno iskoristiti nove šanse iz međunarodnog okruženja.

Summary

Leading idea for the research and action oriented project *Students and practice* was born at spring 2003. after several hard, productive and intensive meetings that authors of this publication carried out - at the time members of different organizations. They have identified the main assumptions for developing the further actions: the chronic lack of students' practice that characterized all universities in Serbia and lead to production of uncompetitive graduate students, students that were often qualified as *good theorists, but very bad practitioners*.

Academic circles as well as the politicians used to find excuse for not dealing with this important problem in bad social and economic situation in the country (war, poverty, sanctions, ruined economics and institutions) and after the democratic changes from autumn 2000. We had a reason to believe that was not a good justification anymore. The economics started to recover, foreign companies came and start working in Serbia a moment after the end of XX century, but somehow educational institutions forgot to re-establish recently very strong, but today broken relations with them, and backwards. The government also had the transition process to carry out, and forgot the youth, their own students.

So we assumed again that with good motivation, initiative and joint effort academic community can be animated to develop and carry out the effective and productive system of student practice at the Serbian universities. Motivation was what we owned, so the next step was to develop a good initiative plan (through this project) for cooperation of all stakeholders in order to support and strengthen higher education reforms and achieve European standards (keeping in mind the Bologna process) and re-establish cooperation between educational institutions and business sector.

The first step was to identify the action potential for cooperation, attitudes toward education, current situation on universities and position of faculties and academic community in Serbian society. The focus group dialogues were carried out in the university centers (Belgrade, Novi Sad, Niš and Kragujevac) with the representatives of students, professors, managers of small and enterprises middle and large companies, as well as with the members of local municipality and the Serbian Government. During the period of FGD realization, desktop survey (case studies and secondary analysis) took place in order to discover the available methods of students' practice in the world with the accent on the situation in the Region.

In-depth interviews were carried out after this phase with the representatives of private universities and non-government educational institutions as an independent experts for the higher education problems and current situation.

Innovative e-mail campaign was very effective method for project results dissemination, joint with four open-to-public round tables and the press conference.

Complete project team efforts are presented through this publication with the conclusions and recommendations for all stakeholders. As the final conclusion, a lot can be done with a little bit more motivation, will and good organization in order to achieve better (if not the best) high education programs, plans and activities for Serbian students on its' way to Europe.

Index

- AAOM - 95, 102, 118, 119, 120, 125, 131
Bolčić Silvano – 89, 91
Bolonjska deklaracija/proces – 97, 98, 102, 118, 135
Država - 18, 23, 50, 51, 58, 60, 61, 62, 64, 70, 73,78, 81, 82, 122
Đurović Arsen - 7
Dvorniković Vladimir – 92, 93
Fakulteti - , 9, 11, 12, 16, 18, 19, 22-25, 27, 28, 29, 31, 35-39, 41, 43, 46, 49, 51, 52, 56-62, 64-86, 94, 97, 99-103, 105-112, 114-124
Jelinčić Jadranka – 119
Multidisciplinarnost - 26, 122
Obrazovanje - 9, 46, 59, 61, 62, 64, 66, 68, 70, 77, 82, 98, 99, 107, 115, 120, 133, 139, 145, 147, 168
Praksa - 7, 10, 29, 31, 35, 36, 37, 50, 51, 53, 59, 71, 77, 83, 85, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 142, 148, 149, 165, 167, 168, 169
Privreda - 56, 85, 114-117, 123, 124
Rajić Ljubiša – 16, 102
Studentske organizacije – 11, 12, 22, 41, 42, 45, 52, 53, 59
Univerzitet, univerziteti - 7-15, 17, 18, 21-27, 28-33, 41, 43-50, 52, 53-57, 60-64, 67, 68, 70-83, 86, 92-96, 98-102, 104-123
Veber Maks – 91
Vera Vratuša Žunjić – 91
Vikasović Martina - 121
Zagorac Dragutin - 110
Žan Mari Čalić – 92

Odabrani izvori i bibliografija

AEGEE - <http://www.karl.aegee.org>

AIESEC - <http://www.aiesec.net>

Američka ambasada u Danskoj - <http://www.usembassy.dk>

Američki institut inženjera elektronike i elektrotehnike (IEEE) - <http://www.ieeeusa.org/careers/student.menu.html>

Američki institut za istraživanje spoljne politike
<http://www.fpri.org/about/internships.html>

ASF, Američko skandinavski fondacija
<http://www.amscan.org>

ASME International
<http://www.professionalpractice.asme.org>

Binghamton Univerzitet iz Nju Jorka -
<http://inside.binghamton.edu>

BOSH - <http://www.bosch.us>

CA Business School (Kanada) - <http://www.casb.com>

Campus Career Center, Kampus Centar za razvoj karijere
<http://www.capmuscareercenter.com>

Časopis Chembytes E-zine, Kraljevsko udruženje hemičara (VB) - <http://www.chemsoc.org/chembytes>

CATO Institut (SAD) - <http://www.cato.org>

CDS International - <http://www.cdsintl.org>

Centar za naučnu i tehnološku komercijalizaciju, Univerzitet iz Konektikta (Kanada) - <http://cstc.uchc.edu>

Centar za razvoj karijere Američkog univerziteta
<http://www.american.edu/careercenter>

Centar za razvoj karijere Kalifornijskog univerziteta u San Dijegu - <http://career.ucsd.edu>

CIA, Američka centralna obaveštajna agencija
<http://www.cia.gov>

CIEE, Savet za međunarodnu razmenu - <http://ciee.org>

DAAD, Nemački akademski razmenski centar -
<http://www.daad.de>

Država Ontario, zvanični sajt, Kanada

<http://www.edu.gov.on.ca>

Državni univerzitet Bowling Green (SAD)

<http://www.bgsu.edu>

Državni univerzitet u Vašingtonu, Fakultet za poslovno upravljanje u ugostiteljstvu

<http://www.cbe.wsu.edu/hbm/work-exp.html>

EESTEC - <http://www.eestec.org>

EGEA - <http://www.egea-association.org>

ELSA - <http://www.elsa.org>

Fakultet inženjerstva u Melburnu

<http://www.eng.unimelb.edu.au>

Fakultet za žurnalistiku u Misuriju (SAD)

<http://mulibraries.missouri.edu/journalism>

Fondacija arapsko američkog instituta

<http://www.aaiusa.org>

Francuski kulturni centar u SAD

<http://www.frenchculture.org>

Harvard Business Online

<http://harvardbusinessonline.hbsp.harvard.edu>

IAAS - <http://iaasworld.studentenweb.org>

IACES - <http://www.iaces.org>

IAESTE Informator za akademsko osoblje (2005/2006) -

<http://www.iaeste.org.uk>

IAESTE, - <http://www.iaeste.org>

IFMSA - <http://www.ifmsa.org>

Informativni centar za međunarodnu razmenu studenata

i studiranje na daljinu - <http://www.internationalstudent.com>

Institut političkih nauka Jesse M. Unruh (SAD)

<http://www.usc.edu/schools/college>

Institut pomorskih nauka, Srednjeistočni tehničkog

univerzitet u Turskoj - <http://www.ims.metu.edu.tr>

Institut u Džordžiji (SAD), Centar za praksu

<http://www.profpractice.gatech.edu>

Institut za integrisana kola Fraunhofer

<http://www.iis.fraunhofer.de>

Institut za otvorene komunikacione sisteme

Fraunhofer(Nemačka), virtuelna kompanija FOKUS

<http://www.fokus.gmd.de>

Institut za prakse u Vašingtonu (SAD)

<http://www.ielnet.org/>

Istraživački institut Van Andel - <http://www.vai.org>

Internacionalni direktorijum pravnih fakulteta

<http://www.aals.org/worlddirectory>

Istraživački institut za očuvanje vodnih resursa (SAD)

<http://water.usgs.gov/wrri>

Jejl Univerzitet (SAD) - <http://www.yale.edu>

Kalifornijski univerzitet, San Dijego(SAD)

<http://www.ucsd.edu/>

Kingstone Univerzitet u Londonu (VB)

<http://www.kingston.ac.uk>

Koledž Bryn Mawr (SAD) - <http://www.brynmawr.edu>

Koledž DeAnza (Kanada) - <http://www.deanza.fhda.edu>

Koledž Rock Valley - <http://www.rockvalleycollege.edu>

Kolumbija koledž Čikago, Odeljenje za pisanje fantastike

<http://fiction.colum.edu>

Kompanija Spreadshirt (Nemačka)

<http://www.spreadshirt.net>

Leeds univerzitet (VB) - <http://www.leeds.ac.uk>

Lokalna uprava države Ontario, Kanada

<http://www.edu.gov.on.ca>

Međunarodni poslovni inkubator u Silikonskoj dolini

<http://www.ibi-sv.org>

Mičigenski tehnički univerzitet - <http://www.ece.mtu.edu>

Nacionalna asocijacija poslovnih inkubatora, Kanada -

<http://www.nbia.org>

Nezavisni institut - <http://www.independent.org>

Nijagarini parkovi, Škola za hortikulturu

<http://www.niagaraparks.com>

Oksfordski univerzitet, Virtual Earth
http://teachserv.earth.ox.ac.uk/resources/v_earth.html

Pravni fakultet na Harvardu (SAD)
<http://www.law.harvard.edu>

Proctor and Gamble Balkans - <http://www.pgbalkans.com>

Silikonska dolina - <http://www.goto-silicon-valley.com>

Tehnološki univerzitet u Sidneju (Australija), Pravni fakultet - <http://www.law.uts.edu.au/>

Teksaški A&M univerzitet (SAD) - www.tamu.edu

Teksaški A&M univerzitet, Centar za razvoj karijere
<http://careercenter.tamu.edu>

Univerzitet Berkli (SAD), Centar za razvoj karijere
<http://career.berkeley.edu>

Univerzitet John Hopkins (SAD), Viša medicinska škola
<http://www.son.jhmi.edu>

Univerzitet John Hopkins, časopis Gazette
<http://www.jhu.edu/~gazette>

Univerzitet Ouachita Baptist (SAD), Fakultet za masovne komunikacije - <http://www.obu.edu/masscomm/faculty.asp>

Univerzitet Pardju (SAD) - <http://www.purdue.edu/Purdue>

Univerzitet u Čikagu, časopis Chicago Chronicle
<http://chronicle.uchicago.edu>

Univerzitet u Kvinslandu (Australija) - <http://www.uq.edu.au>

Univerzitet u Minesoti, Crookstone
<http://www.umcrookston.edu>

Univerzitet u Torontu, Kanada, strukturisan program sticanja praktičnog iskustva - <http://slep.phm.utoronto.ca>

Univerzitet Xavier (SAD) <http://www.xu.edu>

Univerzitet Zapadna Virdžinija (SAD) -
<http://www.be.wvu.edu>

Univerzitet u Indijani Bloomington (SAD), Služba za rekreaciju i održavanje parkova
<http://www.indiana.edu/~recpark>

Uprava zdravlja i humanih usluga (SAD) -
<http://www.training.nih.gov>

Vašingtonski univerzitet u St. Luisu - <http://law.wustl.edu>
Virtuelne kompanije na univerzitetu u Virdžiniji (SAD) -
<http://www.eggfactory.com>
YUMSIC - <http://www.yumsic.org.yu>

* * *

Bolčić Silvano (2002), *Iseļjavanje radne snage i odliv mozgova iz Srbije 90-tih* u grupa autora u: *Srbija krajem milenijuma*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja FF

Bolčić Silvano (2002), *Društvene promene i razaranje društvenog sektora rada u Srbiji 1990-tih*, u grupa autora, *Srbija krajem milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja FF

Bolčić Silvano (2003), *Svet rada u transformaciji*, Beograd, Plato

Cait Anastis (2005), *Students gain practical experience working with prisoners*, Binghamton, Binghamton University

Dvorniković Vladimir (2000), *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd, Prosveta

Đurović Arsen (2004), *Modernizacija obrazovanja u Kraljevini Srbiji*, Beograd, Istorijski institut

Frensis Fukujama (1997), *Sudar kultura*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Gredelj Stjepan (2000), *Vrednosno utemeljenje blokirane transformacije srpskog društva*, u grupa autora (ur. Lazić Mladen), *Račiji hod: Srbija u transformacijskim procesima*, Filip Višnjić, Beograd

Harms William (2003), *Community development firm shares practical experience with SSA students*, Chicago, Chicago Chronicle

Hornidge Anna-Katharina (2005), *The Construction of Knowledge Based Economies versus Knowledge Societies: The Case of Germany and Singapore*, Berlin, TU Berlin

Jovanović Bojan (2000), *Duh paganskog nasleđa*, Novi Sad, Svetovi

Jovanović Mića (2004), *Interkulturni menadžment*, Beograd, Megatrend univerzitet primenjenih nauka

Keane Rory, Downes Mark, ed. (2003), *Academic writing: A concise guide for students in Central and Eastern Europe*, Belgrade, Civic education project in association with Belgrade Open School

Mimica Aljoša, Zoran Grac, ur. (2005), *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine kasnije* (zbornik radova), Beograd, AAOM

Mitrović Andrej (1996), *Propitivanje Klio*, Beograd, Vojna knjiga

Petković Mirjana, ur. (grupa autora) (2002), *Organizacija preduzeća*, Beograd, Ekonomski fakultet

Stevenson Richard (1997), *Outsourcing and the virtual company*, Chembytes E-zine

Rakita Branko (2003), *Međunarodni menadžment*, Beograd, Ekonomski fakultet

Stone David (2003), *Creating a virtual Company and keeping it in the black*, IEEE

Trembley Jan T. (2005), *A Service to the future*, Bryn Mawr University

Vratuša Žunjić Vera (1995), *Razvoj, religija i rat*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja FF

Čalić, Žan Mari (2004), *Socijalna istorija Srbije 1804-1941*, Beograd, Clio

Šećibović Refik, ur. (2002), *Reforma srednjeg stručnog obrazovanja: od razgovora ka realizaciji*, Beograd, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije

Wellman Bruce (2002), *Supporting Change in student practice*, Farmington, MLTI

PRILOZI

Prilog 1. Bolonjska deklaracija⁸⁹

Evropska zona visokog obrazovanja

Zajedničko saopštenje evropskih ministara obrazovanja sa sastanka u Bolonji 19. juna 1999.

Zahvaljujući izuzetnim dostignućima u poslednjih nekoliko godina, evropski proces integracije postao je sve konkretnija i relevantnija stvarnost za Zajednicu i njene građane. Očekivano dalje proširenje uz produbljivanje odnosa sa ostalim evropskim zemljama, daje i šire dimenzije toj stvarnosti. U međuvremenu, svedoci smo porasta svesti u velikom delu političke i akademske zajednice i javnog mnjenja o potrebi za uspostavljanjem još celovitije i prostranije Evrope, a naročito o potrebi jačanja njenih intelektualnih, kulturnih, društvenih, naučnih i tehnoloških dimenzija i oslanjanju na njih.

Evropa Znanja sada je široko prihvaćena kao nezamenljivi faktor društvenog i ljudskog rasta i neizostavna komponenta konsolidacije i obogaćenja evropskog građanskog prava sposobnog da građanima pruži neophodne nadležnosti za suočavanje sa izazovima novog milenijuma, uz svest o zajedničkim vrednostima i pripadnosti istom društvenom i kulturnom prostoru.

Vrhunska važnost obrazovanja i obrazovne saradnje za razvoj i jačanje stabilnih, mirnih i demokratskih društava doživela je opštu potvrdu, tim više ako se uzme u obzir situacija u Jugoistočnoj Evropi.

Sorbonska deklaracija od 25. maja 1998, zasnovana na ovim razmatranjima, stavila je naglasak na centralnu ulogu Univerziteta u razvoju kulturnih dimenzija Evrope. Kao glavni put unapređenja mobilnosti građana i sposobnosti za

⁸⁹ Prevod preuzet iz izdanja Alternativne akademske obrazovne mreže

zapošljavanje i razvoj čitavog kontinenta uopšte, ona je istakla stvaranje Evropske zone visokog obrazovanja.

Potpisujući je ili izražavajući svoju načelnu saglasnost, nekoliko evropskih zemalja prihvatilo je poziv da se posveti ostvarenju ciljeva koje je deklaracija istakla. Smer u kome se odvijalo nekoliko reformi sistema visokog obrazovanja, koje su u međuvremenu preduzete u Evropi, dokazao je odlučnost mnogih vlada da deluju.

Evropske institucije visokog obrazovanja, sa svoje strane, prihvatile su izazov i preuzele vodeću ulogu u stvaranju Evropske zone visokog obrazovanja u skladu sa temeljnim načelima postavljenim na bolonjskom Magna Charta Universitatum 1998. To je od najveće važnosti s obzirom da nezavisnost i autonomija Univerziteta obezbeđuju kontinuirano prilagođavanje visokog obrazovanja i istraživačkog sistema promenljivim potrebama, zahtevima društva i usavršavanjima naučnog znanja.

Krenulo se pravim putem ka važnom cilju. I pored toga, ostvarenje veće kompatibilnosti i komparabilnosti sistema visokog obrazovanja zahteva kontinuirani zamah da bi se u potpunosti ispunilo. Trebalo bi da ga podržimo donošenjem konkretnih mera koje bi dovele do vidljivih pomaka unapred. Sastanak od 18. juna, na kome su učestvovali vodeći stručnjaci i naučnici iz svih naših zemalja, pružio nam je vrlo korisne sugestije u vezi sa inicijativama koje bi trebalo preduzeti.

Naročito moramo obratiti pažnju na povećanje međunarodne konkurentnosti evropskog sistema visokog obrazovanja. Vitalnost i efikasnost svake civilizacije može se meriti stepenom privlačnosti koji njena kultura ima u odnosu na druge zemlje. Mi treba da se pobrinemo da evropski sistem visokog obrazovanja na svetskom nivou stekne onaj stepen atraktivnosti koji bi bio jednak stepenu atraktivnosti naših izuzetnih kulturnih i naučnih tradicija.

Potvrđujući našu podršku opštim principima koje je postavila Sorbonska deklaracija, obavezujemo se na koordinaciju politika naših zemalja kako bi se u kratkom roku, u svakom slučaju bar tokom prve dekade trećeg milenijuma, ostvarili sledeći ciljevi za koje smatramo da su od primarne važnosti za uspostavljanje Evropske zone visokog obrazovanja i promovisanje evropskog sistema visokog obrazovanja širom sveta:

Usvajanje sistema lako razumljivih i uporedivih akademskih zvanja, takođe i preko implementacije dodatka diplomi (Diploma Supplement), kako bi se unapredila sposobnost za zapošljavanje evropskih građana i međunarodna konkurentnost evropskog sistema visokog obrazovanja.

Usvajanje sistema bazično zasnovanog na dva glavna kruga školovanja, studentskom i diplomskom. Pristup drugom krugu zahtevaće uspešno okončanje studija iz prvog, koje traju minimalno tri godine. Zvanje koji se stiče nakon prvog kruga takođe će, kao odgovarajući nivo kvalifikacije, biti relevantno na evropskom tržištu radne snage. Drugi krug trebalo bi da vodi magistarskom i/ili doktorskom zvanju kao što je to slučaj u mnogim evropskim zemljama.

Uspostavljanje sistema kredita – kao u ECTS sistemu – kao odgovarajućeg sredstva za unapređenje najšire moguće mobilnosti studenata. Krediti se takođe mogu sticati u kontekstima nižeg obrazovanja, uključujući doživotno učenje, pod uslovom da ga prizna univerzitet.

Unapređenje mobilnosti prevazilaženjem prepreka za efektivnu primenu slobodnog kretanja sa naročitim obraćanjem pažnje na:

za studente, pristup mogućnostima za studiranje i obuku i srodnim službama

za nastavnike, naučne saradnike i administrativno osoblje, priznavanje i valorizaciju perioda istraživanja, predavanja i obuke ostvarenog u evropskom kontekstu, bez nanošenja štete njihovim statutarnim pravima.

Unapređenje evropske saradnje u oblasti potvrda o kvalitetu u cilju razvoja komparabilnih kriterijuma i metodologija
Unapređenje nužno evropskih dimenzija u oblasti visokog obrazovanja, naročito s obzirom na razvoj u skladu sa nastavnim planom, međuinstitucionalnu saradnju, sheme mobilnosti i integrisane programe studiranja, obuke i istraživanja

Ovim se obavezujemo na ostvarenje zadatih ciljeva – u okviru naših institucionalnih sposobnosti i u potpunosti poštujući različitost kultura, jezika, nacionalnih obrazovnih sistema i autonomije Univerziteta – kako bismo konsolidovali Evropsku zonu visokog obrazovanja. U tu svrhu bavićemo se načinima uspostavljanja saradnje na međuvladinom nivou, uključujući i one evropske nevladine organizacije iz delokruga visokog obrazovanja. Isto tako, očekujemo da Univerziteti blagovremeno i pozitivno reaguju i daju svoj aktivni doprinos uspehu našeg nastojanja.

Uvereni da uspostavljanje Evropske zone visokog obrazovanja zahteva konstantnu podršku, nadzor i prilagođavanje potrebama koje se stalno razvijaju, dogovorili smo se da se opet sastanemo kroz dve godine kako bismo procenili postignuti napredak i nove korake koje će biti potrebno preduzeti.

Prilog 2. Master inženjerstva industrijskih sistema

Dr Radmila Jančić Heinemann

vanredni profesor Tehnološko-metalurškog fakulteta u Beogradu

ECOLE CENTRALE PARIS na Beogradskom univerzitetu⁹⁰

Posle političkih promena u Srbiji i posete Žaka Širaka Srbiji 2001. godine Vlada Francuske je visokoškolskim institucijama u Srbiji dodelila pomoć za razvoj visokoškolskih institucija u vidu finansija za nekoliko programa u oblasti visokog školstva. U oblasti tehničkih nauka program je obuhvatio oblast inženjerstva industrijskih sistema koji se izučava na ECOLE CENTRALE PARIS. Program je podrazumevao potpuno finansiranje studija za tri generacije studenata koji su pratili program Mastera industrijskih sistema po programu matične škole i na kraju dobijali francusku diplomu. Program je imao je više ciljeva: obrazovanje stručnjaka koji imaju osnovna inženjerska tehnička znanja u oblasti organizacije i upravljanja preduzećem, prenos iskustava na kolege iz Srbije u smislu pedagoškog transfera kurikuluma na Beogradski univerzitet, jačanje saradnje između visokoškolskih institucija i kao najširi uticaj uključivanje stručnjaka obrazovanih u ovom programu u privredu Srbije. Kao parter za ovaj program odabran je Beogradski univerzitet i u okviru njega Fakultet organizacionih nauka i nastava je održavana na ovom fakultetu.

⁹⁰ Dat slučaj je primer jednog celokupnog postdiplomskog kursa. Integralni deo ovog programa jeste dobro isplanirana i organizovana stručna praksa, koju studenti imaju priliku da pohađaju u procesu sticanja diplome mastera inženjerstva industrijskih sistema.

Struktura programa

ECOLE CENTRALE PARIS je jedna od prestižnih škola u Francuskoj i nju pohađaju studenti koji prolaze veoma oštru selekciju. Za prijem studenata na Master studije osnovni kriterijum za izbor jeste da su studenti završili studije koje odgovaraju diplomi inženjera sa dobrim uspehom i na vreme. Studenti dostavljaju diplome o završenom fakultetu, biografiju i motivaciono pismo. Primarna selekcija kandidata obavlja se na osnovi dosijea i kriterijuma koji uzimaju u obzir prvenstveno akademske kriterijume. Posle toga odabrani kandidati pozivaju se na intervju koji se obavlja sa predstavnicima ECOLE CENTRALE PARIS uz učešće profesora sa Beogradskog univerziteta.

Intervju služi za sagledavanje spremnosti studenta na rad u grupi, reagovanje na određene situacije koje se mogu javiti u praksi, kao i na mogućnosti izražavanja na stranom jeziku, mada ovaj poslednji kriterijum nikada nije bio razlog za diskvalifikaciju. Pošto većina studenata u Srbiji posle završenih studija ne vlada francuskim jezikom posle selekcije kandidata organizovan je intenzivni kurs francuskog jezika u trajanju od 4 meseca u organizaciji Francuskog kulturnog centra. Učenje francuskog jezika obavlja se paralelno sa radnim aktivnostima budućih studenata. Studenti se obavezuju da prate nastavu tokom celog dana tako da nisu u mogućnosti da obavljaju svoje radne aktivnosti tokom trajanja nastave ili da napuste radno mesto.

Nastava se odvijala za prvu generaciju studenata isključivo na francuskom jeziku, a za drugu i treću generaciju studenata jedan deo nastave održavan je na srpskom jeziku od strane profesora Beogradskog univerziteta, ali po originalnom programu i pedagoškom metodu, najviše do 45% nastave. Nastavni proces podrazumeva aktivno učešće studenata tokom trajanja nastave, učešće u izradi rešenja studija slučaja iz prakse koji se rade u grupi kao i pripreme

usmenih prezentacija i izveštaja na francuskom jeziku. Svi ispiti organizuju se na francuskom jeziku.

Predmeti koji se izučavaju na kursovima jesu: funkcije preduzeća, industrijska logistika, inženjerstvo održavanja, informacioni sistemi, upravljanje kvalitetom, upravljanje projektima, finansije i kontrola upravljanja. Osim u osnovi teorijskih kurseva nastava obuhvata i pripremu za praktičnu primenu u igri simulacije ponašanja preduzeća u konkurentskom okruženju na tržištu - igra POLO i na kraju predmet koji studente priprema za njihovu prvu misiju u preduzeću koji daje alate za stupanje u kontakt sa preduzećem, kako se odvija jedna misija u preduzeću i koje elemente treba da imaju izveštaji o radu na toj misiji.

Student je obavezan da obavi praksu koja se u programu naziva staž u trajanju četiri do šest meseci u preduzeću pri čemu samostalno deluje u preduzeću i uklapa se u kolektiv.

Program obuhvata i tronedeljni boravak u Parizu u matičnoj školi pri čemu se ovaj boravak koristi za upoznavanje sa radom francuskih preduzeća i tematske posete preduzećima u Francuskoj. Osim toga studentima je omogućeno da stupe u kontakt sa organizacijama za traženje posla u Francuskoj i da koriste instrumente koji su na raspolaganju njihovim francuskim kolegama.

Program su pratili završeni studenti Beogradskog univerziteta sa 10 fakulteta i učešće studenata sa različitih fakulteta bilo je različito za sve tri generacije studenata. U tabeli 1 dat je pregled struka sa kojima su se studenti upisivali na Master inženjerstva industrijskih sistema.

Tabela 1. Pregled struka studenata Mastera inženjerstva industrijskih sistema

Fakultet	2003	2004	2005	ukupno
Fakultet organizacionih nauka	5	5	7	17
Mašinski fakultet	6	2	3	11
Tehnološko-metalurški fakultet	3	0	4	7
Elektrotehnički fakultet	1	1	1	3
Poljoprivredni fakultet		2	1	3
Arhitektonski fakultet		1	2	3
Građevinski fakultet		1	1	2
Farmaceutski fakultet		1	1	2
Saobraćajni fakultet			2	2
Ekonomski fakultet			1	1

Staż u preduzeću

Staż je obavezan deo programa i nije moguće dobiti diplomu bez obavljene misije u jednom preduzeću. Predviđeno trajanje staža je četiri do šest meseci i student sam pronalazi preduzeće u kome će obavljati staž iz domena interesovanja koji pokriva Master.

Tokom nastave studentima se pomaže da sačine svoju biografiju i motivaciono pismo i da se pripreme za intervju koji će imati prilikom kontakta sa preduzećem. Insistira se da upoznaju svoja interesovanja i mogućnosti da ih ostvare na tržištu. U pogledu izbora preduzeća imaju potpunu slobodu i mogu da koriste sve moguće instrumente za uspostavljanje kontakta sa preduzećem.

Tokom nastave daju se smernice za odvijanje misije i definišu se dokumenti koji prate odvijanje staža. Postoje četiri pisana izveštaja koji omogućavaju praćenje misije, ali koji istovremeno usmeravaju odvijanje misije u preduzeću. Prvi od njih jeste dokument koji definiše temu staža, kontekst u kome će student raditi i trajanje staža. Ovaj dokument sačinjen je pre početka angažmana studenta i služi za validaciju teme koja će se obraditi. Drugi dokument naziva se

pismo o misiji i on je rezultat prvog meseca rada studenta u preduzeću. Ovde je detaljno definisan zadatak na kome će se raditi, alati koji će biti korišćeni u istraživanju, daje se plan rada i pregled ekipe u kojoj se staž obavlja. Sledeći korak je izveštaj o napredovanju koji sledi posle tri meseca rada i koji ukazuje gde se stažista nalazi u ostvarenju planiranih aktivnosti i ukazuje se na moguće probleme u ostvarivanju plana. Posle obavljenog staža student priprema završni izveštaj koji se naziva profesionalna teza i koji je osnova za zvaničnu odbranu rada pred komisijom koju čine predstavnici francuske škole i Beogradskog univerziteta i preduzeća u kome je staž obavljen.

Srednja ocena formira se tako što ocene dobijene na ispitima čine 50% ukupne ocene a ocena koja se dobija na stažu drugu polovinu srednje ocene. Ocena za završni rad sastoji se polovinom od ocene učinka rada u preduzeću, pri čemu je kvalitet rada ocenjen od strane mentora staža iz preduzeća koji daje pisani izveštaj o radu studenta a predstavnik preduzeća učestvuje u odbrani završne teze. Druga polovina ocene formira se na osnovi kvaliteta pisane profesionalne teze, usmenog izlaganja i kvaliteta saradnje sa mentorima tokom odvijanja staža.

Kao okvir za praćenje staža postoje tri mentora staža: od strane ECOLE CENTRALE PARIS preko mentora koji prati rad studenta i izveštaje koje student šalje, mentora sa Beogradskog univerziteta i mentora u preduzeću koji izbliza prati rad studenta i koji direktno saraduje sa studentom. Uloga mentora je da usmerava studenta u metodološkom smislu, da sa njim prodiskutuje rezultate, da sagleda kvalitet izveštaja i da reaguje ukoliko postoje problemi u odvijanju staža koji eventualno mogu dovesti do prekida misije.

Formalno-pravni odnos između studenta na praksi, preduzeća, ECOLE CENTRALE PARIS i Beogradskog univerziteta definisan je dokumentom koji se zove convention de stage koji ima formu ugovora. Kod pojedinih preduzeća

bilo je potrebno modifikovati ovaj dokument da bi se obezbedilo da sve strane potpišu ugovor. Modifikacije je obično tražilo preduzeće u Srbiji.

Problemi koji su sagledani

Za prvu generaciju studenata osnovni problem bio je da se sagleda mogućnost da se priđe preduzeću i da se ponudi saradnja. U to vreme u Srbiji obično se na zaposlenje gledalo kao na mogućnost učestvovanja na konkursu preduzeća, ali je izlazak u susret preduzeću bio nepoznanica. Studenti su imali nekoliko kriznih perioda u toku programa i na momente je bilo nejasno kako će se kriza prevazići. Sa druge strane institucija staža je u Francuskoj toliko utemeljena da francuskim partnerima nije bilo jasno da postoji problem da se uspostavi kontakt sa preduzećem. Francuska preduzeća odgovorne poslove poveravaju stažistima koji dolaze sa Master studija iz više razloga: plate stažista su osetno manje nego plate inženjera koji su stalno zaposleni, kvalitet rada stažista je veoma visok, stažisti su veoma motivisani za rad i realizaciju dogovorene misije u zadatom intervalu vremena, mogu da obave probni period rada sa stažistom i da mu ukoliko se iskaže obostrano zadovoljstvo ponude stalni angažman, postoji supervizija profesora koji može da ukaže na neka moguća rešenja problema, dobijaju uvid kvalifikovanog stručnjaka sa strane za problem koji je teško rešiti unutar same organizacije i mnogih drugih razloga.

Status studenta na praksi u Francuskoj je definisan zakonom o radu tako da su obaveze i stažiste i preduzeća poznate obema stranama. U Srbiji ovaj status ne postoji ni u jednom pravilniku, a praksa koju obavljaju studenti fakulteta u Srbiji je mnogo kraća i po obimu manja. Osim toga uloga mentora u praćenju stažiste je drugačija u Srbiji nego u Francuskoj. U

Srbiji je uticaj mentora na sadržaj rada znatno veći nego u Francuskoj.

Iz dosadašnje prakse definisana su tri statusa studenta koji je obavljao praksu u preduzeću: volonter što je omogućavalo da student zadrži zdravstveno osiguranje koje ima kao nezaposleni, ugovor na određeno vreme u trajanju staža gde zdravstveno osiguranje biva regulisano ugovorom i student dobija izvesnu naknadu za svoj posao i ugovor na neodređeno vreme što je bio slučaj za studente koji su se vraćali u firmu u kojoj su prethodno radili i u njoj su obavljali staž. Treća generacija studenata dodala je još jednu formulaciju statusa - ugovor o delu pri čemu je student delovao kao konsultant u preduzeću, bio nezavisan od preduzeća i naknada za rad je bila ugovorena kao honorar studenta.

Problem studenata koji obavljaju praksu u inostranstvu uglavnom se sastojao u pribavljanju viza za boravak u inostranstvu i dokumenata koji su omogućavali da se propisane procedure ispoštuju. Studenti su u zavisnosti od preduzeća u kome su radili dobijali različite ugovore o stažu, regulisali osiguranje kao osiguranje za putovanje u inostranstvo ili je to bio deo ugovora o radu.

Rezultati programa

Do sada su dve generacije u potpunosti završile obrazovanje prva je imala 15 studenata od kojih su svi diplomirali i svi su zaposleni. Druga generacija imala je 15 studenata od kojih je 13 diplomiralo, jedan je na stažu sa trećom generacijom iz privatnih razloga i jedan nije završio teorijski deo nastave. Treća generacija imala je 23 studenta od kojih su svi na stažu, a četiri studenta su na stažu u inostranstvu (dvoje u Nemačkoj, dvoje u Francuskoj).

Od prve generacije studenata, njih 15 svi su zaposleni posle 6 meseci od kraja programa, više studenata je promenilo

radno mesto ili preduzeće. Tabela 2 daje uporedni prikaz profesionalnog statusa – zaposlenosti studenata prve generacije mastera pre upisa i oktobra meseca 2005. godine tj. 18 meseci posle diplomiranja.

Druga generacija studenata imala je 15 upisanih studenata od kojih je 13 završilo studije, jedan je na stažu i jedan nije završio ni teorijski deo nastave. Tabela 3 daje pregled situacije zaposlenosti studenata druge generacije Mastera pre početka nastave i 6 meseci posle diplomiranja.

Svake godine obavlja se anketa sa svim bivšim studentima i kada je to moguće sa pretpostavljenima koji rade sa njima kako bi se stekao uvid u napredovanje njihove karijere, zadovoljstvo njihovih pretpostavljenih i njihovo sagledavanje korisnosti pojedinih delova programa koje su mogli da primene u praksi.

Tabela 2. Situacija zaposlenosti studenata pre upisa i 18 meseci posle završetka studija

	Pre upisa na master 2003		18 meseci posle završetka studija	
	<i>Bez zaposlenja</i>	<i>Zaposleni</i>		
	3	12*	<i>Bez zaposlenja</i>	<i>Zaposleni</i>
Tip zaposlenja				
Fakultet		2		1
Ministarstva, agencije, javne službe		1		4
Međunarodna preduzeća		1		3
Srpska preduzeća				7

*od 12 zaposlenih 7 je napustilo posao da bi pratili studije, 3 je uzelo godinu dana odsustva i dvoje nastavili da rade izvan trajanja nastave

Tabela 3. Situacija studenata Mastera pre upisa i 6 meseci posle diplomiranja.

Pre upisa 2004.		Oktobra 2005. ili 6 meseci posle diplomiranja		
<i>Bez zaposlenja</i>	<i>Zaposleni</i>	<i>Bez zaposlenja</i>	<i>Zaposleni</i>	<i>Na odsluženju vojnog roka</i>
7	6	2	9	2
Tip zaposlenja				
Fakultet		0	2	0
Ministarstva, agencije, javne službe		0	1	0
Međunarodna preduzeća			1	0
Srpska preduzeća		0	5	0

Zaključak

Tokom prve tri godine odvijanja nastave Mastera inženjerstva industrijskih sistema po programu ECOLE CENTRALE PARIS na Beogradskom univerzitetu otvorili su se brojni putevi saradnje. Studenti koji su završili Master i oni koji će to uraditi tokom ove školske godine predstavljaju pokretačku snagu za preduzeća u kojima rade. Metode koje se koriste u organizaciji u Francuskoj se primenjuju u Srbiji sa izvesnim adaptacijama na sredinu, ali sa nesmanjenom efikasnošću. Iskustva u ostvarivanju staža, pronalaženju preduzeća, ostvarivanju kontakta između preduzeća i studenta, formalizovanje statusa studenta na praksi, praćenje studenata na praksi predstavljaju jedinstveno iskustvo na Beogradskom univerzitetu na fakultetima tehničkih nauka. Sa druge strane studenti dobijaju priznanje da su njihova tehnička znanja na visokom nivou i sa dodatnim obrazovanjem osposobljavaju se da vode poslove u domaćim i internacionalnim preduzećima na način kako se to radi u Evropi.

Profesori Beogradskog univerziteta ostvarili su kontakt sa novom metodom nastave i sa specifičnim sadržajima namenjenim studentima sa završenim fakultetima koji nisu imali prethodno veliko iskustvo sa metodama organizacije.

Prilog 3. Saveti za uspešnu praksu

Američki Univerzitet Berkli je na sajtu svog Centra za Razvoj karijere⁹¹ dao savete studentima koji idu na praksu, kako bi iz takvog iskustva izvukli maksimum.

Razjasni očekivanja vezana za praksu – kako tvoja, tako i očekivanja poslodavca. Dobro bi bilo da se oko tvojih poslovnih zaduženja i pismeno usaglasite.

Iskoristi period prilagođavanja na početku prakse i postavljaš mnogo pitanja. Od tebe se ne očekuje da odmah znaš kako stvari funkcionišu, ali što brže učiš na poslu, to bolje po tebe.

Sastaj se redovno sa svojim supervizorom da bi se uverio da se vaša uzajamna očekivanja slažu. To je dobar način da dobiješ povratnu informaciju o svojim rezultatima i pomaže ti da budeš obavešten o detaljima svojih tekućih i budućih zadataka.

Prvi utisci su veoma važni, a one dobre treba opravdati. Bitno je da se profesionalno oblačiš, govoriš, pišeš, i uopšte ponašaš. Rukuj se, uspostavljaš kontakt očima, osmehuj se, prijateljski se ophodi i budi pouzdan.

Posmatraj okolinu i postavljaš pitanja o poželjnom ponašanju na radnom mestu. Različite organizacije imaju različita očekivanja kada je u pitanju ponašanje zaposlenih i bitno je naučiti i prilagoditi se konkretnoj korporativnoj kulturi. Ovo može uključivati pitanja kao što su odgovarajuće oblačenje, odnos prema klijentima, lični telefonski pozivi i mesto za parkiranje. Ako nisi siguran da je ok jesti krofne u kuhinji

⁹¹ <http://career.berkeley.edu/Internships/IntTips.stm>

kompanije, pitaj prvo. Kada sumnjaš u nešto, bolje je ponašati se konzervativnije.

Fokusiraj se na svoju veštinu komunikacije, kako u pisanju, tako i u govoru. Pažljivo radi korekturu svojih pisanih radova. Kada razgovaraš sa saradnicima, neka to sve vreme bude sa poštovanjem, taktično i profesionalno.

Dolazi na posao na vreme, kada se to od tebe očekuje. Ukoliko si bolestan ili kasniš, nazovi na posao da obavestiš. Nemoj često biti bolestan niti kasniti. Biraj pažljivo svoje dane izostanka zbog bolesti, biće zabeleženo ako na poslu nisi prisutan kada je važno biti tu.

Uspostavi dobar odnos sa svojim saradnicima. Ponašaj se prijateljski, ljubazno i saosećajno. Dobro je razgovarati sa zaposlenima i bolje ih upoznati, ali čuvaj se tračarenja i žalbi. Nemoj se na poslu baviti svojim privatnim problemima i budi siguran da ono o čemu diskutuješ sme da bude javno prenošeno.

Budi osoba sa kojom je lako saradivati. Prihvataj zadatke bez žalbi, traži još posla kada si prethodne zadatke izvršio, trudi se da posao radiš dobro i kvalitetno. Slušaj pažljivo instrukcije i traži pojašnjenja. Nauči da radiš u timu; odnosi se sa poštovanjem prema sugestijama drugih članova tima i vežbaj veštinu postizanja kompromisa.

Kada budeš napuštao organizaciju, ne zaboravi da tražiš od svog supervizora pismo preporuke i ostanite u kontaktu kako bi ponovo mogao da tražiš referencu. Navedeno će takođe pomoći da te supervizor ima na umu kada se u budućnosti pojavi nova prilika za tvoje angažovanje.

Prilog 4. Praksa u nemačkoj preduzetničkoj firmi Spreadshirt⁹²

Aleksandra, student matematičkog fakulteta u Beogradu, tokom 2005. godine realizovala je stručnu praksu u Lajpcigu (Nemačka), u firmi *Spreadshirt* koja se bavi štampom dezena i tekstova na majice, šolje i slične predmete. Firma je mlada, relativno velika i vrlo uspešna u toj oblasti, kako u Nemačkoj, tako i ostalim zemljama Zapadne Evrope, i u USA. Studentkinja je radila u sektoru za informacione sisteme. Praksa je trajala dva meseca.

Moji projekti odnosili su se na poboljšanje komunikacionih i organizacionih poslova između IT sektora i svih ostalih sektora kompanije. Napisala sam priručnik za nove zaposlene za brže snalaženje sa kompleksnim IT sistemom firme. Takođe, uvela sam novi softver za bolju organizaciju projekata unutar kompanije. U kompaniji su me lepo dočekali, i uvek su bili spremni da mi pomognu i usmere u realizaciji projekta.

Pored mene, u firmi je bilo još dosta praktikanata iz celog sveta (Italija, USA, Kanada, Švedska, Francuska, Holandija, Poljska...) koji su takođe uglavnom došli preko AIESEC-a na praksu.

Tokom prakse unapredila sam poslovnu komunikaciju, timski rad, vremensko planiranje projekta; radila sam u multikulturnom okruženju, saznala za nove softverske alate, bila sam u prilici da vidim kako funkcioniše u celosti jedna firma sa svim sektorima, upoznala se sa kompleksnim kako organizacijskim tako i IT sistemom firme. Usavršila sam

⁹² Ovde su data iskustva dvoje studenata iz Beograda koji su 2005. godine imali priliku da preko međunarodne organizacije za razmenu studenata AIESEC otputuju na stručnu praksu u inostranstvo. Informacije su dobijene u email komunikaciji. Delovi pisama su, uz dozvolu autora, dati u punom obliku, kao citat.

znanje engleskog i nemačkog jezika svakodnevnim korišćenjem.

Celokupno iskustvo je bilo vrlo pozitivno. Pošto tokom našeg školovanja, uglavnom stičemo teorijska znanja, tako da svako praktično iskustvo, a pogotovo u realnim radnim uslovima je više nego korisno. Time stičemo i razvijamo važne poslovne osobine, koje će nam biti neophodne u budućem radu, a takođe otkrivamo i usmeravamo sebe u kojoj specifičnoj oblasti u okviru naše struke bismo voleli da radimo.

Preporučila bih svima da ako imaju neku šansu da se uključe u neki praktičan rad, ili projekat, da je iskoriste, jer im to iskustvo može biti kasnije od velike koristi.

Prilog 5. Praksa u Japanu – Sophia Cradle

Ivan, student završne godine elektrotehnike iz Beograda, imao je prilike da otputuje na stručnu praksu u Japan. Četrnaestomesečnu praksu realizuje u Kjotu, u hi-tech firmi Sophia Cradle. Firma je mala i bavi se razvojem aplikacija za mobilne telefone i ostale prenosne uređaje. Sophia Cradle upravo realizuje tri velika projekta, a praktikant na jednom od ta tri, SophiaCompressJava projektu⁹³, od samog početka prakse nosi veoma odgovornu ulogu. Ispod su citirane reči studenta posle 6 meseci prakse.

SophiaCompressJava (SCJ) je do sada imao jako loš korisnički interfejs sa puno nelogičnosti i grešaka sto je odbijalo kupce koji su ga probali, a onda se prešlo na razvoj nove verzije sa kompletno novim interfejsom i naravno poboljšanim karakteristikama kompresije. Na projektu je

⁹³ Vezan je za smanjivanje potrebnog memorijskog prostora koji zauzima određeni program, igrice za mobilni telefon, na primer. To može biti od velike koristi savremenim kompanijama koje proizvode tehnološki sofisticirane proizvode za zahtevne potrošače, a čije tržište zahteva stalne inovacije, kvalitet i brzinu reagovanja

radio samo jedan momak koji isti usavršava već tri godine, pa sada radimo samo nas dvojica. On radi samu kompresiju - ono najteže. Ja sam odmah počeo sa dizajniranjem interfejsa od nule. Tu sam stekao baš veliko iskustvo u Java grafici, a i uopšte, u programiranju. Pored toga, predložio sam neke nove ideje i realizovao četiri velike, što znači da sam i tu dobio mnogo koristi. Projekat još nije završen, trebalo bi za dva meseca, pa ćemo tada videti kako se klijentima sviđa nova verzija.

...Nažalost, na celom fakultetu nisam naučio programiranja ni približno koliko ovde. Mislim da je to velika nesreća za naše školstvo pošto nas teraju da učimo nepotrebne stvari i da radimo nešto što je zastarelo, umesto da učimo nešto korisno i zanimljivo. Sva ona bubanja napamet mogu da se bace u vodu jer ovde šta god mi nije jasno, za čas nađem na internetu ili u knjizi, a fokusiram se na probleme u razmišljanju. Imam sreću da mi je kolega sa kojim radim jako pametan i da hoće da mi pomogne, tako da sam mnogo lakše ušao u tok nego da sam morao sve sam.

...Očekujem lakše nalaženje posla zbog same preporuke da sam radio u Japanu, smatram da to već nešto znači. Zadovoljan sam tehničkim znanjem koje sam dobio, ali ću se truditi da naučim što više.

Prilog 6. 33rd ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference

David H. Stone, Dept. of Electrical and Computer Engineering, Michigan Tech University, dstone@mtu.edu

Creating a virtual company and keeping it in the black

Abstract - *The Wireless Communication Enterprise (WCE) is one of 17 virtual companies in Michigan Tech's Enterprise Program, launched in the Fall of 2000. The WCE consists of about 70 second to fourth year students committed to developing their entrepreneurial and R&D contract experience – for credit – in wireless and photonics technologies. While the author is the faculty advisor for the WCE, the students run the company, create their own product development ideas, negotiate contracts, hire and fire employees, participate in profit sharing, and build very strong resumes before they graduate. The WCE business model is to create cash flow through R&D contracts with industry, and use the profits for internal product development initiatives. Ownership of the virtual company is very much in the hands of the students. This paper describes both the philosophical and practical aspects of the implementation and sustained growth of our virtual company.*

Background – MTU's enterprise program

The Engineering Enterprise Program was established in the Fall of 2000 and included the following objectives:

- Create an environment for students to facilitate the transition from their undergraduate program to the professional work force.

- Provide opportunities for students to develop leadership and entrepreneurial abilities.

Give the students ownership of a portion of their academic program that connects strongly to career goals.

Give the students a taste of the rewards and accountability associated with creating new products and working with paying clients.

There are currently 17 Enterprises at MTU which involve about 350 students. We expect these numbers to grow steadily for several years to come. Our students are mostly engineering majors, but include disciplines from across the campus, including business, computer science, scientific and technical communication, physics, engineering technology, forestry, and others. I created the Wireless Communication Enterprise (WCE) to enable students to explore applications in this technology that are growing rapidly in the global economy. Our 70+ students are engaged in a wide variety of product development and contractual R&D projects. In the last year we have expanded the WCE's theme to include photonics, including optical communications and various optical and infrared sensor applications.

Philosophy of our virtual company

MTU engineering graduates must complete either a 1-year Senior Design project or the Enterprise Program. Enterprise is voluntary and can be joined as early as the sophomore year, which enables a student to accumulate enough credits to fulfill a minor. The 17 Enterprises at MTU can be thought of as fairly autonomous virtual companies, under the corporate umbrella of the College of Engineering. The emphasis on entrepreneurship varies from company to company depending on the mission and the personalities of the faculty advisors and the students. The WCE was created with the objective of maximizing entrepreneurship and student ownership. In short, we won't take on a project

unless there is real potential for the students to see cash in their pockets.

How does Enterprise compare with Senior Design? At MTU we work hard on our Senior Design programs to provide engineering students with realistic company-sponsored projects and deliverables. We rely on both Senior Design and Enterprise for assessment of several ABET criteria. In both programs we must work to insure that students cannot avoid their responsibilities to participate in a major teaming and design experience. Although faculty oversight is higher on a week-to-week basis in Senior Design, the documentation requirements levied on the students are more extensive in Enterprise. In brief, we are usually able to discover the shirkers and encourage them back on to a productive path.

The Enterprise experience is intrinsically richer than Senior Design. Senior Design projects are typically defined before the teams form. In Enterprise, the faculty advisor acts as the Board of Directors, leaving operations in the hands of the student officers and project managers. The students determine the organizational structure of their virtual company, create their own product development ideas, and negotiate R&D contract opportunities with industry. On this last point, some of our projects are brought in by the faculty advisor, but student profit sharing is reduced in these cases. Profit shares increase when the students bring in the project. The WCE business model is to create cash flow through R&D contracts with industry, and use the profits for internal product development initiatives. We typically charge a company \$5000 for a 1-year R&D project. MTU has prepared standard simplified contract formats for industry-sponsored undergraduate projects. Half of the funds go to project expendables. Up to sixty percent of the balance is available to distribute as cash performance bonuses for the students, based on the company partner's evaluation of the deliverables. Unused funds go into the WCE's accounts to

use for internal projects and for the continual upgrade of the WCE laboratory. This laboratory's access is restricted by card swipe to WCE students.

The internal projects cover a variety of product ideas for wireless and photonics applications. In the Spring of 2003 we successfully completed 5 R&D contracts and made substantial progress on 7 product development activities. Some of the R&D work will be described later. The product concepts are proprietary, of course, but include devices for use in outdoor sports and to make life easier in the snow-bound north country (up here in Michigan's Upper Peninsula).

WCE's learning model

Students who do not choose Enterprise will complete Senior Design in their last 2 semesters. Theoretically, seniors have accumulated sufficient skills through their coursework to enable them to tackle challenging research and design problems. In practice, our seniors discover that they are fortunate if the technical problems they run into have been dealt with in their core courses. In Enterprise our 2nd and 3rd year students are tackling comparable problems while they are in the beginning or the midst of their core engineering courses. Their learning must be on a just-in-time model. They quickly learn to consult with the more experienced

students on their teams, and get to know which faculty members have expertise in relevant areas. Additionally, they rapidly develop their web and library research skills. We have found it advantageous to establish an internal library of texts, journals, and magazines. We have built the library through purchases funded by profits and from the castoffs from our faculty, who regularly receive books from hopeful publishers. A number of quite relevant trade journals are available free of

charge, including *Microwave Journal*, *Photonics Spectra*, *Laser Focus*, *Applied Microwave & Wireless*, and *Microwaves & RF* .

Because of just-in-time learning, our WCE students explore many subdisciplines before running into them in their coursework. Our faculty report that Enterprise students ask many questions and generally are more engaged in course material that they have experienced already in product development activities. Most importantly, the students are using the learning model they will employ in professional life. For example, when a project engineer has to pick up a skill quickly, she doesn't normally ask her supervisor to send her off to take a course.

Since the WCE is a fairly sizable company, there are a number of management positions that must be filled and a number of special duties that must be executed. (Details later.) Nevertheless, our policy is that every individual must have substantial hands-on product or R&D responsibilities – with one exception. The WCE President is permitted to work leadership issues full time. Typically the President is a senior who has worked up the ladder for the previous two or three years. Hands-on means engineering design, fab, or test for engineering majors, software or computer system design for computer science majors, market research or business development for business majors, etc. Many of our engineering students are heavily involved in the marketing side of their product development work, but we require that engineering students have substantial engineering responsibilities within the WCE.

Documentation and grading

There is no grading curve in WCE. If teams work hard and document thoroughly, they receive an A. Since this is only a virtual company, jobs are not at risk, and technical risks can be taken without a grade suffering.

We strive to achieve a semi-professional standard of documentation. Namely, our project teams take documentation very seriously, but given the part-time nature of Enterprise (it's just one of several courses taken in any term), it would be counterproductive to attempt industry practices.

Project teams typically consist of 4 to 10 people. A key position on each team is Documentation Chief. This person coordinates the documentation efforts of each team – while taking pains to avoid doing all the work himself, given that he also has substantial engineering responsibilities. Each team must compile a binder each semester that documents background research, sketches, designs, calculations, analysis, vendor quotes, and anything substantive associated with the team's work that semester. An engineering notebook is maintained with pages dated and signed that relate to potential intellectual property. A final report each semester summarizes the work including contributions to intellectual property or recommended profit sharing – by name. The intent is that if a royalty stream begins several years downstream, we can trace contributions back to insure that the right people get their checks. We therefore encourage our alumni to stay in touch in case we owe them residuals. We have already had the pleasure of sending profit sharing checks to several alumni who were on the ground floor of our first engineering services contract.

The semester's documentation serves as the basis for each team's grade, determined by the faculty advisor. The author's philosophy is if it isn't documented, it didn't happen and it

doesn't exist. Our current WCE students have experienced the value of good documentation from projects completed in previous years. Also, they have noticed that no information survives from a previous project except what is found in the team binder.

With rare exceptions, an individual will not receive a grade higher than the team grade. But individual grades can be lower. Each WCE student receives at least 3 performance evaluations, using a standard form which includes a recommended letter grade, with text to support the recommendation. The three evals are (1) a self-eval, (2) a peer eval from another team member, and (3) an eval from the Project Manager. The faculty advisor is the sole recipient of the evals and awards individual semester grades accordingly. The principle is that a team member can hide from the faculty, but not from his peers. The Project Manager evaluation is weighted most heavily. In the event of a serious discrepancy among the three evals, the advisor will seek additional information, but this is rarely required. Although self-evals are occasionally inflated, I have had only 2 grades protested (informally in my office) over the last three years, with many hundreds of grades awarded. Interestingly, there are always a number of students who are far harder on themselves than they should be. I feel free in such cases to disregard their low recommendations.

It has been advantageous in the last year to add a midterm eval conducted by each PM for the team members. The faculty advisor does not see the results of this eval, unless the student officers identify problem employees, defined as those on track to earn less than a B. If a team member is not performing well, the midterm eval enables correction or an opportunity to drop the course without a grade at that point.

Company structure and management Issues

WCE's current officers are President, VP – Operations, VP – Finance, VP – Technology, and VP – Intellectual Property. As in many companies, the President and VP – Operations back each other up on most functions. Most officer functions are obvious, so I'll just mention some non-obvious aspects. VP – Technology is responsible for all the computer and network systems, plus requirements for and calibration of lab instrumentation. VP – Intellectual Property was established to insure common formats for documentation and to serve as a focal point for working the MTU process associated with patent disclosures.

Each of the twelve project teams is led by a Project Manager, along with a Deputy PM who serves as the Management Representative to special meetings called by the officers. The officers meet weekly. Additionally, each team has a Documentation Chief, as described above. Three of our product development projects have considerable technical overlap currently, so it was convenient to appoint a Division Chief over those three projects. The Division Chief, like everyone else, also serves as a project engineer on one of the projects.

A major challenge for the PMs and the officers is to foster communication among the teams. Many projects face common challenges, and our seniors can often identify a solution from a project one or two years before that the sophomores and juniors are unaware of. Thus some modest corporate memory has developed. On the other hand, one of our teams was recently embarrassed by discovering that they had spent two weeks on a filter design that was essentially identical to one done by another team a few weeks before that. We use a weekly company meeting – the regularly scheduled class time – for teams to provide technical and status updates to foster communication and

help across the company. Beyond the company meeting, it's up to project teams to schedule and execute their activities. Students account for their time on a weekly basis. The minimum time required is three hours per week per credit. Seniors enroll for two credits; sophomores and juniors for one.

The academic year's major event is the Undergraduate Research Exposition in late Spring, which includes poster sessions and formal presentations for Enterprises, Senior Design projects, and other undergraduate research activities across the campus. We invite local media and all of our corporate sponsors for this event. Cash prizes are awarded to outstanding entries in several categories. Preparation for the Expo is a top priority for the WCE officers.

In early Fall term, the Enterprises do a special poster session in conjunction with the MTU Career Fair, which brings many companies to campus to hire our graduates. Additionally, there are many ad hoc presentations to visitors coming through the campus, particularly when there is an opportunity to solicit sponsorship for the Enterprise Program or for a particular R&D project. Our students learn to be responsive and can do ad hoc presentations on very short notice.

Industry-sponsored R&D projects

Our sponsored projects in WCE differ from projects sponsored for Senior Design in significant ways. We look for projects that fit the wireless/photronics theme, of course. More importantly, we look for projects with multi-year potential. A Senior Design project is born, develops, and dies all within a tight academic year. A follow-on project the next year necessarily employs an entirely new team. In the WCE, since students return from year to year, projects can enjoy larger scope and multiple phases, without suffering as much in the low-slope portion of the learning curve. This benefits

our sponsors, of course. Also, we have the liberty to begin a project in almost any part of the academic year, and finishing it at any time. When a project terminates, our company is large enough so that we can reassign members to other teams.

Our first Engineering Services contract originated when some of our students discovered that MTU was about to solicit bids from engineering firms to establish a digital wireless link to a remote site. Our students formed a proposal team which was careful to substantially underbid any competitor, won the contract, and performed the work successfully. The bid included engineering labor hours, which resulted in cash in the students' pockets. The work entailed considerable system engineering, testing of freshly state-of-the-art hardware, installation, and checkout. The system is still operating contentedly long after the project's completion.

During the 2002-2003 academic year we delivered on 5 R&D projects. For Rockwell Collins, a team designed and built a robotic 3-D measurement and data acquisition system to analyze multipath communication effects inside commercial aircraft. A second Rockwell Collins project team built a detailed simulation of a mobile satellite communications system. For IR Telemetry, we developed a new technique which will serve as the basis of the next generation of telemetry transponders to extract operational data from the inside of working automotive engines. For Keweenaw Research Center, a team developed a TV based control system for the operator of the Streamsweeper, a small barge designed to suction sand from stream beds that have deteriorated – in order to bring the streams back to life. Under a grant provided by SBC Ameritech, our largest project this year, we developed a new workshop for MTU's Summer Youth Program to bring high school students and teachers to campus for an intense short course in wireless

and photonics technology. This project's deliverables include curriculum and lab kits to return with the teachers for use in their science courses. Additionally, we hope to develop these kits for sale in educational and hobbyist markets.

Original product development projects

The challenge in original product development is to identify a niche that will be open for at least two years following the launch of a project. The students are working part time on the projects and are still engineers-in-training. Therefore, even a sharp, well-motivated team is likely two years away from a successful prototype and a patent application. Because of the two year window, we look for applications of existing technology that are off the main path of commercial electronics companies. Namely, any simple extension of technologies or applications already on the market is likely to be captured by our industrial competitors long before we can get to market. In fact, we have had three product development activities terminated several months after start, because competitors announced new products that were very close to our design concepts. Despite the disappointment, there was some encouragement in this, because it indicated that our entrepreneurs were thinking the same thoughts as the pros.

Any product development launch necessarily entails considerable market analysis and patent searching. The motivation is high in this phase because of the danger of performing months of design work on a concept already taken. Additionally, we are developing a security consciousness, wherein students are admonished to keep proprietary information inside the company. Our students sign a Proprietary Rights Agreement Form that we have negotiated with MTU that delineates individual

responsibilities and principles for sharing royalties among the students and the university.

An interesting case developed last year in which it became clear that one of the product concepts was being discussed outside the company. Because of this, a creative student who wanted to launch a new product team asked if he could keep the new concept covert within the company. We agreed that only his team, the 5 officers, and the faculty advisor would be privy to the details. Therefore, when his team gave status updates at company meetings, the briefings were sanitized – appropriate details were left out. More detailed presentations were given to the advisor and the officers. This approach seemed to work effectively.

Initial career benefits for students

Although we do not have statistical data, we have considerable anecdotal evidence that our Enterprise graduates enjoy an edge in interviewing for their first jobs. Employers rave about the experience of our students documented on their resumes, plus the real-world engineering stories conveyed during interviews. In fact, the MTU Engineering Enterprise Program was motivated in part by discussion with our industrial advisory boards that encouraged us to bring more real-world experiences into the curriculum.

Just a couple of anecdotes: A recent graduate who held the WCE President's job was hired by an aerospace firm into a fast-track system engineering position, leapfrogging other entry level hires by several years, specifically because of his WCE experience. Another graduate who served as a PM for a large product team was the lone hire by a defense firm that brought in 17 candidates to its plant, including two MS graduates from major universities.

Conclusions and prognosis

Advising the WCE is extremely rewarding as a teaching experience. Within the university, we are still sorting out how Enterprise advising fits into a faculty success model. Advising demands irregular chunks of time, but the integrated average over an academic year should not be excessive. If it is excessive, the advisor is likely violating the principle of student ownership. My Enterprise is two to three times larger than most of those at MTU, but that is my personal choice. A larger company allows more diversity in projects and a wider variety of leadership challenges for the students. My career experience in program management before I came to MTU helps me to find efficiencies in advising a large Enterprise.

The WCE professional culture grows each year, as a new crop of leaders builds on the foundation of their predecessors. The long term goals include spinning off businesses into the local community. The first big step, of course, is to work through the patent, licensing, and royalties process for several current products under development.

We anticipate that the Enterprise Program will grow on campus, creating additional virtual companies and attracting more students. We deliberately want to keep Enterprise as a voluntary academic option, with Senior Design as the default. The Enterprise culture and productivity would only suffer if we pushed every student into the program. Frankly, some students are not ready for the initiative required in a major team project until their senior year.

The key limiting growth factor is finding faculty advisors, which connects back to the faculty success model. For this author, I can't imagine a better reason to be at a university.

Prilog 7. E-mail kampanja – reakcije⁹⁴

1. Postovani,

Sa velikim zadovoljstvom sam procitao Vas E-mail uvidevsi da radite pravu stvar. Molim Vas da me o svemu obavestavate kako bih mogao da i nas fakultet ukljucim u vase aktivnosti. Zaista, nasim studentima nedostaju mnoga prakticna znanja i vestine koje se neguju na drugim univerzitetima u svetu, a narocito u zemljama EU. Na kraju, mi se moramo ubrzo ukljuciti i akademski prostor Evrope. U tom smislu, Vi idete nekoliko koraka napred. Bravo! Nadam se da cu uskoro imati vise vremena da razmenimo misljenja.

2. Poštovani,

Najlepše zahvaljujem na informaciji o Projektu koji toplo pozdravljam i podržavam.
Sve najlepše i puno uspeha.

3. Dragi kolega,

Nastojacu da budem prisutan na prezentaciji vases projekta u Medija Centru u petak. Inicijativa je veoma dobra, ali ne znam da li sta istrazivanjem obuhvatili i nas Fakultet. Moja Katedra za novinarstvo ima pozitivan stav prema studentskoj praksi i ona je u ponudi nakon druge godine studija novinarstva. Opasnost je sto studenti cesto ostanu u redakcijama i zapostave studije. Dobra strana je da se predstave buducim poslodavcima i osete praktican rad u redakciji. U sklopu reforme univerziteta mi cemo im ovu praksu bodovati odredjenim brojem ECTS bodova.

⁹⁴ Predstavljani e-mailovi su dati integralno, ali bez identifikacije pošiljaoca, radi zaštite njihovog ličnog identiteta ili identiteta institucije kojoj pripadaju. Po strukturi, predstavljani su podjednako najzanimljiviji e-mailovi studenata, profesora, ali i predstavnika privrednog sektora.

4. Imate moju punu podrsku!
Stojim vam na raspolaganju, shodno mojim obavezama.

5. Postovani,
prijatno sam iznenadjena i veoma mi je drago da je projekat Studenti i praksa pokrenut, jer je postalo vise nego ocigledno da je prakticnim znanjima slabo posvecivana paznja. Na taj problem su, pre svega, ukazivali studenti, ali malo se radilo na omogucavanju sticanja prakticnih vestina koje takodje kvalifikuju nase mlade ljude da se pokazu na svojim novim radnim mestima. Iako se radi na pripremi novih planova i programa u skladu sa reformom Univerziteta, treba i dalje isticati ovaj problem i voditi nezavisne kampanje i projekte da se praksa implementira u obavezne oblike nastave.

6. Dragi gospodine,
Veoma sam zainteresovan za pracenje ovog vasesg, veoma vaznog, projekta. Posto sam trenutno predsedavajući IEEE Education Society Chapter-a za SCG, predlazem da proucimo mogucnosti saradnje. Pre svega, mozemo organizovati zajednicke okrugle stolove i, eventualno, simpozijume sa tematikom visokog obrazovanja elektroinzenjera. Voleo bih da sa Vama licno i porazgovaram o tome. Mozemo se naci kod mene na Elektrotehnickom fakultetu u Beogradu u vreme koje nam obojici odgovara.

7. Hvala na informacijama!
Projekat koji radite je izuzetno vazan.
I sam kao profesor koji stalno traga za novim i zivopisnijim metodama nastave susrecem se sa tim problemima. To je razlog da sam na Smjeru uveo praksu! Isto tako npr. studenti iz Biznisa moraju da naprave vise intervjuja sa "obicnim" preduzetnicima i zaposlenima na zelenoj pijaci, stocnoj pijaci, u kafani,...

Ovo je mnogima izgledalo neozbiljno i ispod nivoa. Ali, ja sam dobio od skoro svih studenata veliku zahvalnost sto su to radili! Zajedno svim tim zahvalama je bilo: "Mi kao da zivimo pod staklenim zvonom, i ne prepoznavamo zivot oko nas." Sada traze da nastavim sa tim!

Rado cu ucestvovati na Vasim okruglim stolovima!

Ako treba bilo kakva pomoc- tu sam!

Srecno!

8. Postovani,

Mnogo hvala na upucenom pozivu na saradnju, rado cu se odazvati. Preneću svom Nastavno/naucnom vecu postojanje jedne ovakve inicijative.

9. Kolege,

veoma mi je drago sto se bavite pitanjima koje ste naveli. Kao obrazovani sociolog plasim se da ce tako obimno zamisljeno istrazivanje samo potvrditi vasu polaznu hipotezu. Vise bih voleo kada bi mesto trosenja para za socioloska istrazivanja koje po definiciji sluze samo za to da se potvrdi ono sa cim se pocelo, zbog cega su takva istrazivanja u svetu postala dosta retka, da prionete na konkretnetne stvari. Obrazovanje studenata za rad sa racunarima i na Internetu jeste kljucni napor i mera razvoja.

Predložio bih vam da mesto skupljanja podataka organizujete da svi studneti na Beogradskom Univerzitetu a ne samo na njemu, imaju stalan i neogranicen pristup racunarima, brzom Internetu i obucavanje Internet pismenosti.

10. Postovani,

Zelimo vam puno uspeha u radu, smatramo da je to jako vazna tema... ukoliko budete sprovodili jos neku anketu kontaktirajte nas, jer mi iako smo alternativni vid obrazovanja, nase specijalisticke studije traju godinu dana i

imamo puno iskustva sa praksom koju za nase studente organizujemo u medijima...

11. Postovani,

dobio sam Vas e-mail. Hvala Vam najsrdacnije. U potpunosti podrzavam projekat "STUDENTI I PRAKSA", jer nasim studentima praksa najvise nedostaje. Dosta putujem po stranim zemljama, bio sam gostujuci naucni radnik na mnogim evropskim univerzitetima i video sam kako se tamo radi. Zato korisna saznanja primenjujem u nastavi sa svojim studentima i insistiram na praksi i sticanju prakticnih znanja. Racunajte na mene, ako je nesto potrebno, a ja cu nastaviti sa povezivanjem teorije i prakse u nastavi.

12. Postovane kolege,

drago me je sto sam dobila ovaj meil, i imala prilike da se obavestim o tematici STUDENTI I PRAKSA. Smatram da je tema veoma vazna, za studente svih fakulteta, a posebno tehnickih, koji nastavljaju da rade u proizvodnji, i zaista imaju problem sa prakticnim znanjima. Pristup izvodjenju nastave da bi se obuhvatili i prakticni sadrzaji se pre ostvarivao u saradnji sa preduzecima. na zalost, vec vise od deset godina, zahvaljujuci losoj materijalnoj situaciji svih segmenat u drustvu, ti kontakti i prakticni deo nastave se svodi na sve manji deo, i zavisi od licnih kontakata, i dobroj volji preduzeca, koja srecom i dalje postoji. medjutim, tu ostaje kocnica i trivijalno resavanje problema prevoza I obezbedjivanje smestaja ukoliko se taj deo izvodi u dva/tri dana, da bi se pokrilo sto vise sadrzaja. na zalost, fakulteti odavno vise nisu u meterijalnoj situaciji da pokrivaju taj deo troskova.

Ipak, nadam se da ce se situacija poboljsati, i da entuzijazam pojedinaca koji se trude da obezbede i tu vrstu sadrzaja nece ostati usamljen slucaj.

Nadam se da cemo ostati u kontaktu, i da ce biti prilike da se i aktivnije ukljucim u ovu problematiku.

13. Uvazeni,

prijatno sam iznenadjena idejom projekta "Studenti i praksa", a moja sugestija je da i oblast medicine bude ukljucena. Sticanje teorijskih znanja na svim medicinskim fakultetima, kod nas. je vise od solidnog, medjutim znanje vestina je siromasno. Aplikativnost je u kontaktu sa pacijentima moguca, posebno ako se od prve godine studija intenzivira vestina komunikacije sa njim, ako se student angazuje naizradi laboratorijskih analiza, uzimanju materijala za odredjene analize, prakticno, uz superviziju radi na aparatima na otkrivanju, dijagnostici i tretmanu najcescih oboljenja i na taj nacin se valjano pripremi za lekara opste medicine.

Metodom slucajnog izbora moguće je formirati grupu studenata, koji bi uz redovne programe bili ukljuceni dodatno u kurseve prakticnih vestina na završnim godinama studija i pratiti radnu efikasnost njihovu u odnosu na ostale vec u prvoj godini samostalnog rada.

Ovo je naravno, simplifikovana, ali vrlo realna ideja i ukoliko ste zainteresovani moguc je dalji kontakt.

14. ...student sam V godine Fakulteta tehnickih nauka u Novom Sada na odseku za Industrijsko inzenjerstvo i menadzment, pored toga sam i predsednik Evropskog udruzenja studenata industrijskog inzenjerstva i menadzmenta lokalne grupe u Novom Sadu (skraceno ESTIEM LG Novi Sad www.estiem.ftn.ns.ac.yu i www.estiem.org). Preko studentske organizacije ESTIEM boravio sam u vise zemalja Istocne, Zapadne i Centralne Evrope na razlicitim tehnickim univerzitetima i upoznao mnogo studenata koji studiraju iste studija kao i ja. Studentaska organizacija ESTIEM postoji na 65 univerziteta

u 24 države u Evropi tako da sa skoro svima njima održavamo kontakte. Praksa studenata je jedna od tema kojoj sam posvetio dosta vremena jer je ona upravo ono što najviše nedostaje našim studentima. Ja do sada imam 6 meseci prakse u kompaniji MK Commerce, sektor Secer, mentor tehnicki direktor secerana dipl. ing. Vladimir Papharhaji, Dva projekta za DP Rudnici nematala "Rakovac" tako da posedujem iskustvo u radu i u privatnom i u drustvenom preduzeću. Otvoren sam za svaki vid saradnje jer mi se ova tema cini izuzetno interesantnom.

15. Poštovani,

Zahvaljujem na informaciji o projektu "Studenti i praksa", koju, naravno, podržavam. Mi u Boru, na Tehničkom fakultetu, u tom smislu, imamo pozitivna iskustva, pa se nadam da će neko od mojih kolega biti u prilici da iznese ta iskustva na nekom od Vaših skupova. Srećno !

16. Postovani,

sa zadovoljstvom sam procitala Vas mejl u kojem nas obavestavate o projektu Studenti i praksa, kao i o svojim ostalim aktivnostima i vizijama organizacije. Navedeni projekat je veoma potreban, može se reći neophodan u ovom trenutku donošenja Zakona o visokom obrazovanju i reformisanju visokoskolske nastave. Kao pedagog ja ga svesrdno podržavam i želim da se uključim u neki segment rada. Molim Vas da me obavestavate o rezultatima istraživanja, kao i o aktivnostima koje predstoje kako bih se, eventualno mogla uključiti i ja svojim iskustvima u radu sa studentima...

18. Postovani,

Najlepse Vam se zahvaljujemo na informacijama vezanim za Vas projekat i koristimo priliku da izrazimo našu spremnost

za saradnju. Stojimo Vam na raspolaganju sa svim informacijama koje Vam mogu biti od koristi, a imajući u vidu veliki broj naših članova kao i doprinos koji mogu pružiti razvoju i boljoj implementaciji projekta.

U nadi da ćemo osvariti uspešnu saradnju

Saljem Vam srdačne pozdrave

ISBN / CIP tabela